

Vlada Crne Gore

Ministarstvo za evropske integracije

Podgorica, 24.11.2009

U p i t n i k

Informacija koju od Vlade Crne Gore zahtijeva Evropska komisija u cilju pripreme Mišljenja o zahtjevu Crne Gore za članstvo u Evropskoj uniji

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

Odgovorno lice:	Gordana Djurovic
Rukovodilac grupe:	Svetlana Rajkovic
Zamjenik rukovodioca grupe:	
Sekretar grupe:	Vanja Grgurovic
Zamjenik sekretara grupe:	
Kontakt MEI:	
IT Podrška:	Momcilo Vujovic

Sadržaj:

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika.....	6
1.....	7
153. Strategija razvoja Informatičkog društva u Crnoj Gori do 2013. godine.....	8
154. Strategija podsticanja izvoza	64
155. Strategija naučno-istraživačke djelatnosti 2008-2016	173
156. Uredba o projektima za koje se vrši procjena uticaja na životnu sredinu	237
157. Podaci Uprave carina	244

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

1.

153. Strategija razvoja Informacionog društva u Crnoj Gori do 2013. godine

MONTENEGRO

Ministry for Information Society

**Strategy for Information Society Development
in Montenegro from
2009 to 2013**

Government of Montenegro

2009

Content

Content.....	2
Introduction.....	3
1. Principles of Information Society Development.....	5
2. Current Situation and Challenges.....	6
2.1. Information Infrastructure.....	7
2.2. ICT and the Use of the Internet.....	7
2.3. Competitiveness of ICT Sector in Montenegro.....	8
2.4. ICT and Public Administration.....	9
3. European Objectives and Standards.....	10
3.1. Strategic Priorities	10
3.2. Objectives up to year 2013	11
4. Institutional and Legislative Framework.....	13
4.1. Strategic Priorities.....	13
4.2. Institutional Objectives up to year 2013	15
4.3. Legislative framework and Objectives up to year 2013	15
5. e-Education	17
5.1. Strategic Priorities	18
5.2. Objectives up to year 2013.....	19
6. Registries.....	22
6.1. Strategic Priorities	22
6.2. Objectives up to year 2013	23
7. e-Government	26
7.1. Strategic Priorities	26
7.2. Objectives up to year 2013	29
8. e-Business and e-Banking	32
8.1. Strategic Priorities	32
8.2. Objectives up to year 2013	33
9. e-Health	37
9.1. Strategic Priorities	38
9.2. Objectives up to year 2013	39
10. ICT Infrastructure	41
10.1. Strategic Priorities	41
10.2. Objectives up to year 2013	42
11. Data Protection	43
11.1. Strategic Priorities	44
11.2. Objectives up to year 2013	45
12. Development of ICT Sector	47
12.1. Strategic Priorities	47
12.2. Objectives up to year 2013	48
13. Implementation of the Strategy	51
14. Action Plan for Development and Implementation of Information Projects in Montenegro by the end of 2009.	52
List of Abbreviations.....	62

Introduction

There is no doubt that information and communication technologies (ICT) have considerable impact on economic development, employment and human capacity. In terms of this, development of the economy based on knowledge, generation of efficient public administration and the inclusion of all citizens in the organization of public life should be priorities of great value for a small country with limited resources, such as Montenegro.

According to the Strategy of Information Society of the European Union, i2010¹, ICT is about 25% of GDP and about 40% of productivity growth in the EU. In order to achieve these results, make Montenegro an equal member and when the use of information communication technology is in question, it is necessary to develop modern ICT solutions that will be used by both public and private sector. In this way, a clear picture can be formed that the creation of Information Society is strategic task of Montenegro during its social, economic and political development.

In Montenegro, the development of information society was recognised in 2004 when the Government of Montenegro adopted development strategy of information society - a way in society of knowledge. Recognition of strategic priorities was the beginning of development of information society and electronic services designed for public and private sector. Strategy included a period of 4 years with clearly defined goals, activities and deadline, and by realising the importance of social development based on knowledge, a need for development of new strategies, which will secure the way to the development of information society in 2013, was created.

In May in 2008, the Government has also adopted Action Plan for development of IT projects until the year 2008, using which, priority projects were defined in domains of registries creation, information society promotion and rising awareness about the necessity of creating a society based on knowledge.

Today, one of the strategic priorities of Montenegro is the application of information - communication technologies in all its development strategies, because ICT offers great opportunities and has general influence on the national economy and global competitiveness.

Realising the importance of using information and communication technologies, Strategy for Information Society Development in Montenegro from 2009 to 2013 will have following objectives:

- To improve the current state in domain of ICT;
- To clarify roles, build a partnership between public and private sector and
- facilitate the participation of all key partakers, including non-government
- organisations;
- To pass on the existing scarce resources to the use of ICT for national priorities
- and help determine the dynamics of additional investments;
- To complement the impact of the market, to promote social changes, to enable
- local initiatives, to ensure collective learning and to enable the expansion of
- successful solutions;
- To point out special needs and power of important parts of the ICT industry for
- export and competitiveness of the economy;
- To redirect national system of innovations to meet the essential and long-term
- technological requirements of ICT (as a technology with general purpose);
- To point out the coordination failures, explore the network effects and to
- provide additional investments for utilisation of ICT as an infrastructure that
- enables and provides the necessary services.

The development of information society and ICT implementation, in order to improve efficiency of economic and social processes, requires coordinated efforts and activities taken by all

government institutions. In this regard and in accordance with the authorities, the coordination of information society development and implementation of strategies and action plans, which will be an integral part of the strategy, will be entrusted to the Ministry for Information Society. In the process of implementation of the strategy, the goals will be achieved only with coordinated activities of all members of society – both public and commercial subjects.

1. Principles of Information Society Development

Principles of Information Society development in Montenegro have been defined already in 2004, by the Strategy for Information Society Development - a way in society of knowledge. However, in an environment that is characterised by rapid changes, especially in domain of ICT, the principles that will guide information society development are as follows:

- Development of information society in Montenegro is a strategic choice where the public sector has a leading part in the fulfilment and definition of these principles;
- The information society will develop using correct coordination and cooperation between public sector, private sector and third parties;
- Public sector is an intelligent consumer, which ensures to enable more freedom in procurement process and to leave space for innovative solutions;
- The information society will be created for all citizens of Montenegro, where the special attention will be paid to the integration of social groups with special needs, to regional development and strengthening of local self-initiative;
- interest of the creators and users during the implementation of Law on protection of intellectual property;
- Development of information society must not weaken the trust of citizens in certainty of the process. Protection of fundamental rights, personal data and identity must be secured, and reduction of risk and the number of errors in information systems must be guaranteed;
- Activities taken for the development of information society in Montenegro should be connected with activities in the field of research and development;
- Information society and the opportunities that it brings must be taken into account during the execution of policies of all sectors;
- Trends that exist in the EU member countries and around the world must be taken into account. Montenegro should be ready to share knowledge and experience with others, but also to learn on good examples from the countries in region;
- In the public sector where some IT solutions are already being used, avoiding the duplication should be done;
- Public sector should reorganise business processes in order to ensure efficient gathering of information from citizens, businessmen and public services;
- Public sector should provide equal opportunity and treatment of various hardware and software platforms and to ensure the interoperability of information systems using open standards;
- Data collection and development of ICT solutions are based on the principles of re-use.

2. Current Situation and Challenges

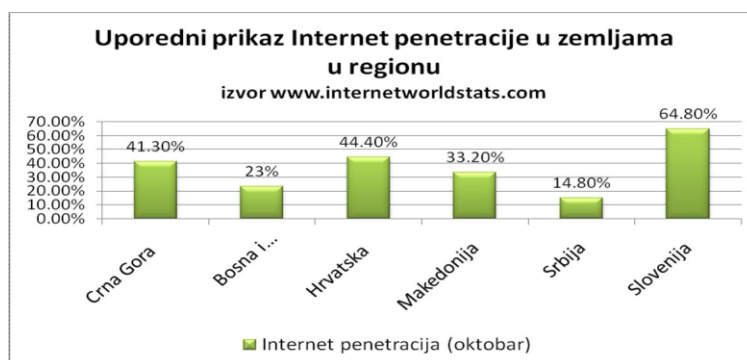
Building the information society, i.e. society based on knowledge, creates the preconditions for the realization of some of the goals such as:

- Fast economic development;
- Accelerated reforms, the acceptance of world standards, development of democracy;
- Construction of cheaper, more efficient and transparent state department;
- Facilitated communication for citizens and business entities with the state and
- elimination of business barriers;
- Equal chances for individuals to improve their education and lifetime learning;
- Greater safety for citizens and respect for human rights, easier prevention of
- organised crime and terrorism.

The fundamental objectives of the development of information society in Montenegro, will enable citizens and entrepreneurs to receive information in time and to actively participate in society through networked information system; it will enable connection and improvement of Montenegrin economy, overall exchange of information and experiences in the business world and entrepreneurship, as well as groundwork for the state to become a transparent, fast and efficient service. Thanks to the ICT, manufacturing and State's services for citizens and business will be organized in a significantly different way (more efficient, easier, faster and cheaper).

Montenegro is characterized by high penetration of mobile telephony. At the end of January in the year 2009, the number of users in Montenegro was 1,144,072, which corresponds to penetration of 184.48%. In the same period in 2008, the number was 5.67% bigger. This high percentage shows that it is necessary to develop mobile services as well as Internet services. The challenge for Montenegro should be high level of mobile services use (such as payment, reservations, etc).

According to data published by InternetWorldStats (www.internetworldstats.com), the number of users of the Internet is about 41.30%. This includes subscribers and the users (who are not subscribers, but use the Internet at work, in school, on the internet kiosks, etc).

2.1.**Information****Infrastructure**

Participation of citizens in a society based on knowledge implies that all users can access ICT services equally and under the same conditions. This is possible to achieve through liberalization of telecommunications market and through the creation of competitive market in which a strong network infrastructure will be developed and access will be available at convenient terms. In this way, telecommunications market will become competitive and access to all services will be available to everyone. Technological progress, development and increased level of providing triple solutions (digital television, Internet connection and phones) and mobile communications, will direct further development of the Internet and Internet services. At the same time, one should bear in mind that the use of information society services would increase the speed and quality of electronic communications. Launching new advanced services will be focused on larger centres, while in less populated areas high-quality broadband will still be a challenge. In any case, internetisation of rural areas contributes, to a large extent, to rural development, by ensuring the availability of operational information and services as well as help in the process of increasing life quality in these areas.

For specific segments of population, mostly for socially handicapped categories and elders, Internet access is often restricted due to lack of personal computers. Researches have shown that in Montenegro, 47% of households have a computer, but that the main barrier when purchasing a computer is lack of financial resources. Regarding this, it is necessary to arrange activities in order to increase the number of computer and Internet users, by offering various advantages when purchasing computers, cheaper Internet access, free kiosks through Montenegro, and similar.

2.2. ICT and the Use of the Internet

As already mentioned, one of the challenges for Montenegro, concerning development of information society, is improvement of Internet quality and availability in different regions, especially in those areas where, for the private sector, it is not profitable to make investments. In any case, the use of the Internet depends not only on the availability of infrastructure or on the services prices, but also on the motivation – i.e. the existence of useful and necessary content as well as awareness about opportunities, which information society provides. Therefore, although it is very important for Montenegro to provide online services, it is more important to allow citizens to use those services, as well as to create a situation in which the citizens and the economy will understand the necessity of using them. When this is achieved, it will be necessary to build up the confidence further and to improve services by using modern information and communication technologies.

One of the most important issues is the development of inclusive society, which requires building up the confidence in electronic communication channels. Increasing number of Internet attacks, restrictions regarding the protection of infrastructure, and possibility to copy and integrate large number of data very quickly and easily can result in increased fear of citizens for their personal information, privacy and their confidence in the safety, as well as in reduced

interest to use benefits that information society provides. Confidence in the Internet and motivation for using it depends on people's own skills and time they spend using computers and electronic services. Regarding this, it is necessary to provide education system for the whole population, which must be continuous - lifetime. It is also very important to understand that ICT not only creates opportunities to solve bottleneck problems, but provides additional opportunities to participate in public life (e-Democracy) and chances for continuous, flexible and personal

development (eLearning), entertainment, etc. One should realise that today more than half of people who do not use the Internet has no intention to begin to use it. In order to avoid further creation of the digital gap between those who have access to the Internet and electronic services, and those who do not, providing public services should be available and ensured through multi-channel systems.

Beside citizens, it is necessary to pay attention to private sector and to increase efforts in order to improve understanding of the impact that ICT has on economic activities in companies. Understanding the importance of the impact that ICT has on entrepreneurship and the economy generally is not only a challenge for companies and business sector, but also for the public administration. Due to this, the researches that measure and analyze the impact of ICT on economic growth and development should become numerous.

2.3. Competitiveness of ICT Sector in Montenegro

In order to be able to say that a competitive ICT sector exists in Montenegro, it is necessary to implement certain changes in the organization of the ICT sector and also in terms of education, raising awareness about the necessity of creating such situation, etc.

Creating competitive ICT sector is very important in the process of creating the information society, as from the aspect of improving companies and human capacities, so from the aspect of strengthening the economy of knowledge. This sector can be efficient as soon as it orientates towards the situation in which the objective is to create high-quality values, rather than low values. The issues concerning the protection of intellectual property are important challenges when desire for the creation of intellectual values or use of these values in a lawful manner, can be reduced by wrong expectations and fears. Creating intellectual property and its use, in accordance with the Law, can be promoted by ensuring effective legal protection and increasing the awareness of citizens concerning this need.

One of the most important issues is related to information protection. In comparison with the previous period, in recent years the number of attacks and threats significantly increased, the security measures became considerably more expensive and risks became higher. Only one agency, company, labour group, etc, cannot guarantee information protection today, but it is necessary to create cooperation between all institutions in Montenegro and institutions outside of Montenegro.

2.4. ICT and Public Administration

Widespread use of ICT in public administration provide opportunities for improving efficiency of State's mechanisms, which affects the availability and quality of public services and increases chances for the citizens to participate in the decision-making processes.

Increased efficiency and transparency of public sector while using ICT will change the way of public administration functioning and will cause changes in terms of skills that employees in the public administration and citizens, who want to take advantage of ICT supported services, need to have. Organizational changes, which are necessary for the effective functioning of public administration in the information society, must be thoroughly analyzed and systematically implemented. Moreover, rapid development of technology and the paradigm of changes that come with it bring the necessity to increase the number of socio-economic researches in order to formulate the policy that will satisfy needs of the information society.

As already mentioned, the use of ICT increases the efficiency while providing public services for citizens and enterprises. In addition, ICT presents an effective tool that increases the number of citizens who join public debates and decision-making processes. Today, the web sites of public sector are mainly used for giving information and, in some cases, for giving eServices. Their role in the process of raising participation of citizens has yet to develop.

In general, public information can be accessed easily, although they are spread. The importance of integrated system approach increases alongside with increase of need for information management, information browsing and use of eServices. Confidence that citizens have in the country can be increased through the proper use of personal data - by providing the possibility for citizens to protect and monitor who uses their data and for which reason.

3. European objectives and standards

During the European Union Association process, one of the important segments, which need to be coordinated with European standards, is the Information Society. South-eastern European countries have recognized the importance of introduction and development of information communication technologies and they are very active in the region, which is obvious from the method by which they are dealing with challenges on the way of society of knowledge, relying on the potentials that digitization provides, as well as trying to use the possibilities to integrate their economies in global market.

Taking the obligation to work progressively on activities that are identified as significant in the order to develop society of knowledge, according to the signed eSEE Agenda for the period 2002-2007, Montenegro has expressed readiness to persist in the process of transformation from industrial to information society. Strategy for information society development, which referred to the period 2004-2007, was adopted in 2004, and the legal infrastructure for the development of e-Government. Adopted Laws (Law on Electronic Trade, Law on Electronic Signature, Law on Implementation of Regulations for the Protection of Rights on Intellectual Property, Law on Electronic Document, Law on Electronic Communications, Law on Data Secrecy and Law on Protection of Unrevealed Data) are compliant with European Union directives.

Obligations that have been completed and activities that are being done constantly made Montenegro one of the leading countries in the Southeastern region, but this is only part of tasks and goals that Europe dictates and that should be achieved on the way of further development of information society.

3.1. Strategic priorities

Process of building the information society creates preconditions for realization of goals that should be achieved on the way of society of knowledge, and positive effects will reflect on complete economy. Therefore, new basis is being created on which business connections between companies will be established, availability of information is achieved and macroeconomic implications are obvious in regard to employment, customs and tax system, as well as competitiveness in the wider sense. Objectives that should be pointed out here are: rapid economic development, through the increase of GDP, more exports, reduction of trade deficit and unemployment, etc; acceptance of European standards, accelerated reform and development of democracy; building cheaper, more efficient and transparent State administration; create appropriate institutional surrounding that will support spreading and effective using of information communication technologies and knowledge in all economy sectors; forming society of educated and creative people, with an opportunity to learn during whole their lives; adoption of legal regulation for information society in accordance with Aquis Communautaire; promote development of information society, as well as providing better protection and respect for human rights.

Main objectives of e-Europe are to open the door of digital era and to provide Internet access to every citizen, every house, every school, every company and administration.

During creation of digitally literate Europe, whole process of investments in new ideas and their development should be socially inclusive, to build up customers' confidence and to establish social harmony. In order to achieve these objectives, it is necessary to provide:

- **Broad-based access** (fast access to the Internet at low prices, using telephone lines, wireless technology or via satellite);
- **Security** (to protect electronic network from hackers and viruses and make it safe in order to build up customers' confidence in electronic payment);
- **e-Inclusion** (to ensure that large part of the population, regardless of the geographical and social differences, can access information society);
- **e-Administration** (to connect State administration with citizens and economy, by providing the option of using public services on the Internet);
- **e-Learning** (to adapt educational system and training to the economy of EU that is based on knowledge and digital culture);
- **e-Health** (to enable electronic health care services, which are user oriented and provide information for citizens and health workers, with emphasis on introduction of infrastructure for health protection, disease prevention and health trainings on the Internet);
- **e-Business** (to stimulate development of e-Commerce by buying and selling goods via Internet and to reorganise business processes using digital technology).

Confirming the importance of the initiative for electronic South-eastern Europe and accepting the information society as a basis for faster development of the region, by reducing the gap in development between the region and the European Union, as well as between countries in the region and the rest of the world, Governments of countries in the region have made an agreement about future objectives and tasks defined by the document eSEE Agenda Plus, for the period 2008-2012.

This strategic document defines the objectives that are in accordance with the Action Plan of member states of EU i2010 "European Information Society for Development and Employment." i2010 promotes an open and competitive digital market and points out that the information and communication technologies are main initiator of improvement of the quality of life. As key element of development and business, i2010 seeks integrated approach to information society and creation of policy for audio-visual media in the European Union.

3.2. Objectives up to 2013

In an effort to be part of a unique information area of South-eastern Europe, Montenegro must make innovations and invest in education and researches in domain of information communication technologies. On the way to society of knowledge, it is still necessary to reduce the digital gap, expand the set of services and make central system and portal for electronic administration.

Analogue to this, three major priorities have been identified in the specific environment of South-eastern Europe: unique information area, innovations and investments in ICT researches and education and inclusive information society (information society for all).

Within these priorities, the obligations that need to be fulfilled and objectives that need to be implemented are specified, and they are:

- **Creation of unique information area** aims to create an open and competitive market for information society and media services. In this regard, the activities will be directed to: improvement, regulation and development of broadband network of high speed and services that can offer secure access to numerous data; stimulation of development of digital contents and services for the areas of general interest - culture, health, science and education, geographic information, etc; adoption of national interoperability framework with regard to the European Interoperability Framework (for administrations) to ensure compatibility and collaboration of systems, processes and human resources and to ensure unobstructed entry to EU and provide services for a client; provide digital convergence of information society and media services, networks and equipment, which includes a consistent system of rules for Information Society and Media on the basis of technological neutrality, which is defined by the relevant European regulatory framework; facilitate national / regional communication and traffic by forming key public infrastructure at the national and regional level for secure e-Business on the basis of a qualified electronic signature.

- Through **innovations and investments in ICT researches and education**, the measures to achieve this should be identified in order to ensure larger profit. Regarding this, following measures will be taken: to fulfil the obligation of information literacy, there will be made investments in ICT infrastructure in educational institutions and in creation of classrooms equipped with computers and Internet connection; by standards for minimum and advanced ICT knowledge, the educational system will be improved with implementation of direct changes in curricula and programs in our schools; to reduce the gap between different generations, there will be organized professional education for ICT and with the private sector there will be carried out activities to synchronize different levels of ICT knowledge, as well as to make a program to improve knowledge throughout lifetime; in order to implement new technologies and methods for improvement of regional economies, there will be done more researches in the region; by developing academic and scientific research network and by establishing better connections between researchers and institutions, the ICT researches and process of technology transfer will be supported.

- **Inclusive Information Society** promotes equal conditions for everyone on the way to society of knowledge and reduction of digital gap. Accordingly, it will: ensure equal opportunities for everyone to access technology, by eliminating sex and digital discrimination, as well as by reducing differences between different socio-demographic groups; it will provide a set of basic solutions for public services and e-Government through development of a strategy for e-Government and integration with every reform of public administration; e-Business strategy will be developed and active measures to eliminate all obstacles for development of e-Business will be taken in cooperation with the private sector; state, school and specialty libraries will be equipped with library information system, by introducing and developing a program for digitization of cultural and historical heritage; special attention will be paid to tools of e-Participation in order to ensure complete involvement of citizens in all issues of society, including the use of ICT during election process, and thus achieve e-Democracy.

4. Institutional and legislative framework

Development of appropriate policies and institutions is the key to create economy of knowledge, the base to create information society and motive to develop new technologies for integration and transformation of business processes and management. Institutional changes and innovations are necessary for right management of knowledge, information and communication processes, but also new technologies that will transform these processes fundamentally and intangibly are required. Specialized institutions and new skills require creation, browsing, acquisition, differentiation and utilization of these technologies to be synchronized with the appropriate policy reforms, investments, management innovations and political revolutions such as technology.

Information and communication technology (ICT) is dominant tool of development and it presents necessary infrastructure for the economy of knowledge. These technologies have powerful impact on each human activity, from private life to business activities and management in governments. ICT accelerates distribution of information and knowledge by eliminating geographic barriers and thus makes information and knowledge available. With appropriate initial investments, ICT barriers for market penetration are significantly reduced, but the competition is bigger. Barriers that appear have usually institutional character. Lack of institutional capacity, which is necessary to support ICT for business (development) strategies, often creates necessity for integration of ICT investments with changes in the organization, processes and skills.

Leadership is the key for economic and institutional transformation, including the ICT supported transformations. Partly, it can be formed by individual leaders. It is significantly influenced by attitudes, capacities, knowledge and experience of the leaders. They must inspire and animate strategic investments and plans, as well as ICT management and transformation processes. However, individual leaders are not sufficient. Their vision must be institutionalized, and institutional mechanisms need to be modern (in accordance with a trend that is dictated by developed countries) in order to make implementation and sustainability of these visions possible.

Currently, there is not any institutional model that different countries can follow during the process of creation of their own ICT agencies or ministries. There must exist several models; the opinion that "one model is suitable for all" seems to be irrelevant when success depends on a number of different factors, as it is the case with development of electronic services and information society in general. In addition, the level of effectiveness and intensity of the impact of alternative institutional arrangements on management and coordination of development are not determined yet.

4.1. Strategic priorities

Creation of conditions for the development of information society ensures essential prerequisites for Montenegro to continue with further development as well as to integrate fully into global economy, more intense than by using any other technology. Such approach creates favourable environment not only for the development of the ICT sector, but also for rapid implementation of these solutions in other sectors, especially in the economy and civil society.

State administration should use information and communication technologies for mutual communication and services and thus enable the efficiency and transparency in relations with citizens and economy. In Strategy for Administrative Reform in Montenegro 2002-2009, information technology (IT) is recognized as one of the important factors in the process of administrative reform. It was pointed out that many aspects of the reform in general are not possible without modern information technology, which is important change catalyst and it brings great advantages in terms of raising productivity and ensuring quality of administration services. As one of the activities for implementation of Strategy of Administrative Reform, information modernization of state administration was planned. The modernization includes: (1) ensuring further development of information systems and modern assets for work, (2) preparation of special programs for technical and technological improvements in certain areas, and (3) directing the automation according to the principle "one paper."

Mentioned priorities cannot be realized without appropriate institutional framework, which would organize, encourage and assist the development of information society. Many countries may develop various institutional arrangements, by moving from one model to another, by experimenting with the existing one, but on the other hand, by creating new models. However, the fundamental choices and thoughts are similar among countries, and they are obvious from following facts:

- *Integration in development*: Which model of institutional arrangement is necessary to promote the integration of ICT in development strategies and management? In which way should the search for new institutions be mobilized and articulated in order to make ICT strategy able to position and integrate with the development of policies and objectives?

- *Synergy between components of e-Development*: Which organizational framework should be required or set for different elements e-Development? What type of institutional leadership and networks is necessary in order to establish synergy between e-Policies, telecommunications infrastructure, ICT literacy and human capital, ICT as a sector or central part of authority, and ICT as motivator for all sectors of the economy?

- *Coordination in e-Government*: In what way should governments be organized to manage their own ICT supported transformations and to deal with inter-sector functions of ICT? How can technological imperatives of classical architecture development of companies be modified according to the need for improvement of agencies and ministries that need to express their requirement for ICT supported services and integrate ICT in their sector strategies? In addition, which initiatives and institutional frameworks can encourage collaboration?

- *Centralization and discretion*: To what extent the Government should centralise or decentralise planning and decision-making concerning e-Development and ICT investments? What institutional arrangements are necessary to promote bottom up innovations and centralized measures in order to make a success? In what way should e-Leadership institutions reinforce this optimal position of e-Government?

- *Institutional architecture and national capacities*: In what way should new e-Institutions and capacities be organized and thus be modified (or maybe transformed) according to existing political, cultural and institutional structures of the country? For example, what role should states have in the creation of knowledge economy? What type of institutional arrangements and capacity should be carried out in building effective partnership between central governments, local governments, private sector and civil society? What amount of authority and autonomy should ICT central coordination agency have?

4.2. Institutional objectives up to 2013

The development of information society can endure only if there are institutions, which act as coordination bodies of e-Management and as means to enable and create a modern society. In many countries, besides authorities or bodies authorized to establish and develop information society, there are other authorities, bodies and institutions, which are authorized for certain specific segments.

E-Development institutions should be able to accomplish/perform several basic functions: (a) formulation of e-Strategy including integrated ICT strategies in overall development and business strategies; (b) policy formulation and development of legal and regulatory ICT frameworks; (c) implementation, coordination, partnerships and outsourcing of program, (d) mobilization and allocation of resources between competition and interdependent ICT investments; (e) promotion of connection, economic spread diffusion of ICT, digital literacy, local contents, innovations, achieving success and demand for e-Government services; and (f) strategic communications, monitoring and evaluation.

Realizing the need for further improvement of utilization of modern information and communication technologies, at the end of December in 2008, the Government of Montenegro founded the Ministry for Information Society. The Ministry has taken jurisdiction from Secretariat for Development over: proposing and implementation of established policy in domain of information society development, project management in domain of information society development, development, implementation and functioning of information system of state administration, etc. Formation of the Ministry created prerequisites for clear and organized coordination of information projects in Montenegro, through the implementation of large infrastructure projects, promotion of information society, etc.

4.3. Legislative framework and objectives up to 2013

For the establishment and development of information society, besides optimal organizational structure, it is necessary to create appropriate legislative framework. It is necessary to prepare regulations for several areas. In this respect, the Government of Montenegro will affect the development of modern information society by the adoption of regulations through the following objectives:

- Regulations on Telecommunications shall provide active inclusion of competent authorities in creation of open and competitive market of telecommunications, investments in that domain, and privatization of state monopolies and development of accessible infrastructure of electronic communication networks.
- Regulations that apply to the Internet shall define solutions that will allow uninterrupted exchange of information and transactions via Internet.
- Conditions for the use of electronic signatures will be made, identification and authorization of parties in the transaction will be allowed as well as operations with credit cards, and the competence over Internet transactions will be established.
- Ensure the protection of information about personality and privacy, transfer of information through international systems, cryptographic protection, and protection of users from abusive, illegal and undesirable Internet content.
- New rules will provide protection against terrorism, money laundering, protection of intellectual rights, as well as regulations governing Internet content.
- For purchasing and selling via Internet, appropriate tax mechanisms will be provided.
- Define the methods for protection of solutions for information and communication technologies and patents in order to prevent violations of copyrights and other patents established in the country and abroad.
- One of objectives is to encourage responsibility and raising awareness in order to reduce abuse of information and communication technologies.
- During entire process of creating the institutional and legislative framework, extremely important task is harmonization with EU legislation, which is the essence of every task in the process of integration into EU. Besides adoption of coordinated regulations, the system that will ensure effective implementation of these regulations will be established.

5. e-Education

In order to establish the information society, it is necessary to have highly developed infrastructure, but it is practically useless if there is no society that has information education, as from the aspect of basic information literacy so from the aspect of specialist or expert

knowledge. Education is the best investment for maximum utilization of human potential.

In schools, students have to acquire basic information literacy (literacy as part of general personality culture in present time) and have tendency to use ICT. There are various types and possibilities to acquire ICT knowledge, for example through regular educational system, self-learning, learning on various organised training courses, but, certainly the best, is the cheapest and mass way - through regular educational system.

Society movements in direction of introducing information and communication technologies in all spheres of life, as well as many specific requirements of modern technologies, caused the need to adapt educational systems to such environment.

Ministry of Education and Science of Montenegro, in the last few years, has given full priority to introduction of ICT in education system. At the beginning of 2003, major project of IS education, called MEIS (Montenegrin Educational Information System), has been done, and it defined specific methods, resources and technology for the implementation of IS. Realisation of MEIS project is currently active.

Increasing values and role of ICT, in work of teachers, researches, workers, students, and ordinary citizens are primary links between Montenegro and EU developed countries, in the process of creating the information society. The process that reduces the gap between developed and developing countries, ensures access to ICT for everyone, and opens new possibilities for development, always following the economic, social, educational, political development and equality in all society spheres. Exceptionally, a sudden development of ICT requires continuous education and very flexible education system.

Introduction and use of ICT has great influence on deep structural changes, i.e. on organisation, functioning, use of time and space, and other working methods. It is not only supplement to existing systems. ICT is also very important link in the system of open lifetime learning (LLL - Life Long Learning).

Introduction of ICT in education system requires big funds, but also time, because it is impossible to provide complete computer equipment, install computer networks, and provide special training to all teachers how to use ICT, at the same time. So, gradual introduction of ICT is necessary, which far more developed countries did.

The most important element of every policy and strategy of establishing the information society is the adoption of sustainable goals that help keeping up the pace with technologically developed world through researches, creativity, cooperation, exchange of knowledge and information, and genuine commitment to reach set goals.

5.1. Strategic priorities

In the process of introduction of ICT in education system and creation of e-Education, following priorities can be selected:

- Building modern educational system in Montenegro in which all students in primary and secondary schools and Universities can acquire basic information literacy that is sufficient to be included in modern information society, and specialist or expert knowledge in domain of ICT;
- Development of curricula and programs to provide inclusion of ICT in education process at all levels;
- Providing and distributing didactic e-Material and software (English learning, Matlab, etc) for as many school subject as possible;

- Introduction of an efficient information system for listing personnel and resources, monitoring of classes and evaluation, administrative and financial operations, as well as to support the quality management and assessments in education system of Montenegro;
- Provide ICT training for employees in education system, primarily for teachers, managers, administration, etc.
- Include the educational system of Montenegro in current international ICT projects and educational networks. Harmonize ICT programs with programs of counties in region;
- Provide Internet access to all stakeholders in educational system. Also, allow students to connect interactively with local and global communities through web sites, joint projects with distant schools, etc;
- Make MREN be part of European academic networks and include academic institutions in international academic projects;
- Encourage the use of ICT in education of children with special needs;
- Connect and include ICT in process of educational system changes in order to achieve its full effect;
- Implement systems to support learning and video-conference systems in schools and faculties;
- Provide favourable conditions for students to obtain computers and cheap Internet access;
- Establish computer-student ratio of 1:8, until 2013;
- By the end of 2010, all educational institutions must be equipped with computers in accordance with set standards;
- Provide licensed software on all levels;
- Provide sustainable structure of the establishment, support and implementation of e-Education;
- Affirm and improve research and development in domain of introduction of information technologies in education system.

5.2. Objectives up to year 2013

Based on defined priorities, objectives that will be achieved by the year 2013 are:

Design and amend law and subordinate regulations - in order to form information society and coordinate legislative framework in Montenegro, certain number of acts that refer to ICT will be issued. Ministry of Education and Science will amend subordinate acts and job classification in order to establish legal and organisational support for effective implementation of e-Education in Montenegro.

Formation of organisational structure - in order to establish and implement this large project, as it is e-Education, effective organisational structure will be formed, which consists of: the Project Council; CIS – as a part of Ministry of Education and Science, the University and the Examination centre; school ICT coordinators (local and regional).

This organisational structure has been already established, for the most part. In a small number of schools, local coordinators have not been trained nor appointed yet. Also, regional coordinators have not been selected yet. For effective functioning and coordination of this organisational structure, Web portal of the Ministry of Education and Science has been made. In following period, activities on final establishment of complete organisational structure will be continued.

ICT infrastructure - Computer equipment and networks will be installed in all (remaining) mainly small primary schools, preschool institutions and primary music schools. In addition, following will be done:

1. Larger schools will have additional computer-equipped classroom;
2. Internet access will be provided in all schools;
3. In all cities in Montenegro, at least one school will be equipped with distance learning system, as well as the central location in the Education Department;
4. All higher education institutions will be connected to academic network and connection of all primary and secondary schools will be established using transversal line, as well as the connection of all other educational institutions to academic network;
5. Activities on legalisation of software will be continued.

Realisation of integrated IS e-Education - As it is mentioned in previous section, three key Information System Centres (CIS) will be more efficiently connected and those are: the Ministry of Education and Science, the University and the Examination Centre, especially in domain of databases connection, in order to create one integrated and automated information system of education. Integrated information system of education will be also connected with the environment in order to exchange information with "Monstat", Employment Service, and Ministry for Information Society, etc.

Integrated information system of e-Education of Montenegro should be the spine of the construction of modern educational system. In this way, the information system will enable:

- Recording and almost complete automation of all processes in education at all levels to faculties, including records of resources and staff, monitoring teaching process, dealing with administrative and financial issues;
- Simple, fast and easy communication and data exchange between each sector in educational system;
- Clear and easy attain of information for all participants in education system (teachers, students and their parents, employees in the Ministry, services and centres), including the possibility to existing mobile technologies;
- Consideration of positive and negative trends in education that are based on reports of different segments of the system;
 - The inclusion of e-Government concept in e-Education;
 - Check and management of quality of educational system in Montenegro;
 - In order to update the base in the CIS of the Ministry of Education and Science, safe MIPNET connections will be set in schools.

Implementation of ICT in education process

- During the process of reconstruction and development of educational curricula at all education levels from preschool to University, activities will be concentrated on curricula, which should be adapted to requirements of information society. The introduction of information electoral school-subjects will be continued in primary and secondary schools.

- One of very important segments is the acquisition of Didactic e-Materials and software. In this regard, the Government of Montenegro will include bigger circle of people who are interested in creation of e-Materials and software, starting from IT companies, the Institute for books and teaching resources, teachers to students. In this way, system for selection and

verification of didactic e-Materials and software will be established. Due to great importance of segment, the Ministry of Education and Science has prepared a Strategy for the acquisition of didactic e-Materials and software, which was adopted by the Government.

- The ability of education system of Montenegro to incorporate information and communication technologies depends on ICT competence and training of teachers, leading structures, and administrative staff in schools. In following period, the emphasis will be on activities that will provide effective ICT training for teachers. First of all, ICT testing of teachers will be done and for candidates that failed ICT training will be provided. Portal for ICT training for teachers will be implemented and training courses via videoconference system will be organised.

- It is necessary to increase the number of students whose education is based and supported by information and communication technologies. In addition, it is necessary to increase the number of teachers and researchers in domain of ICT. For some specialist areas of strategic importance, such as, for example, the security of information systems, it is necessary to provide an efficient education system, first of all, on postgraduate and specialised studies in order to have expert staff.

- The inclusion of the academic network in GIANT - European academic network is necessary, so, regarding this, activities will be focused on integration in international academic projects such as GRID, EDUROM and international associations like EU FP7, SEELight, etc.

- Due to dynamics of structural, technological and program changes in the economy and service activities, training and education of employees can exceed the role and importance of regular schooling according to significance.

Education, further education, qualifications and advanced qualification in domain of ICT, have great importance for professional advanced training of adults. The most common method for education is to attend ICT training courses, after which one generally is awarded a certificate, which usually has no assessable value, except when it has international character, such as ECDL.

- There are numerous opportunities, which ICT provides, for people with various health problems. There are various types of specialized hardware and software for people with disabilities. For example, the keyboard for blind, printers for blind people, etc. Measures that should be taken in order to implement ICT in these schools are similar to ones in regular schools, with emphasis on necessary acquisition of specialized hardware and software.

6. Registries

Strategy for transformation of services that are oriented towards citizens involves the transfer of often used services and services with high information feedback that are provided through electronic channels with the help of ICT, as well as securing the service providing by reengineering of business processes in accordance with needs of users. In the process of strategy implementation that is based on transformation of services, key principle will be to satisfy needs of users during redesign of business processes between public institutions and providing service to citizens and companies. Priority in this process of service transformation will not include only the transfer of available business processes to electronic channels without

improvement; on the other hand, the objective is to provide these services, which will include redesigned processes that comply with needs of users, integration and simplifying where it is required, in effective, continuous, fast, transparent, reliable and integrated manner. In order to enable management of electronic services access by citizens and companies, these services will become available from one place / portal, and through multiple channels.

Providing electronic services will help create significant savings in financial resources as well as savings in time, citizens and public institutions. With effectiveness and interoperable capacities of ICT, which will be offered to public sector through service process, losses and errors will be avoided, public revenues will increase, which will result in greater satisfaction of society, and thus, transparency, reliability, measurability and participation in public administration will be significantly improved.

The base of information society and services, which will be provided for citizens and business entities, needs to be supported by the establishment of databases that include updated and reliable information, such as address books, public libraries, citizens' registries, etc.

6.1. Strategic priorities

Transformation of services, which are oriented towards citizens and satisfaction of their needs, public services will be provided effectively through electronic channels. Needs and habits of users will be considered and thus improve the access to services, the use and satisfaction level. Regarding this, it is necessary to:

- Increase the number of services that function using electronic channels;

- Improve the use of services that function using electronic channels;

- Increase the level of satisfaction that services, which function using electronic channels, cause.

Services for citizens and business entities will be available 7/24 no matter what channel they prefer

Citizens and companies will have access to all information they need, in one place.

- Create a central registry as base for all other services;
- Connect and harmonize existing registries and databases and define methods, procedures and technical solutions for using data registries;
- Make services available not only in major urban areas, but in rural and remote areas.

6.2. Objectives up to year 2013

In Europe, the progress in providing online services is being measured using complex indicator that is based on online survey of basic services, which takes into account only those services that reach the highest interaction level.

The level of implementation of these services, i.e. interaction level of service, is being measured using four-levelled scale:

- The first level – Information level: providing online information about publicly available service;
- The Second level - Interaction: downloading of forms and applications;
- The third level - Two-way interaction: processing of forms, including authentication;
- The fourth level - Transaction: managing the process, decision making and execution (payment for service).

Most of registries and public databases in Montenegro are on the first level of interactivity. Some of services, due to security requirements, cannot be fully interactive (eg. issuance of identity cards and passports). Services that require payment can be implemented only when electronic payment methods become common.

All ministries, secretariats and agencies must have operational web sites with updated information, forms and notifications, as well as links to other useful sites. In this way, new materials will be published electronically on the site at the same time when it is published using traditional methods. E-mail must become a common way of communication for all ministries, secretariats and agencies. To achieve this, the Government of Montenegro will adopt standards concerning content and web sites presentation. In addition, quality standards for public services will be provided, including access to people with special needs.

The concept for creation of registries will be centralisation and uniqueness. Intention of the Government of Montenegro is to establish a system that will allow data entry at the same place of their origin and they will be stored, using online transfer, in centralised databases, which will enable instant update of data. Regarding this, the following registries will be created and improved:

Civil status registry - includes registries of births, citizenship, deaths and registry of marriages.

Residence registry - includes information about all categories of natural persons that are not Montenegrin citizens, but whose residence is in Montenegro.

Central civil registry - includes information about Montenegrin citizens and foreigners with

permanent or temporary residence in Montenegro.

Registry of students, schools and schools employees - project MEIS (Montenegrin Educational Information System) provides complete interactivity in recording of data about students, schools and employees in educational institutions until higher education level, including transition from lower to higher grade and insight in students' marks.

Student enrolment application in higher education institutions will be done by connecting university systems, MEIS and data from the Examination centre of Montenegro.

Record of citizens' reports submitted to the police – online police reporting system for citizens will be established, in case they need help of the police (theft, family violence, etc) as well as system for monitoring of police actions.

Criminal records - includes information on persons legally sentenced to prison for at least three months.

Registry of pledges and liens on movable property, stock and shares in companies - objects of movable liens can be assets, equipment, automobiles, goods, precious metal and other things that bank would accept. When buying a car or other movable property, citizens will be able to check in the Registry if the car has been previously pledged as a guarantee of some other payment. The Registry will provide following services: request for registration of pledge and liens right, request for amendments to data about registered pledge and liens right, request for registration or deletion of records about a dispute and request for deletion of pledge and liens right from the Registry. This Registry can be perceived as an upgrade of the public credit registry.

Public libraries – include development of the universal system that allows browsing of content/catalogues as well as insight or access to the content.

Agricultural Registries – implementation of these registries will enable some of the following services: obtaining a decision on veterinary service, submission of loan application forms, application for obtaining incentive, entry in records of ecological producers and agricultural goods.

Credit Bureau and Public Credit Registry – recording of credit debts of citizens and economic entities. Credit Bureaus, in some countries, record not only debts at commercial banks, but also payments of utility services, electric power and other obligations. The intention is to provide a service for each citizen to check his credit debts.

Registry of scientific institutions, personnel and projects - unite University registries and data about scientific institutions in the country.

Registry of Pension and Disability Insurance Fund – registry of persons who have pension-disability insurance (the first phase), a list of online services should include: submission of requests for pension (old-age, early, disability, family), submission of the requests for determination of length of service, registration and cancellation insurance for employees in the system of compulsory pension insurance (the second phase).

Registry of insured persons for the second class of pension insurance - the opening of the second (and potentially the third) column of pension insurance, requires filing of all users who use this type of insurance. Services include registering in some of the funds, check payments

and account balance of insured person.

Registries related to the judiciary - integrated information system for the management of court decisions, network of judges, judicial practice, etc.

Records of the use of personal data - contains information about who, when, why and whose personal information someone used. Records will be done in accordance with the Law on Personal Data Protection.

Taxes - Tax Administration Office will provide following online services: report taxes on income (for citizens), report tax on profit and value added tax for companies.

Registry of residence – will allow online reporting about address change of a dwelling and obtaining confirmation of residence.

Registry of real estates – it is one of key state registries. Its essential purpose is registration of all immovable property on the territory of Montenegro and all changes related to it, in accordance with the legislation of Montenegro, as well as providing easy access to it, for state institutions, users and the public.

Registries of personal documents - a system for term appointment for submitting an application for issuing a document and for obtaining feedback about the term when the document can be taken will be provided.

Registration of motor vehicles - the aim is to enable the submission of requests for motor vehicle registration (I phase) and prolongation of motor vehicles registration (phase II).

Registry of economic entities - services for registration of new business company - entrepreneur will be implemented with the highest level of interactivity.

Submit data to MONTSTAT – “Montstat” will enable larger online accesses to statistics and databases as well as the submission of data in electronic form. Database of municipalities, database of civil engineering, statistics database of foreign trade, database of agriculture are just some of many databases that will be available to public.

Registry of Employment Agency – this registry will enable applications to the records of the Employment Agency of Montenegro, services of seeking employment at the labour bureaus, applications for gaining work or business permit for foreigners, signing in and out of employees.

Implementation of the above-mentioned registries will be done in three phases: the first phase is establishment of registries, the second phase is initial data entering and scanning of existing books and the third phase is interactive online service.

7.

e-Government

E-Government or e-Business in public administration is presented by the use of information-communication technologies, combined with organisational changes and new skills in order to improve public services providing, increase democratic participation and involvement of public in processes of decision-making and policies creation.

The realisation of the vision of a modern administration in Montenegro, using e-Government's solutions and modules, and as a consequence of that, increased value of services for citizens and business entities, can be observed from four key aspects:

1. increased importance of knowledge management in administration, management and democratic processes;
2. focus on needs of citizens and business entities for services in public administration;
3. integration and understanding increased importance of the role of intermediaries in the sequence of administrative services providing, as well as in democratic processes;
4. the importance of interoperability of organisation, processes, resources (human and financial) and information solutions in order to provide more efficient public administration.

When all four aspects considered, the establishment of e-Government modules and solutions will be based primarily on knowledge, users' needs, distribution and connection.

7.1. Strategic priorities

New development strategy in domain of e-Government aims to define priorities for further realisation and implementation of solutions for the effective creation and functioning of electronic government. Particular emphasis, while defining priorities, is put on users' satisfaction, transparency of the public administration, rationalisation of administrative procedures and the introduction of new electronic services, which will affect the creation of high-quality working mode and lives of users, and for public administration, it will ensure better relation with users.

In terms of implementation of e-Government service, special attention will be paid to improve availability of these services to citizens on the local management level. Standardised interfaces and portals for citizens will be introduced in "one-stop-shop" (all in one place) way. The following issues will be treated as minimum:

1. Complete reengineering and administrative regulation of internal processes in the Government so to make the support of electronic Government organisationally possible;
2. Achieving greater efficiency of internal processes in the Government through the introduction of basic - G2G communication system services - government to government;
3. Creation and implementation of integrated data and files management system for state bodies and institutions;
4. Implementation of the Government's portal on the Internet, which allows two-way communication with citizens and companies;
5. Construction of "Single Window" system for international traffic, which includes all control agencies and companies that are active in international trade and enables all required information to be submitted only once. Possibilities to adjust the information flow between different Single Windows in the region, with Europe and around the world are being explored, and it should be based on international standards for mutual exchange of information about international traffic;

6. Support of the Government's decision-making process through the realisation of customised systems for group decision-making support;

7. The development of internal capacities for adequate use, maintenance and further development of systems and services of electronic government;

8. Online publishing of regulations.

In addition to previously mentioned, development strategy, in the part related to the e-Government, will pay special attention to following activities:

- Creating high-quality and efficient operations;
- Open and transparent public administration functioning;
- Efficient system and personnel management in the public administration;
- Public administration that is concentrated on users.

The most significant strategic orientation of the e-Government until 2013, which follows the vision and mission of e-Government strategy, is:

- **e-Government services subjected to needs of users**. Development of e-Government will correspond, in its essence, to the need for its use, and in that sense, the concept of users can be divided into three groups: 1. citizens and other individuals that require e-Government services, 2. business entities and other institutions of the private sector and 3. employees in public administration. Key mechanism for bringing the administration closer to users will be constant monitoring of their needs and level of satisfaction.

- **One Stop Shop**. Development of e-Government will progress by combining information and connecting information sources with administration and e-Services in one central information point – e-Government portal. One-stop portal will provide possibilities for obtaining information about every life situations of users and information about the entire range of administrative services. In addition, one-stop access portal for help (phone number, email) will also be very important, and it will provide users with fast and high-quality assistance.

- **Simplicity**. Presentation of information and e-Services to users in one place will be simple and logical. Following these directives will ensure efficient spending of time while visiting e-Government portal and information browsing.

- **Standardisation**. Public administration will work as a standardised mechanism at all levels - on both state and local. This will allow users to check and confirm their rights with the same quality, speed and same media for each service on both state and local level.

- **Quality**. Information obtained using e-Government portal will have high quality and reliability. In this sense, the quality of e-Services will be ensured with correct and clear results, standardised notifications and guaranteed deliveries.

- **Transparency**. By using modern information and communication technologies, e-Government will enable transparent operations and procedures monitoring. User status will be available at any time, in the past, and current information about the status will be provided.

- **Security**. Security of personal and other data will be laid down by law, and electronic transactions will be available at various levels. Constant implementation of security policies will build-up customers' confidence in e-Government.

- **Anytime, anywhere**. One of e-Government's main advantages will be 24 hours a day functioning, every day of the year. Users themselves will decide when to use e-Government services, which will have influence on better use of time.

- **Fast, efficient and cheap**. Speed service completing and speed of information delivery are very important to users. The use of modern information communication technologies and modern organisational solutions, provide rapid development of e-Government.

- **Personal and for everyone**. Taking into account the requirements of users, e-Government tries to adjust its services to them, their lives and life events. To achieve this, personalized e-services and personal reporting about important issues for each individual will be provided.

- **Knowledge and training**. Knowledge and training in order to use e-Government services efficiently are very important steps for its functioning. It will be necessary to establish high-quality knowledge sources and good practices to assist employees in administration, citizens and business entities to use modern services.

- **Integration of the decision-making process and e-Democracy**. Consideration of needs and views of citizens, non-governmental organisations and other institutions and inclusion of all participants in e-Government are important components of e-Government. It is necessary to establish a good structure that will support democratic processes, with modern technologies, using various modules of e-Democracy such as e-Voting, e-Participation in processes of decision-making, e-Forums and e-Petitions. In the future, these initiatives will be upgraded to a degree where e-Referendums and e-Elections will be available.

The greatest challenge during realisation of projects and implementation of different solutions will be on institutions that should implement proposed solutions, due to adoption of new working method and modernisation of business processes and due to administration reorganisation challenge.

7.2. Objectives up to year 2013

Domains and activities that are important for high-quality and efficient development of e-Government, can be defined as follows:

- The development of e-Government portal with services and information for citizens and business entities, as well as, for internal administrative operations;

- The establishment of a central mechanism for monitoring of e-Government projects and e-Government action plans;

- Reliable information and communication infrastructure of state administration;

- Implementation of complex inter-sector projects (e.g. One-Stop-Shop, Central Citizens Registry, Document Management System, etc);

- Establishment and operation of infrastructure elements of e-Government (fast

communication network for public administration, data centres, central modules, central registries, etc);

- Develop e-Administration to the stage where it that can be compared with other countries in the region and in the EU;

- A significant savings in public administration that will be made due to e-Services providing and inter-sector information projects;

- Inclusion of all competent experts (from the public and the private sector, from Universities, etc) in team for development of e-Government in order to improve information level and unique development of e-Government.

Regarding this, following objectives were set:

1. Focus public administration procedures on needs of users

Operations of public administration will be adapted according to needs of users, by using modern communication channels and e-Government services, and all electronic services, which they need to resolve issues of various life situations, will be established. They must be simple to use and transparent, will appear as the one place, the mechanisms used for electronic identification, electronic payment services and electronic notification.

2. Improve the quality and efficiency of public administration functioning

Improvement of quality and efficiency of public administration functioning, causes increase of savings. This will be achieved by faster execution of different procedures because of better access to data using registries and their connections, optimisation of the process and information technologies, and with horizontal connection between information solutions and users' training.

3. Increase satisfaction of customers

Increase customers' satisfaction by providing simple, fast and cheap e-Service using appropriate measures. The system for user authorization with certification authority will be established, and it will build-up the confidence of users in modern public administration.

4. Elimination / reduction of administrative procedures

Reduction of administrative procedures for business sector and citizens, such as, for example, access to data using main registries will be easier, and information and services will be available at one place, which will not include complicated procedures.

5. Increase of transparency of operations in the public administration

Increase of operations transparency in the public administration from the view of citizens, as well as from the aspect of employees in administration will be done. Access to statutes and other documents will be available at any time via e-Government portal, and one point or place, where these documents can be found, will be established.

6. Reaching synergetic effects at all levels of public administration using e-Government

Synergetic effects must be achieved at all levels of public administration using e-Government. They will be achieved with implementation of key projects for information and optimisation of operations, and results, which will serve both state administration and local self-government. In addition, as key issues and very important activities, the connection of all registries will proceed, as well as utilisation of same data source for needs of different e-Services.

7. Include as many users in decision-making process

Inclusion of large number of users in decision-making process is very important for the country when it comes to current issues, views and opinions on important information. It will be enabled in order to create more acceptable e-Government policies and proposals. This will be based on more opinions using e-Democracy.

8. Optimising the use of funds in domain of e-Government

Funds for e-Government can be exploited the best by joint investments in domain of IT, optimisation of operations and creation of generic solutions that can be used often.

9. Reducing the barriers of human capital in administrative procedures

The focus should be put on professional issues that will be settled with automation and information technology procedures, as well as with various trainings.

10. Managing the level of e-Government's development

The aim is to manage the level of development of e-Government in order to make e-Government in Montenegro comparative to development of the same in countries in region and in the EU. To achieve this, it is necessary to monitor development constantly, compare with development in the EU and to promote it at the same level as it is in the EU. In this regard, at the end of each year, the analysis of completed work activities in the previous year will be done, which will be a guideline for next year activities.

11. Knowledge sharing and management

In order to create environment in which e-Government services can be used, special attention will be paid to creation of knowledge base, as well as knowledge sharing in order to increase information literacy and to create a habit to live in modern environment. Special programs to increase the level of information literacy of citizens, business entities and employees in state administration will create information society, i.e. society based on knowledge. To support these objectives, promotions will be organised alongside with various educational programs, seminars, round tables, etc.

12. Creation of unique information space

Having in mind that Montenegro is small country, the objective is to enable and create an ambient in which the online public services will be used in full capacity. This will be achieved with allowing free online access to these services, giving discount and other benefits when purchasing the necessary computer equipment, placing kiosks in all cities on busy places, etc.

8. e-Business and e-Banking

E-business represents every aspect of the use of information and telecommunication technologies for the realization of any business activity and thus presents a key segment in information society development. Defining the strategic directions of its greater application brings to expansion and increase of possibilities for national economy development.

Implementation of e-Business includes such organization and promotion of business processes that will enable the most proper utilisation of modern information and communication technologies. Exchange of goods and services is followed by the exchange of information, usually via electronic transactions with regulated content and meaning. E-Business greatly

consists of electronic commerce.

E-Business is necessary condition to enable the economy of Montenegro to participate in global markets by offering goods and services with expanded ability to provide products and services from world market.

With innovation and acceleration of business processes, costs are being reduced and efficiency is being increased. E-Business is an infrastructure for more superior monitoring of products and services usage, improving quality and increasing customers' satisfaction. E-Business in companies represents working environment in which development and management of knowledge are easier, and creativity and innovation increase.

Generally, E-Business improves economy network system and increases overall national competitiveness.

8.1. Strategic priorities

Development of e-Business in the country is a project that has been undertaken in more sectors that are cooperating, because the process includes a wide range of technical, legal, economic and institutional issues. In e-Business development, both private and public sector should actively participate. As a rule, the private sector has leading part in technological development and practical application of e-Business, while the Government has it in: (a) the creation of appropriate environment, (b) facilitation of cooperation between e-Business initiatives that come from the private / public sector, and (c) providing support for the establishment of information society, including the preparation of general public, small and medium-sized enterprises and public sector for opportunities that new information technologies offer.

In a knowledge-based economy, the main factors of competitiveness are innovation factors, business efficiency and business sophistication. E-Business is based on established business processes, which are key prerequisites for business efficiency and business sophistication. It is necessary to redesign business processes during the implementation of e-Business in order to use the power of information and communication technologies, but business processes themselves are subjects of constant business innovations. Networking of the companies and entire economy depends on arrangement of business processes in companies and appliance of e-Business between companies.

In this way, e-Business significantly accelerates processes in economic branches and generates value among them. Electronic catalogues (goods and services) in supplying channels regulate processes, and improve utilisation of market potentials, and improve processes of customer support and development of the necessary operational knowledge. World generic models of business processes are being standardised in economic branches and thus become part of public knowledge, which should be used.

Generally, e-Business, and public knowledge are key infrastructure of the economy based on knowledge.

Strategic priorities of Montenegro regarding development of e-Business up to 2013 should be based on the following guidelines:

- The establishment of a high level of e-Business for equal participation in the Internal European Union market and participation in information society of the European Union

- It is necessary to use the power of information and communication technology as well as knowledge about arranged business processes to improve economy network and increase its competitiveness
- Improve efficiency of public sector with e-Business
- It is necessary to create a society based on knowledge, by using information communication technologies, which will support and improve the development of e-Business in the country.

By accepting the practice of e-Business, Montenegro must exploit new economic opportunities that will come, in order to:

- Promote economic growth and social development;
- Improve business efficiency and productivity;
- Reduce costs of operations;
- Allow domestic companies easier reintegration in European and world market.

8.2. Objectives up to year 2013

Key objectives that have been identified and that will be implemented in domain of e-Business and e-Banking are:

- Improving information and communications infrastructure and providing easier and cheaper access to these technologies

The base of e-Business must be reliable, safe network infrastructure that is available to all, which includes improvement of quality and capacities of existing communication systems and greater use of broadband technologies. In order to achieve this, population must have and use basic information technology and companies must be equipped with technologies.

These objectives include elimination of differences concerning the possession and use of technology for electronic business, such as Northeast, village - town, healthy people - people with disabilities, etc.

Regarding this, it is possible to notice following operational objectives:

- Increase percentage of population who have and use a computer. Provide cheap access to technology, cheap and high quality training, adjust programs in schools and institutions of higher education

- Increase percentage of population that has access to the Internet and uses it
- Increase percentage of population who have broadband Internet access
- Better equip companies with computer technology
- Increase the number of companies that have access to the Internet
- Increase broadband access in companies
- Enlarge investments for research and development in the field of ICT (macro level)
- Increase the security level of information infrastructure
- Allow Internet access to all and at any place

Promoting e-Business, raising awareness and education

Montenegro is still not fully aware of advantages of e-Business. Basic knowledge in this domain is missing, as for individuals, employees, so as to initiators of reform processes. In this regard, the following objectives will be realised:

- Promoting and raising awareness about e-Business, which will affect the reduction of distrust in transactions in electronic environment;
- Establish the cooperation with institutions for consumers' protection and inform the public about the protection of rights in electronic environment;
- Provide access to base of public knowledge on e-Business. Establish a national portal for e-Business that will contain information about the methods used during its realisation, recommendations, examples of positive practice, information on standards, norms, digital identification, etc;
- Ensure the system for consulting support to small and medium-sized enterprises for the implementation of e-Business. In order to achieve this, centre for education and issuing of certificates to individuals and companies for consulting in domain of e-Business for small and medium-sized enterprises will be formed;
- Education of managers and employees in companies will be conducted in test centres, after which the dynamics and range of digital literacy will be defined;
- Make detailed development plans for e-business;
- Make annual reports that monitor the development of e-Business from the previous period and record exceptions and reasons for any exception from the plan.

Reengineering of business processes

One of the assumptions concerning the implementation of e-Business is reengineering of business processes in companies, public administration, in order to achieve dominant transition from traditional to electronic forms of business. Within this measure, the following objectives can be identified:

- Redesign, modelling and improvement of existing business processes and functions in companies and in the public sector. Within this, following measures will be taken:

- Examine all existing business policies and plans and work on amendments and changes in accordance with the requirements of digital economy;
- Provide reengineering of business functions;
- Legal and administrative organization in accordance with the requirements of e-Business.

Regarding this, the following shall be done:

- Implement administrative and legal procedures for legal and secure use of electronic documents (e-catalogue, e-order, e-receipt, etc);
- Coordinate norms, standards, internal regulations with the requirements of e-Business in national and foreign domain and define individual ones, in accordance with the branch;
- Encourage the application of open standards and norms, in order to provide higher technological neutrality;
- Ensure the harmonisation of documentation and data for international trade (the so-called "one window approach");
- Increase the concentration of networks in company, between companies and between companies and public sector (in accordance with recommendations for the improvement of IT infrastructure);
- Companies will be given access to a number of public services (in accordance with the guidelines for e-Government);
- Availability of applications for e-Business will be improved, especially when it comes to applications based on open code;
- Percentage of computer use in business processes will be increased - in line with recommendations of e-Education development and in accordance
- Percentage of use of the Internet and other networks in business processes will be increased - in accordance with recommendations of e-Education and with recommendations in domain of IT equipment;
- The promotion of electronic markets, education and consulting service, with the assumption that the initiative was taken by companies themselves, will affect the increase of presence of companies' web sites on the Internet;
- Motivation measures will affect the increasing of the number of companies that carry out transactions via the Internet or other networks or systems. Regarding this, it will be necessary to:
 - increase the percentage of companies that receive electronic orders;
 - increase the percentage of companies that make purchases on electronic market;
 - increase the percentage of companies in which IT systems for orders or purchase management are automated and connected to the rest of the internal applications and applications from the environment, etc;
- Motivate companies for mass application of e-Business, through the award system and quality labels for the application of e-Business, tax, customs and other benefits.

Legal and institutional framework for e-Business

Montenegro is facing creation of legal environment in which will be no obstacles for implementation of e-Business. Legal and institutional framework for e-Business include realisation of following objectives:

- Adaptation of laws, subordinate acts, regulations, to requirements of e-business. Within this objective, the following shall be done:
 - Review of existing laws completely (which refer to e-Business), remove all legal obstacles to its application, adjust laws among themselves and introduce laws, regulations and ordinances that are missing, make draft proposals of the Law on Amendments to existing laws, etc;

- Modify the laws according to individual branch affiliations (in trade, health, public administration, banking, tourism, stock exchange operations, etc), in order to eliminate obstacles to the implementation of e-Business;

- Remove the obstacles for regulations that are related to electronic business, and refer to customs, taxes, public procurements, all necessary registers (economic, population, spatial units, state institutions, etc);

- Make periodic assessments on the effects of judicial practice in domain of e-Business.

- Ensure the legal security of participants in electronic environment. In this regard, all measures necessary for normal functioning of the electronic identity of an individual and of economic entities shall be taken - compatible with recommendations of the EU and positive international practice, and simple access to and use of technologies for authentication and authorization shall be provided. Sanctions shall be defined, as well as authorities that will carry them out and ways of their execution in case of problems;

- Increase the judicial practice related to implementation of laws concerning e-Business. Personnel and administrative capacities in judicial branch shall be bigger, education in domain of judicial practice for the area of e-Business and judicial and out-of-court practice for solving problems that are related to electronic business shall be provided.

9. e-Health

Health is a sector that interests equally all members of society. Its improvement and advancement are good for all citizens, since every individual has right on most appropriate and economical health service, which does not create the feeling of discomfort. Application of information and telecommunication technologies in the health care system (e-Health) improves efficiency, results and quality of medical and business processes, which certain facilities, professional staff, customers, insurance companies and country implement, in order to improve health condition of a patient. Position and role of users in that process are changing and he has a central active role instead of passive one, as it was the case before.

E-Health is of great importance for development in one country. It improves access to health care and raises the quality and effectiveness of available services. E-Health comprises (includes) applications and information and communication technologies that function in whole health sector.

E-Health tools or solutions include products, systems and services that function through simple Internet-based applications. These include tools for health authorities, providers of health services, and patients - as citizens, users of health services. They comprise of health information networks, electronic health cards, telemedicine services, personal portable communication systems, health portals, and many other tools based on telecommunication technologies intended to help prevention, diagnosis, treatment, health monitoring and healthy lifestyle management.

When combined with organizational changes and development of new skills, E-Health can provide delivery of better protection for less money with health care system oriented towards the patient.

Health care is also an economic category. The introduction of e-Business prevents unjustified increase of prices for that protection, maintains quality of medical services and prevents the reduction of volume of patient's rights. This is a result of low costs of construction of independent information systems and systems for support in decision-making process, productivity growth of employees, use of the Internet, and the introduction of the model "business to business" in the chain of health care. Thanks to new model, all participants in the chain can work more efficiently, can reduce transaction costs and provide accurate information in real time.

Starting from the known fact that "one manager can be responsible only for those resources that are under his control", an information system that will be able to provide quality and timely information about resources and medical information that will enable better service of health workers is being created. This will generate conditions for greater responsibility, but also for greater independence in decision-making process and management of resources by management system and individual managers.

Having right information enables the preparation of accurate reports on the use of hospital capacities and the number of occupied beds. At the same time, treatment can be observed and the exchange of information can be checked easier. Analyses of reports enable strategic planning and clear demographic and health depiction of the nation.

Health systems in all countries are facing with enormous problems in recent years. It is necessary to adopt a reform strategy and take a series of activities in order to not to reach development, organizational and technological dead-end. Cost increase, the population who is getting older and outdated health system make constant pressure on the main actors in domain of health to implement significant changes that will improve care about patients.

Financing of each activity of entire system, and services, organisations, institutions provides resources to pay service. Today, general characteristics of health-care financing are:

1. Everyone spends more;
2. Everyone is lacking funds;
3. The rich need more;
4. The poor do not have enough;
5. Health care is used more due to ageing population;
6. Those who have insufficient funds use it mostly to insure salaries and very little for materials, equipment and medicines;
7. Despite the existence of health insurance, more and more is spent on health care “out of your own wallet”.

In Montenegro, the reform of the health system has made a progress, especially concerning primary health care. Significant attention in the process is paid to the development of information system (e-Health), which should support all activities related to the reform and ensure integration of business processes and data on the level of the primary system, as well as set bases to upgrade other parts of the system.

This also includes the development of information system that will allow consumption and usage monitoring and use of resources in all parts of the system and their comparison. In this way, the opportunity for management in health care institutions and system in general will be given, as well as quality and timely assessment of system's condition in all segments.

9.1. Strategic priorities

Creating a single European information area emphasises, at the beginning, four major changes that can enable digital convergence:

- Speed;
- Rich content;
- Interoperability;
- Safety.

In this sense, the strategic priorities for the development of e-Health include:

Establish an effective, flexible, modern health information system as a support for achievement of strategic goals of Montenegrin health care system, which will satisfy the needs and interests of citizens, health professionals - service providers, management in health facilities, managers of health system and which will integrate data and business processes, allowing citizens and health professionals to go beyond administrative, organizational and time frames while searching and using information

1. Making of basic information infrastructure in health care and creation of organizational,

personnel and technological preconditions for the development of information system, defining basic collection of health and social data for the establishment and management of electronic documentation about patients, which will be the base for definition of electronic health card;

2. Define security and technological standards for safe communication, management and storing of data in the health system (medical data);

3. Construction of integrated information system in health care;

4. Unification of all health and social information systems in a unique information system through the construction of electronic portal;

9.2. Objectives up to year 2013

Health has large strategic and national importance. Information technology in health care (e- Health) is an area of information society through which the health system can provide the highest added value.

E-Health solutions improve the progress in domain of health activity, provide better management, expansion of medical knowledge and help the development of health activity (medicine) founded on evidences. They are for all participants in health care: for patients so that they can find right information in the form that suits them, for health care providers to access electronic documentation of a patient, which is made at the moment of contact with a patient, for managers of health care system to prepare and use of organizational and business information.

Tools e- Health will help:

- People who have insurance – users of health care, through information prepared for them (health portals, advices on healthy lifestyles, advices and consultations via e-mail), data about electronic health card, through systems for monitoring of vital life functions at distance, etc.- Health professionals through access to information in electronic card that is integrated according to levels of health care; the possibility of e-ordering and e-scheduling of services on higher levels; provided access to information in medical libraries; distance learning; distance consultations, etc.

- Health managers and controllers of health care system who are responsible for efficacy of health system, the exchange of clinical, organizational, economic and management information between health care organisations.

- Health system in general, through the ability to exchange various information within the system that are necessary for making administrative decisions on the strategic level.

- During the process of establishment of electronic health care in Montenegro, actual situations in this country and abroad should be realised, but we should also have in mind the possible way of development in the future. In this regard, following objectives shall be achieved:

- Modernisation of health care system by application of appropriate information networks of electronic health documentation and telemedicine technologies in sections where it has not been already done;

- Overloading of hospital staff, doctors and clients by appropriate ICT services, tools and devices, will be reduced to minimal possible extent, which will, on the other hand, stimulate health workers to use computers in order to improve the work efficiency;

- Promotion of joint efforts of the Government, health professionals, agencies and international organisations in creation of reliable, timely, high quality and accessible health care by using new electronic services and health information systems;

- Development of common information systems will improve processes of warning, monitoring and spread controlling of infectious diseases.

- Importance and significance of medical training, education and research using ICT shall be encouraged and gender equality shall be taken into account;

- Provide easy access to new knowledge in science and profession and contents with local importance in order to encourage researches in domain of health care and prevention programs;

- Encourage proper relations between citizens by offering high-quality contents about healthy lifestyles and illness prevention on the appropriate network portal;

- Respect and protect citizens' rights on privacy and protection of data about their health;

- Promote international standards for the exchange of health data;

- Health protection of vulnerable society groups, especially women and children in remote and underdeveloped areas will be improved, and the role of women as health guardians in their families and communities will be recognised.

- Activities will be concentrated on strengthening and expansion of initiative, based on ICT, for providing health and humanitarian aid in case of disasters or emergencies.

The use of ICT will enable the change of health care system that will improve public health and health care for system users, reduce costs, save money and time and provide information for technical, scientific, administrative, accounting and management purpose.

Realization of strategic objectives will be done through certain areas within projects and programs of projects. It is necessary to coordinate resources and activities in domain of administrative - technical, organizational, economic, and medical segments through the work of interdisciplinary teams.

10. ICT Infrastructure

Dominant trends in domain of telecommunications are marked with integrations. A few years ago, we were working on the integration of service, but now we think much wider. The aim is the integration of applications, services and transfer. General directions of these global processes is evident in fixed network alongside with the development of commuting digital systems, common protocols, application of different transmission media, which creates the unique requirements, from access network of commutation and transmission systems to the need for "backbone" and "core" networks with large transmission capacities.

In terms of technology, modern telecommunications go in direction of further very rapid development of optical technologies (which generate possible transfer speed measured in Tb / s), intensive use of wireless technologies (which, in laboratory conditions, already exceeded the existing wired access networks), changes of telecommunication networks architecture (hierarchical structure now represents big limitation), sophisticated techniques for network management and data protection. In transmission systems and backbone of networks, there are still, without a challenger, optical systems that, by using Ethernet, SDH or DWDM, can fully satisfy needs of modern society for communication. On the physical and link levels, there are some more technologies (based on different transmission media), but they are primarily used for the implementation of access networks (DSL / Ethernet, WiFi, WiMax, GPRS, EDGE, UMTS, etc). Internet Protocol (IP) is dominant on the network level, on which the development of future telecommunication networks is based. We should particularly emphasise the concept of MPLS that combines the best features of its predecessors and offers a wide range of telecommunication services.

10.1. Strategic priorities

The development of telecommunications infrastructure in the world and Europe is based on providing of conditions necessary for development of global information infrastructure, through a new generation of networks. This infrastructure allows modern new services that need to be offered by operators of mobile and fixed networks alongside with providing of already available services. From technical aspect, those are IP manageable networks, which satisfy specific requirements of operators, providers and users for all existing services with the possibility of easy upgrade.

ICT infrastructure should be based on the concept of open data network - ODN, which enables successful common operation of networks that are mutually connected. Open data

network should have following characteristics:

- Open to customers - means that it does not discriminate any user group, but allows universal connection.

- Open for service providers - provides an open and accessible environment for competitive, infrastructural, service and / or intellectual interests.

- Open for changes - allows the introduction of new services for the future time.

10.2. Objectives up to year 2013

Government of Montenegro will create a clear vision of the future IP backbone network of state bodies, which is of particular interest for the development of information society. The following are the most effective of several possible solutions:

- Use of telecommunication infrastructure of existing or new operators based on liberalised and non-monopolised market. The competition in fixed telecommunication infrastructure will be enabled, which will rapidly improve the offer (as it is the case in domain of mobile communications);

- Creation own telecommunications infrastructure or use the one of public companies (Electric Power Industry of Montenegro, Radio Diffuse Centre, Montenegro Railway) that are now developing, which includes big investments, personnel training and independence violation of regulators of operator's owner, which, in this case, is the country.

The network of state bodies, as a priority for development of the information society, will be realized as structure (backbone) of high performance and will be based on MPLS technology. Details (topology, technology on physical level, transmission speed, service frame, etc) will be defined only after a comprehensive consideration of information society needs, financial opportunities, market situation and necessary transmission speed. Minimal requirements, besides the use of MPLS technology, include implementation of:

- two LSR routers in Podgorica,
- one LED router in each community centre,
- multiple physical and logical rings in order to achieve required reliability,
- redundant Internet connecting,
- minimum transfer speed in the backbone network of 1Gbps.

With stimulation of liberalisation and non-monopolisation, emergence of certain number of alternative operators can be achieved, and their activities will ensure diversity of access technologies, and thus ensure the flexibility, performance and price.

Regarding demographic trends and unequal development of the country, activities related to implementation of the Universal Telecommunication Service will be initiated.

Concerning trends and situation in the sector, the intention of the Government is to stimulate the application of wireless access technologies and cable television technologies in order to eliminate the lack referring to modernisation and construction of new access networks. In this regard, the Government will define measures for stimulation of small and medium-sized enterprises, which would take part of the activities of existing operators and exploit,

undoubtedly, personnel base in Montenegro.

The space for improvement of relevant Ministry personnel and position improvement of independent regulator will be provided in order to untie the local knot as soon as possible, provide access to free segments of operator's infrastructure on a commercial basis, stimulate joint use of resources, reduce time for administrative deciding on plan documentation, provide full elimination of monopolies on telecommunication market of Montenegro and use, with intent, funds that were obtained on the basis of fee for using of radiofrequencies, addresses and numbering.

11. Data Protection

In the era of communication and electronic data exchange, protection of data and resources has become basic factor needed for successful functioning of any information system. Enormous technological progress made in communication technologies has its dark side: a large number of new ways for unauthorised access and abuse of data and other resources has been enabled.

The introduction of information safety in all segments of a country is a condition of creating the information society. The creation of information society, in the wider context, is not only prerequisite for inclusion of a country in international integration processes, but, above all, a way for survival of the country in the company of developed ones. Key factors of information society are state administration, economy and citizens, and the foundation of information society is confidence and security of all participants in the process of interactive electronic services and e-Business.

With the establishment of information security system and management of this system in all segments necessary for a modern country, state administration completes its function in the process of information society creation. Such function, state administration has in the traditional society. Organisation of the traditional society is based on the prevention of potential threats to society and care about the development of protective and repressive measures. In a similar way, information security presents foundation for information society creation and organisation. With development of information security, state administration establishes preventive measures and creates organisational and technical prerequisites for complete system of protection and repressive actions in the information society. In addition, the function of country authorities is also necessary, as a strong moving force of this process, which should reach all pores of a modern society.

Researches that were done in developed countries of the European Union and the world, show that financial investments and technological achievements are not sufficient for the creation of information society and that all developed countries in recent years, are rapidly and intensively turning to information security in all segments of state and economic sectors, and to programs for development of security culture in the biggest segments of population. If we compare the experience of traditional society with modern information society, towards which we aspire, it is obvious that traditional society passed all these development phases and it is not possible to avoid them during information society development. Therefore, an adequate system of protection is minimally required condition for the survival of any solution that is based on modern technologies.

Protection of IT system, in Montenegro, is usually implemented only at basic level. Development of the protection system almost always ends with peripheral security device (firewall) and antivirus software. Systems that have fully implemented system of network

segmentation, traffic control on all parameters and continuous monitoring of protection system are very rare.

One of big problems (if not the biggest) is lack of professional personnel, which could support implementation of more complex systems for data protection. In most organisations, there is no professional person who is in charged of monitoring and development of protection system.

In some cases, these jobs are delegated to the existing technical workers that are already overloaded with daily administrative affairs and have no necessary knowledge or training in domain of data protection.

Generally, the problem is also lack of legal and administrative regulations, on the level of country, authorities and locally. Minimum number of organisations have done risk analysis, data classification upon confidentiality degree and defined procedures for their storage and handling.

Country authorities are currently working on some very important infrastructure projects, whose aim is improvement of work and efficiency of state institutions in certain areas: Citizens Registry Project, Integrated Tax Collection Project, Primary Health Care Project, Customs Information System Project, etc.

One of basic functionalities that is required of all of these projects is their interoperability and mutual communication: all mentioned systems will exchange data among themselves and will be greatly interdependent, after their release to work. The problem that can be noticed is lack of strategies and standards in domain of communications and protection of data in communication.

11.1. Strategic priorities

Strategic priorities should be, first of all, the spread of information security in the whole country, by introducing appropriate minimal security criteria in state and public sector, as well as the development of safety culture of the widest segments of population. This process is very important, because, now, human society is going through a fundamental transformation from industrial to information society. Technologies of information era are attaining gradually all industrial and social activities and accelerating globalisation of economies. Today, building the information society is not a matter of choice, nor just one of conditions of international integration. Building of information society is primarily a condition for survival in the society of developed.

State government has fundamental part in creation of information society. The first step regarding previous, is creation of common architecture for State government's information systems through electronic state administration projects. Electronic state administration is the backbone of information society development, especially in terms of improvement of confidence and security of citizens and business sector in this kind of doing business, and confidence in state administration, which implements such modernisation. It is for this reason that modern state administration must implement, systematically, measures for information security.

Montenegro chose to enter EU and NATO. In this regard, it is necessary to coordinate projects with recommendations and standards of EU and NATO alliances. Thus, Defence and Security entities will build their own information-communication systems to satisfy

specific requirements and commitments towards partners (NATO, etc).

11.2. Objectives up to year 2013

The main objective of the strategy for data protection and security is raising the level of security in all segments and achievement of optimal level. Reaching this goal is continuous process that must be implemented methodologically and that requires investments in knowledge and technology.

In order to realize set goal - creation of safe environment for the development of electronic services of e-Government and all other projects, a few basic steps that will be made are:

Completion of law infrastructure and its implementation - the introduction of laws that refer to this domain, and which have not been adopted yet, as well as implementation of PKI infrastructure, in accordance with the Law on Electronic Signature - Information Security Law, Law on Amendments of the Law on Electronic Signature; Law on Amendments of the Law on Electronic Commerce, Law on Protection of Privacy in Public Electronic Communications, Law on Time-stamping Authority; Creation of PKI infrastructure and its functioning.

Creation of special team / authority that will deal with issue of data and system security – this authority will function as coordinator and regulator in domain of data security with responsibility to: prepare documents about regulations on data protection, technical documents that define minimum set of standards for system protection, supervise the implementation of issued measures, take control over security in state bodies, etc.

Issuing of General Regulation on data protection concerning state bodies - in this way, the elaboration of basic elements that are defined by the Law on information security will be proposed. In addition to this, the regulation will specify main performers of activities as well as their responsibilities and obligations and measures that need to be taken in order to ensure the protection of critical data and systems will be defined.

Issuing one or more technically oriented documents, which will define minimum set of standards that must be satisfied in order to state that system is safe, shall be done - the document should treat and technically develop all aspects of data security, in accordance with ISO / IEC 27001, and on the basis of measures defined in the Regulation on data protection. Generally, the following should be included: Identification and management of data, Organization of protection system; Policies on system protection; Security on physical level; Area protection, Equipment protection; Protection organisation in domain of communication and management; Access control; Development of security structure in information systems; Data acquisition and maintaining; Managing security incidents.

Creation of ME- CERT (Montenegro Computer Emergency Response Team) - a national organisation whose main tasks shall be: coordination and technical assistance in case of incidents (in order to ensure security) that affect networks or systems in Montenegro, both public and commercial ones; Audit of protection system; Technical expertise in domain of system and data protection; Training of professional personnel in domain of system and data protection; Distribution of data and information that are relevant for system's security; Coordination and exchange of information with foreign authorities and organisations that are dealing with the same problem (FIRST, etc); Coordination of preventive actions in domain of protection; Elimination of problems related to computer networks safety in state bodies.

Education of users - This process assumes introduction of information resource users

with proper way of using them, which is one of fundamental preconditions for maintenance of high level of IS protection.

In personnel education process concerning security system, two characteristic groups can be noticed:

- A group of end users of computing resources that will have basic training about safe behaviour and using of information resources;

- A group of system administrators and security engineers that will have specialised training in domain of system protection.

Group of computer end users includes the widest range of employees who, in their everyday work, use information resources. Education of this group will be done by:

- Issuing binding measures and rules of conduct, their documentation, publishing and then informing all users about them;

- Using method of effective and quick workshops on the subject of resources security, proper use of available resources and the Internet, as well as proper behaviour in critical situations.

Group of system security administrators, engineers - designers and other professional staff represents technological basis of the entire process of improving security level. In quantitative terms, this group is several times smaller than the first one, but also several times more demanding as far as technological level of provided knowledge is concerned. Training of this group will be done in a series of speciality trainings in domain of design and administration of security system.

12. Development of ICT Sector

Information and communication technologies (ICT), as intellectual capital, today are the main initiators and carriers of the overall development of humanity, and information-communication sector is one of the most prosperous economic sectors in the world. It is now dominantly in the hands of developed countries. However, with development of the Internet, these technologies, especially software, are available in many domains and for less developed and undeveloped countries and for them there is a real chance to find their place in the broader market. Examples are showing that certain countries such as Ireland, India, Israel and others, with clearly defined state strategies, have gradually penetrated world market and each of them became globally recognised force for their ICT products.

In the process of strategic planning of future development of information society in Montenegro, it is vital to consider the importance of domestic ICT sector, its capacity and role in future creation of information society. The aim is to define the concept of future development of domestic ICT sector as an internationally competitive economic sector. Well-conceived domestic ICT economic sector can become a significant element of overall economic and social development of Montenegro. Starting from this, ICT should be treated as intellectual capital that today profiles "knowledge economy" and that will be essential realisation carrier of the majority of planned ICT projects in Montenegro. Information technologies now became business technologies, which significantly changed the position of the ICT sector in the modern world, so,

in contemporary society, it presents development generator and initiator of changes, as well as one of pillars of modern developed economies.

Vision of the development of ICT sector in Montenegro is that the ICT sector, as intellectual capital, shall be the skeleton of future development and significant resource for sustainable development of Montenegrin economy. Through organised, well structured, properly positioned and distinguishable ICT sector, Montenegro will soon be recognised in the region as an area with technological progress. With strategic approach to development of this sector and its affirmation through various projects of general public importance, Montenegro would have a chance to position itself as a country with high degree of Information Society development up to 2013 and catch up with developed countries.

12.1. Strategic priorities

Analyses of long-term economic growth indicate that human capital is production factor with the largest growth, and that the greatest investments return is with investments in knowledge and skills. Besides, in the economy based on knowledge diffusion and use of information and knowledge has the same significance as their creation.

Deepening economical, cultural and civilisation gap between developed and undeveloped part of the world is caused mostly by the development of ICT sector. Developed countries have well-developed ICT sector, while undeveloped or less developed countries have problems "to land that sector on its feet".

Therefore, there must be a strategic response of undeveloped.

The main strategic principles should be based on understanding of the ICT sector as a generator and catalyst of economic change, supported by intellectual capital and developed information and communication infrastructure. These principles are the best way to develop the economy of knowledge, the international competitiveness of our economy and sustainable development.

ICT intellectual capital - strategic priority in development of ICT sector is that the state should assist the creation of infrastructure that will enable intellectual potential in Montenegro to grow into intellectual capital that is competitive in the world. It is necessary to create legal, financial, educational, technological and ownership conditions to turn the intellectual potential into intellectual product that is competitive in the world.

International competitiveness - Development of ICT sector must be internationally competitive. Globalisation and European integration require open, internationally competitive economies. Montenegro has a unique opportunity, with the upcoming development projects of e-Services and with proper approach to it, to build globally competitive ICT sector and to have multiple benefits out of it.

Sustainable development - Development of ICT sector as development of intellectual capital in Montenegro can secure sustainable development of ICT sector. Economy of knowledge is more dynamic and more flexible in comparison to the classical and provides a chance to secure sustainable overall development of Montenegrin economy with proper investments in human resources.

12.2.	Objectives	up	to	year	2013
	To develop ICT sector, it is necessary to examine the overall climate in society and the willingness of society to support and provide conditions for its development. This refers to readiness of institutional infrastructure, legal infrastructure, human resources, technological infrastructure, leadership and strategic thinking: - The objective is to create a strong incentive for further development of ICT sector through dynamic partnership cooperation between ICT sector and the state. This will increase competitiveness of the sector, its power will be raised up to level of export economic branch and it will create preconditions for its dynamic sustainable development. In this way, the state will also have benefits such as cheaper consulting, cheaper and better information and business solutions, reduction of operational and administrative costs using outsourcing services and higher tax revenues due to ICT market growth. In this regard, activities will be directed to encourage and support initiatives for association of local ICT companies (cluster initiatives, etc), which will raise the quality and competitiveness of ICT services. Special attention will also be paid to initiatives that come from a company or association from ICT sector in order to affirm information technology and further development of information society. - Term “resources” in ICT sector refers to potentials of a company and personnel. In Montenegro, there is no recorded institutional balance when it comes to ICT companies (the number, size, activities domain, etc), so the establishment of database of ICT companies will be one of objectives of further development of ICT in Montenegro. - In Montenegro, a lot is done for the development of modern telecommunications infrastructure in previous period. When it comes to development of the ICT sector, taking specific measures in this domain will provide conditions that will enable greater competitiveness of domestic ICT sector, in terms of using and providing services of modern telecommunications infrastructure. - In order to expand development opportunities, it is necessary to promote the use of Open Source solutions. In this respect, special measures will be taken to promote these technologies, allotment of stimulating funds, and allocation of projects that are exclusively developed based on those tools, which will, in the final phase, contribute to the reduction of operating costs of ICT system in State’s economy. - Considering that it is internationally competitive sector in domain of intellectual capital, management of projects in this area will be done in accordance with the latest concepts and standards in domain of Project Management. This applies equally to suppliers in domestic ICT sector, as well as to great users of ICT services, because the practice so far has shown, that project management is one of the most important factors for successful realisation of projects. - In development of the ICT sector, it is very important to establish partnership between public and private sector. Significant support for development of ICT sector is working on projects for the public sector. Partnership also means that ICT sector should help the State to achieve defined plans and to promote information society in Montenegro. State and ICT sector will cooperate in removing business barriers that are present at all levels and especially at the level of local self-administration. - ICT sector requires highly educated personnel of various profiles. In domain of education, competitiveness of private educational institutions will be ensured. In this part, intensive communication between educational institutions and representatives of domestic ICT sector is significant, so that educational institutions can get feedback on necessary personnel profiles and current development programs, trends and technologies in this domain, in order to customise their educational profile according to that.				

- Special attention will be paid to promotion of ICT and information society, as well as to education of citizens and employees in the economy and state administration for ICT use, in order to significantly increase the number of users and reach the critical mass necessary for cost-effective use of ICT solutions. This will be joint task of the State and ICT sector.

- Besides ICT education, special attention will be paid to improvement of education of ICT managers in domain of management, marketing, project management and international standards.

- The attention will be focused on standardisation of organisation and business in ICT, both in the private sector and in state administration. Today, the application of ICT is standardised by international standards such as ECDL (European Computer Driving License), ISO 27001 for information security, ITIL (Information Technology Infrastructure Library) and ISO 20000 for IT service management (ITSM - Information Technology Service Management), ISO 9001 standards for project management (PRINCE2, etc) and standards for software development, standards for knowledge management (Knowledge Management) and others.

- It is extremely important to examine the results of the development of information society and within it, the domestic ICT sector. In that sense, methodology for measuring achieved information society development shall be adopted, as well as methodology of readiness for the next phase of development.

- In addition to previous, methodology for monitoring the size of ICT market on annual basis and according to sections (hardware, software, communications, services, consulting, etc) shall be adopted also for IT companies, especially for telecommunications operators.

13. Implementation of the Strategy

Strategy for Information Society development in Montenegro 2013 provides a set of basic principles of the Government of Montenegro for the development of information society in Montenegro. These principles will be taken into account and transformed into the appropriate activities in the process of update and development of organisational, sector and regional development of governmental institutions.

Strategy will be implemented on the basis of annual Implementation Action Plans. Coordinator of Information Society development, in cooperation with the Government, will consider activities and projects that will be implemented in the next year, during budget definition, in accordance with proposed Action Plans. Each Action Plan will be adopted by the Government.

Implementation Plans will be realised in the form of project's development (each action plan will contain a list, descriptions, deadlines and finances for the project), in accordance with the principles defined by the Strategy for Information Society Development. Projects will be funded from the budget of Montenegro and from other sources. During definition and implementation of these projects, organisational structure defined by the Action Plan for development and implementation of IT projects in the Government of Montenegro until the end of 2008 and that was adopted in May 2008, will be used.

In order to accomplish objectives of the strategy, sector expert groups will be formed in all domains included in the strategy. Their task will be to analyze the current situation, make

suggestions, in cooperation with governmental institutions, about new activities and assess the level and efficiency of Information Society development in accordance with defined objectives. On the basis of their analyses, expert groups will give suggestions about new priorities and activities in annual action plans. In addition to this, the results of analyses of realised activities point will present great inputs about in which sector more efforts should be made and what activities should be done in next period.

14. Action Plan for Development and Implementation of Information Projects in Montenegro by the end of 2009

Realising the need for further improvement of the use of modern information and communication technologies, at the end of December in 2008, the Government of Montenegro established the Ministry for Information Society. The Ministry has taken authorisations from Secretariat for Development over: Proposing and implementation of established policy in domain of information society development, project management in domain of information society development, development, implementation and functioning of information system of state administration bodies, etc. Establishment of the Ministry created prerequisites for clear and organised coordination of information projects in Montenegro, through implementation of large infrastructural projects, promotion of information society, etc.

Working program of the Ministry for Information Society in 2009, defines activities that need to be done, in order to ensure continuous development of information society. The most important activities in the first quarter are activities related to development of the Strategy for information society development in Montenegro since 2009 to 2013, and the Action Plan for realisation and implementation of information projects in 2009.

Having in mind, that the Regulation on amendments to regulations on the work organisation and method in state administration (Official Gazette of Montenegro, no. 81/08) defined that the Ministry for Information Society should perform administration tasks that refer to: proposal and implementation of defined policy in domain of information society development, project management in domain of information society development, etc, and on the basis of obligations of the Ministry for Information Society that are defined by working program for the year 2009, development of the Action Plan as a framework for further development of information projects in Montenegro has began.

Action Plan for information society development in Montenegro to the end of the year 2009, has objectives to continue the implementation of large ongoing infrastructure projects, the implementation of small projects whose effects can be relatively quickly felt by the citizens, economy and employees in state administration, as well as promotion of information society, in order to increase awareness about the necessity of the use of information and communication technologies in everyday business and life in general.

Projects for the information society development in Montenegro include a list of projects that are of national interest, that are relatively simple to implement and necessary for optimal functioning of the administration. Primarily, those are infrastructure projects that enable more efficient, effective, transparent, better, cheaper public administration functioning, and they form documentation and infrastructure platform for one country, and that represents the base and prerequisite for transition to information society.

During list formation and proposition, the attention was paid to projects, whose realisation is in progress in Montenegro and Government's plans regarding realisation of certain projects. Even though the list contains only a part of projects for information society development in Montenegro, proposed projects refer to realisation during the year 2009.

Even though ministries and other state bodies begin with realization of started and generation of new projects in accordance with adopted plans and strategies, in this Action Plan the emphasis is on projects that are especially important for overall system. All projects are divided into two categories: *fundamental projects* (such as Central Population Registry, Registry of Spatial Units, Justice Informational System, Registry of Economic Entities, etc), and *projects that promote information society development* (awards for best students, awards for students for their best ICT solutions, free e-mail address, etc).

Projects that are visible and manageable and whose implementation includes minor risks or risks that can be managed were proposed. Those are projects, for which exist appropriate competence and experience among companies in Montenegro, which already guarantees the speed and quality of implementation and sustainability of solutions.

Implementers of projects included in the Action Plan are relevant ministries, state authorities and other institutions. The intention is to provide the highest possible degree of feasibility for implementation and development of above mentioned projects, through coordinated approach, with maximum participation and professional support of Secretariat for Development. The estimate is that proposed model of management structure will have great importance for excellent realisation of projects.

Each proposed project is briefly presented with basic information:

- Project's name;
- Type of Project;
- Project Proposal;
- Project Benefits;
- Project Implementers;
- Deadline for Project's realization.

The list of priority projects with action plans for their implementation is given in the appendix.

Republika Crna Gora

*Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom
i evropske integracije*

PROJECT'S NAME	TYPE OF PROJECT	PROJECT PROPOSAL	PROJECT BENEFITS
Central population registry	G2C and G2G	Central population registry is one of three key state registries. The basic purpose of CPR is fast and easy registration and civil registration of all data and changes related to them (registration numbers, births, marriages, deaths, nationalities, residences, etc.), in accordance with the legislation of Montenegro, as well as enabling easy access to state institutions, users and the public.	The unique base allows a fast registration of the population accompanying data, and the citizens to get all in one place, in state administration, to obtain documents and establish their rights, would enable whole state office necessary data on the population in domain of the (municipalities, public administration, education, justice system, tax administration, etc).
Registry of Economic Entities	G2B and G2G	Business Registry (or Registry of companies / economic entities) is one of three key state registries. Its primary purpose is a quick and easy registration of entities and registration of all data and changes related to these economic entities, in accordance with the legislation of Montenegro, as well as enabling easy access to the state institutions, users and public. The project envisages the creation of new registry (using the existing system and database) that will maximally use all advantages of new technology, and that will make this registry one of key registries of e-administration in Montenegro.	Montenegro would have a modern unique data input, that would facilitate all activities related to changes in the economy, give the development of entrepreneurship in general (foreign investors easily be able to register the provide preconditions for new collaboration with directories from of the European Union (EBR). The society would have an effective they could use and fulfil their obligations effectively, without without undue delay and trouble this could be done as an on-line through Internet, which would facilitate the registration by foreigners.

ul. Stanka Dragojevića br. 2 81000 Podgorica

TEL: (+381) 81 225-568; FAX: (+381) 81 225-591

E-mail: mierei@mn.yu

Web: www.minevrint.vlada.cg.yu

Registry of non-proprietary pledge and liens rights	G2B	Registry of non-proprietary pledge and liens rights represents the public and centrally-driven electronic database of all pledges of movable property. All records have a constitutive effect, i.e. pledge rights begin with an entry into the registry, and right on pledge have legal or natural persons who are the first to enrol their right on pledge into the registry. For each entry, positive and negative principles of publicity are applied, which means that entries are known to all. All non-proprietary pledge rights on all movable things that can be uniquely identified are entered in the registry.	Registry of non-proprietary pledge and liens rights allows a simple, safe and of verification. This registry sets movable property trade and prevents abuses.
Legal regulations register	G2G G2B	Establishment of a central electronic repository of regulations in the state, which includes all regulations from the constitution, laws, statutes, regulations, international agreements to all other relevant and at the national level important documents. Contains all regulations and their mutual connections, with chronologic order and competent institutions, etc. Documents are structured hierarchically, composed by areas and allow browsing by keywords, concepts, and nomenclature and indexation are fully in accordance with the nomenclature of the European Union. Portal would initially be intended for an electronic publication of all regulations and would be integrated in the electronic edition of the Official Gazette.	All authorities would have ve database of regulations, which o everyday work. State would save that is now spent on databases. Quality of decision judiciary would increase. The available to all interested leg persons, as well as all internat and foreign countries.
eProcurement - electronic public procurement and electronic auctions	G2G, G2B	Electronic auction and procurement is a repetitive process that includes the use of electronic devices for the presentation of improved conditions of offer (which is not necessarily just the price) by the bidder, in the case of a public procurement tender. Evaluation of bids is done automatically. The process of e-auction in the case of state administration authorities will be implemented after the initial evaluation of tenders in the classic procurement process (or e-procurement). Electronic auctions can be used for labour contracts, ordering goods or services for which, precise specification of	E-Procurement and e-auctions n in accordance with guidelines IDABC (European e-Governm Interoperable Delivery of Government Services to public business and citizens).

		conditions, can be defined.	
The system for managing documents - eDMS	G2G	Today, almost all information appear in electronic form. Government of Montenegro has already implemented a solution for maintaining the electronic sessions of Commissions, and an implementation of the project of electronic Government session is expected very soon. To have an option of saving all of this data in the electronic form, in the same format to archive and to follow their course from one to the other entity in the system, it is necessary to implement a system for managing documents on the level of the entire Government.	Data, information and documents in the business systems are important as important issues for the success of modern business. Information found in databases, on users' computers, documents, photographs, charts, media, which all together must be a single system for managing documents. This system allows storage of all types of data, regardless of the form, and an efficient browsing, distribution and processing.
Establishment of certificate bodies - public private key infrastructure	G2G	To establish certificate body and infrastructure, that will deal with the issue of digital certificates for employees in the state administration and to enable the use of certificates.	Digital certificates are means for communication to people who communicate. Digital certificates are issued by certificate bodies. Concerning that the system for managing documents will be implemented on the systems for electronic sessions of Government, it is necessary to implement a system for identification of users.
eAdministration portal	G2G, G2C, G2B	e-Government portal should be developed in stages, in accordance with the levels of e-government development. With this project the first phase will be implemented, which involves creating a single portal, with all information about state administration services, in accordance with life and business situations of users. Portal will be made using so-called model 'one-stop-shop portal', which means that all information will be given in one place (life, business, etc). This portal should support the first and the second level of development, that is, to provide information about services and to enable electronic download of the necessary forms for submission of requests for services.	By creating this portal, insight into activities concerning development would be enabled, citizens and the economy would have one place and in later stages interoperability with portals in other countries will be established.

Justice informational system	G2G		Strengthening the development efficiency of administrative capacity of judiciary in Montenegro is an important goal of judicial reform. Significant place in this activity is a building a modern and according to the needs of the judiciary in Montenegro, useful system. Judicial informational system (JIS), not only must answer to the needs recognized at this time, but must contain instruments which will allow further development in terms of upgrading the existing framework, in accordance with future needs. Special issue that must be solved during realisation of the JIS is its harmonisation with other informational systems, within the project of electronic government.	The existence of such system v efficiency of state services, faster flow, greater savings, reducing time
The estimate of the condition of eAdministration in Montenegro based on the evaluation of the implementation of 20 common basic public services	G2G, G2C	G2B,	EU directives stipulate the implementation of the portal, which contains 20 basic e-Government services both for citizens and for administration and the economy. Accordingly, the European Commission has developed a methodology, in 2007, which regulated a research concerning sophistication, availability, openness, etc of state administration and other similar portals.	To allow positioning of Mont Administration solutions on the in comparison to other countries, research methodology.
Montenegrin government portal	G2G, G2C	G2B,	To improve the Montenegrin Government portal, so it is made in the accordance with European standards, to make it more open, interactive. Government Portal is the first place where every visitor is to come and ask information, and must be optimized for all groups of users.	Bigger visibility on the internet services, simpler search, etc...
System for the implementation of the EU projects	G2G		The formation and implementation of unique integrated expert system for the proposal, selection, evaluation and monitoring of projects, as well as measurements of the effects and results of projects and their comparison with the strategic guidelines. The system would be in full compliance with the IPA Project Cycle and IPA standards. Secretariat for European integration could deal with the program part of the system ("Programming of EU funds "), Ministry of Finance to manage the finances, and the Secretariat for the development	Government would have a unique transparent expert system proposal, evaluation, implementation and projects and spending of EU funds. With this the government would domestic and international prepared for the implementation reforms. Funds would be allocated in accordance with the strategy for Montenegro and to avoid waste and spending of funds and any negative effects of spending the funds (and other funds such as grants) would be measurable and comparable to the strategic objectives of the Government

		could be able to host part of IT and to maintain it.	
European integration informational system	G2G	To make web oriented solutions that can ensure adequate support to the SEI Information system	Adequate IT support process at the integration process, which support can not be done with deadlines
Secure information exchange between the diplomatic consular missions and Montenegrin Ministry of Foreign Affairs	G2G	After gaining the independence of Montenegro, the need for intensive communication between the Ministry of Foreign Affairs and the diplomatic and consular representations is highly expressed. Montenegro has widely spread diplomatic-consular network (19 embassies, 6 missions in the European Union, NATO and key international organizations and the 2 general consulates), and work on the its widening is intensive. However, Montenegrin diplomats are faced with serious security risks when establishing communications. Efficient and secure communication with the Headquarter is essential for the success of their mission and realization of vital state interests. Given the character of information which will be exchanged in this way, it is necessary to ensure the highest possible level of protection.	By the implementation of the secure communication at the central location in the MFA building) and in consular representative offices, risks in communication faced by diplomacy would be overcome. Montenegro would participate in the project to guarantee the realization of the project in accordance with the requirements and NATO, as well as special legislation in the area of information classified data protection (Law on the official gazette no.14-08, closer conditions and manners of measures to protect classified official gazette no.72-08).

INFORMATION SOCIETY PROMOTIONAL PROJECTS

100 to 100 (100 computer for 100 elementary school students and the best SS in the national competitions)			To reward the best 100 students of primary and secondary schools who have won first three places in the state competition with notebook computers with licensed software, free internet flow in the year period.	By rewarding the best students with equipment, the increase in the use of Internet will be affected and Internet penetration increased, and also new eGovernment services will find greater use.
10 prizes of 10 best IT solutions to the University of Montenegro	G2C		To organize competition for the best information solution at universities of Montenegro. This may be the competition for the best internet business plan and etc. and to reward solutions. Awards may consist of notebook computers, free wireless internet, travel to international conferences in the field of IT, a leading practice in the Montenegrin companies in the IT and etc	Promotion of information social awareness and use of ICT in all spheres of life, the motivation of young people
Free e-mail address	G2C		To provide the citizens of Montenegro a free e-mail addresses registration on a .me sub-domain (as is the practice all over the world - e.g. Yahoo, Gmail, Hotmail, etc.).	Enabling citizens to use free e-mail addresses which will be available wherever
The establishment of eMontenegro Centre	G2C, G2G	G2B,	Formation of eMontenegro Centre through the form of public-private partnership, where the founders will be the Government, the private sector (in the field of IT-a), the University and others. Through this type of centre will initiate a new informatics projects that will affect the increase in Internet penetration, involvement of citizens in all forms of electronic communication and interaction, etc.	Global recognition of Montenegrin space, recognition as a state that promotes informational knowledge, implementation of information projects, increase in Internet penetration and etc.

List of abbreviations

MIS	Ministry for Information Society
MIA	Ministry of Internal Affairs
MES	Ministry of Education and Science
MJ	Ministry of Justice
MFA	Ministry of Foreign Affairs
NSA	National Security Agency
DPCI	Directorate for Protection of Classified Information
SEI	Secretariat for European Integration
GBPR	Government Bureau for Public Relations
CC	Constitutional Court
SC	Supreme Court
EC	Examination Centre
UCG	University of Montenegro
DPP	Directorate for Public Procurement
OGMNE	Official Gazette of Montenegro
CC	Commercial Court
eAdministration	Electronic Administration

ICT

Information communication technology (information - communication technologies)

154. Strategija podsticanja izvoza

STRATEGIJA PODSTICANJA IZVOZA

Podgorica, Decembar 2005. godine

A B S T R A K T

Ostvarivanje makroekonomske stabilnosti uz snaženje faktora privrednog rasta fokusiranih na rast proizvodnje za izvoz predstavlja preduslov dinamičnog ekonomskog razvoja Crne Gore i definisani cilj u *Agendi ekonomskih reformi 2005 – 07. godine*.

Jedan od ključnih izazova sa kojima se suočava tekuća makro politika u Crnoj Gori, kao i u slučaju većine sistema u tranziciji, je postojanje značajnog platnobilansnog deficita. Problematika platnobilanskog deficita i konstantan problem visokog spoljnotrgovinskog deficita zahtijeva brzo

i efiksno djelovanje, ne samo zbog pritiska međunarodnih institucija, već kao jedan od prioriteta ekonomske održivosti, u jednoj maloj, otvorenoj eurizovanoj ekonomiji.

Uzroci višegodišnje spoljnotrgovinske neravnoteže leže u samoj strukturi naše privrede, kao recidiv prethodnog sistema, uz izostanak adekvatne spoljnotrgovinske strategije, a uz istovremeni rast konkurentnosti na međunarodnom tržištu roba. Kontinuirano prisustvo spoljnotrgovinskog, posebno robnog deficita, kao višedecenijski fenomen, uzrokovan je samom strukturom naše privrede, koja je kontinuirano razvijana kao sirovinaska baza za unutrašnje tržište bivše Jugoslavije, kreirajući neravnotežu ukupnih proizvodnih fondova i strukture potrošnje, nediverzifikovani i nekonkurentan izvoz i visoku uvozu zavisnost. Robni deficit najčešće je ublažavan suficitom u sektoru usluga, ali pravi uzroci ove strukturne neravnoteže crnogorske ekonomije ostali su kao izazov ekonomskoj politici i danas.

Stoga će se buduća integrisana aktivnost nosilaca ekonomske politike u ovoj oblasti definisati kroz kreiranje strateškog okvira za podsticanje izvoza, razvojnog dokumenta koji će na pravi način, sveobuhvatno, obraditi ovaj problem i predložiti adekvatna rješenja. Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije, u čijoj je nadležnosti kreiranje spoljnotrgovinske politike, pristupilo je tokom 2005.g. izradi ovog strateškog dokumenta.

Potrebno je istaći da se po prvi put ovoj problematici pristupilo strateški fokusirano, u cilju detaljne analize problema i predlaganja konkretnih mjera i aktivnosti, uz aktivno učešće i partnerski rad Vlade, izvoznika, predstavnika međunarodnih razvojnih organizacija i različitih privrednih asocijacija.

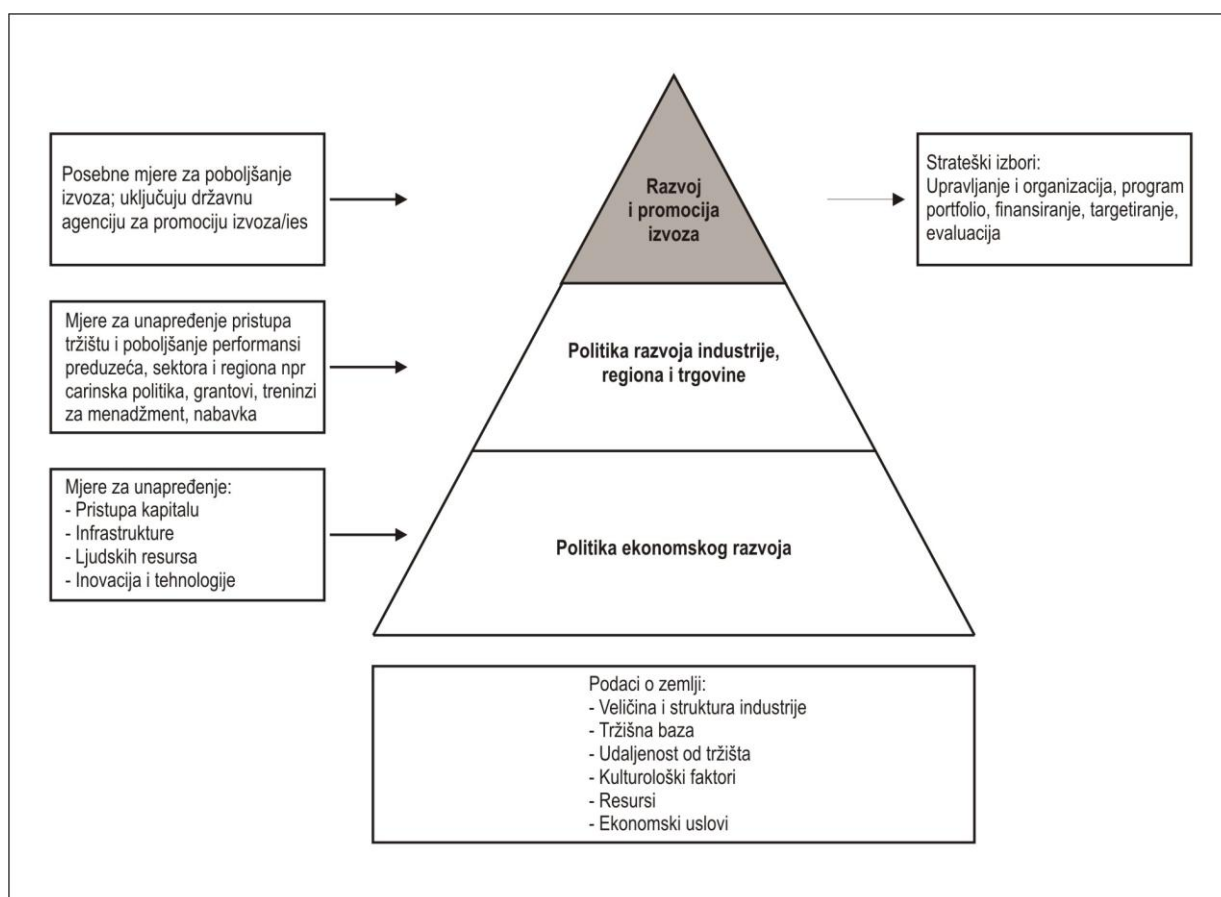
Ambicija ovog dokumenta je da kroz detaljnu i stručnu analizu ukaže na postojeće probleme, predloži odgovarajuće mjere, instrumente i aktivnosti, u skladu sa principima WTO i EU, neophodnim za buduće postepeno pridruživanje Crne Gore jedinstvenom evropskom tržištu. Dokument daje i detaljan program monitoringa i evaluacije, što treba da doprinese uspjehu implementacije predloženih mjera.

PRISTUP STRATEGIJI PODSTICANJA IZVOZA

Rast crnogorskog izvoza u mnogočemu zavisi od pozicioniranja na svjetskom tržištu. U tom pravcu opredjeljenje Crne Gore treba da bude **stvaranje institucionalnog ambijenta za diverzifikovan i kompetitivan izvozni sektor**, što je jedino ostvarljivo kroz kontinuirani proces strukturnih reformi i liberalizaciju tržišta.

U sadašnjim uslovima evidentno je da **Crna Gora nema konkurentan, raznovrstan i razvijen izvozni sektor**, što nameće potrebu za **inteziviranjem aktivnosti na podsticanju navedenih vrijednosti**, kao bi se crnogorski proizvodi mogli plasirati na međunarodnom tržištu. Tim prije, što međunarodno tržište karakteriše dinamičan rast konkuretnosti, brzo usvajanje novih tehnologija, ubrzan ciklus proizvodnje, povećanje kvaliteta proizvoda, fleksibilnost u promjeni djelatnosti preduzeća, izuzetno poznavanje drugih tržišta i karakteristika njihove tražnje.

Crnogorski izvozni proizvodi, u jednom takvom okruženju (kvalitet, politika cijena, promocija i brzina isporuke robe) moraju da se takmiče, što predpostavlja da crnogorska izvozno orijentisana preduzeća treba da budu fleksibilna u odnosu na kretanja na ino - tržištima, da imaju razvijene izvozne programe, da budu spremni da investiraju u nove tehnologije i ljude, što će im omogućiti da postanu članovi globalne trgovinske mreže.

Izvor: Export Development and Promotion, Lessons From Four Benchmark Countries, The Boston Consulting Group, 2004.

Vizija Strategije za podsticanje izvoza Crne Gore je da svojim izvoznocima omogući, da tržišta posmatraju globalno, da investiraju lokalno, kako bi postali konkurentni, te da se kontinuirano prilagođavaju promjenama na tržištu i reaguju brzo na potencijalne šanse i poslovne prilike iz okruženja.

Pri tome, na crnogorskim izvoznocima je preuzimanje inicijative, a na Vladi Crne Gore, odnosno nadležnim institucijama je spremnost da im omogući, kroz sve vidove institucionalnog djelovanja, uključivanje u trgovinske tokove – u tom pravcu Strategija za podsticanje izvoza je dokument po osnovu kojeg će državni i privatni sektor udružiti svoje resurse, energiju i mogućnosti.

CILJ STRATEGIJE za podsticanje izvoza Crne Gore je povećanje obima, raznovrsnosti i kvaliteta izvoznih proizvoda Crne Gore, kao i institucionalna podrška crnogorskim izvoznicima u identifikaciji odgovarajućih tržišta, plasiranju proizvoda i opstanku na istim.

Ovako definisan cilj pred nas postavlja čitav niz principa na kojima će se Strategija zasnivati. Pri njihovom predlaganju rukovodili smo se najboljim iskustvima i praksom drugih zemalja, koje su imale i imaju efikasnu implementaciju njihovih nacionalnih Strategija. Naravno, princip su prilagodjeni potrebama i mogućnostima izvoznika, kao i realnim mogućnostima državnog i privatnog sektora u oblasti izvozne politike. Uspješnost ove Strategije zavisice prije svega od aktivnog učešća i posvećenosti svih, prije svega državnih institucija i samih izvoznika, kao nosioca njene implementacije.

VODEĆI PRINCIPI STRATEGIJE CRNE GORE ZA PODSTICANJE IZVOZA

- Podsticanje izvoza se mora bazirati na informacijama o kretanjima na internacionalnom tržištu, kako bi u budućnosti izvoz bio dovoljno fleksibilan da bi se mogao prilagođavati promjenama tražnje na istim
- Izvoznici će imati punu podršku nadležnih institucija prilikom izvoza svojih proizvoda. Finasiranje proizvodnje za izvoz i garancije zajmova ostvarivaće se kroz nove finansijske institucije osnovane od strane Vlade RCG, istovremeno ponudiće se i odgovarajući organizacioni oblik, u osnovnoj funkciji pružanja stručne pomoći (tehnička pomoć u izradi izvozne strategije preduzeća, promocija izvoza, pružanje informacija o mogućnostima i uslovima izvoza na pojedina tržišta...)
- Zajednički programi promocije kao i pružanja pomoći treba da se ostvaruju kroz postojeću mrežu izvoznih asocijacija, koje će, u cilju jačanja sopstvenih kapaciteta biti potpomognuta od strane odgovarajućih državnih institucija
- U rangiranju izvoznih preduzeća za podsticanje njihovih izvoznih aktivnosti, koristiće se objektivni kriterijumi, a prednost će imati preduzeća koja su već spremna za inostrana tržišta
- Posebna pažnja će se posvetiti povećanju izvoznih kapaciteta malih i srednjih preduzeća
- Insistiraće se na podsticanju izvoza u regionu JIE (puna implementacija sporazuma o slobodnoj trgovini), na tržišta u razvoju, kao i razvijena tržišta Evropske Unije
- Strategija za podsticanje izvoza biće u potpunosti u skladu sa međunarodnim standardima i pravilima, važećim ugovorima o slobodnoj trgovini (FTA) kao i budućim članstvima u međunarodnim asocijacijama - WTO i EU

Obzirom da je ovo prvi strateški dokument za podsticanje izvoza u Crnoj Gori, koji ima ambiciozan zadatak - povećanje izvoza Crne Gore, učešćem na postojećim tržištima i osvajanjem novih, neophodno je analizirati sve sistemske poteškoće sa kojima se izvoznici susreću, u svakoj fazi izvoznog poslovanja. U tom pravcu je fokusirana misija Strategije.

MISIJA STRATEGIJE je smanjenje i ublažavanje sistemskih poteškoća i drugih barijera u izvozu, kao i odgovarajuća tehnička i finansijska asistencija izvoznicima, u svim fazama izvoznog posla.

U tom smislu Strategija će se koncentrisati na svaku od faza izvoza¹:

- identifikacija tržišta i potrošača,
- razvoj i prilagođavanje proizvoda /usvajanje tehničkih propisa i međunarodnih standarda/,
- analiza i priprema promocije strategije za odabrana tržišta,
- poboljšanje produktivnosti i kvaliteta proizvoda,

¹ Posebno u odjeljku - III CILJEVI, MJERE I AKCIONI PLAN IZVOZNE STRATEGIJE CRNE GORE

- proizvodnja /pristup novim tehnologijama i strateško partnerstvo/,
- lansiranje proizvoda, promocija i prodaja,
- analiza rezultata i primjena strategije.

U svakoj od ovih faza neophodni su različiti oblici pomoći, bilo da se radi o tehničkoj, konsultantskoj ili finansijskoj podršci. Strategija za podsticanje izvoza će pokušati da kroz predloženi set mjera i aktivnosti, kao i Akcioni plan za podsticanje prioritenih izvoznih proizvoda, doprinese poboljšanju najslabijih karika ovog procesa, koji je kod većine izvoznika Crne Gore već prepoznat u finansiranju i nedovoljnom poznavanju mogućnosti alternativnih izvora finansiranja. U Strategiji će ovom pitanju biti posvećena posebna pažnja, naročito kod finansiranja malih i srednjih izvoznih preduzeća, koji imaju najvećih problema kako sa obezbjeđenjem kratkoročnih, tako i dugoročnih izvora finansiranja.

STRUKTURA STRATEGIJE ZA PODSTICANJE IZVOZA CRNE GORE

Strategija za podsticanje izvoza Crne Gore je projekat koji je realizovan u Ministarstvu za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije, uz odgovarajuće učešće državnih institucija (Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo finansija, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo turizma, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća), predstavnika međunarodnih organizacija (USAID, EAR, GTZ, WB), privrednih asocijacija, kao i samih izvoznika.²

Strategija je strukturirana u četiri poglavlja:

Glava 1.- *Globalni spoljotgovinski tokovi* - Predstavlja jezgrovit pregled najvažnijih trendova trgovinskih tokova u svijetu, njenog obima, strukture i budućih perspektiva. Na isti način je dat pregled trgovinskih tokova zemalja u tranziciji i zemalja Jugoistočne Evrope, u cilju obezbjeđenje presjeka stanja obima i strukture trgovinske razmjene i njenog inteziteta sa EU, kao i međusobne trgovinske razmjene i značaja postojeće implementacije FTA u zemljama Zapadnog Balkana.

Glava 2 - *Analiza spoljne trgovine* - Daje detaljnu analizu spoljne trgovine Crne Gore posmatrano sa:

- Vremenskog aspekta, u cilju dobijanja pregleda trgovinskih tokova Crne Gore u periodu prije i poslije sprovođenja samostalne ekonomske politike (do i poslije 2000.g.)
- Strukturnog aspekta, s ciljem dobijanja pregleda strukture crnogorskog izvoza, njegove diverzifikovanosti i obima

Prostornog aspekta, s ciljem dobijanja jasne predstave o najznačajnijim trgovinskim partnerima i perspektivnim trgovinskim partnerima. Ujedno, detaljne analize najznačajnijih tržišta – Srbije i Kosova, EU i JIE poslužila su i u SWOT analizi, kao i kreiranju Akcionog plana kompetitivnih crnogorskih proizvoda datih u Anex-u 1.

Glava 3 - *Strategija za posticanje izvoza Ciljevi i Mjere*– Predstavljaju ključni dio Strategije, odnosi se na sažet tabelarni pregled najvažnijih ciljeva, mjera i instrumenata za njihovo ostvarivanje, institucija koje će učestvovati u implementaciji, vremenskog roka za njihovu realizaciju i projekciju početnog fiskalnog efekta.

Sa aspekta obima njihove implementacije i efekata, mjere su podijeljene na:

1. Makro nivo - finansijska, fiskalna i zakonska rješenja neophodna za stvaranje globalnih uslova za podsticanje izvoza,
2. Mikro nivo - finansijske, fiskalne i institucionalne mjere i programi sa direktnim uticajem na izvozna preduzeća,
3. Institucionalni nivo – pregled institucija za povezivanje izvoznih preduzeća.

Glava 4 - ***Sistem evaluacije i monitoringa*** - Predstavlja pregled principa za kreiranje monitoring i evaluacionog sistema Strategije, a ujedno daje strukturu Monitoring plana ostvarivanja rezultata (Performance Monitoring Plan,PMP) kao instrumenta za praćenje implementacije Strategije. U okviru PMP-a je dat pregled evaluacionih indikatora, periodičnost evaluacije,

² Značajan dio informacija obezbjeđen je u direktnoj komunikaciji sa izvoznicima, posredstvom **Upitnika**, koji je sačinjen i sadržajno osmišljen u skladu sa zahtjevima ovog dokumenta.

institucija za praćenje podataka implementacionih rezultata, institucija za monitoring, institucija za evaluaciju, kao i fiskalni efekat monitoringa i evaluacije pri implementaciji mjera datih u Glavi 3.

U okviru Strategije u prilogu su dati i tri Anex-a:

Anex 1- **Akcioni plan** - daje pregled SWOT analize kompetitivnosti crnogorskih izvoznih proizvoda u odnosu na tržišta EU i zemalja JIE. On predstavlja tabelarni pregled trenutno najkompetitivnijih crnogorskih izvoznih proizvoda koje treba podržati operativnim ciljevima i mjerama datim istim pregledom u cilju jačanja njihove konkurentnosti odnosno smanjenja uvozne zavisnosti.

Anex 2 i Anex 3 - **Sektor Poljoprivrede Crne Gore i Sektor drvoprerađivačke industrije** daju kratak pregled ovih radno-intezivnih sektora posmatrano sa stanovišta sadašnje proizvodnje i budućih perspektiva za smanjenje uvozne zavisnosti i povećanja izvoznog potencijala.

U okviru strategije Rezimeom, pregledom skraćenica i pregledom tabela omogućen je efikasniji pristup analize Strategije.

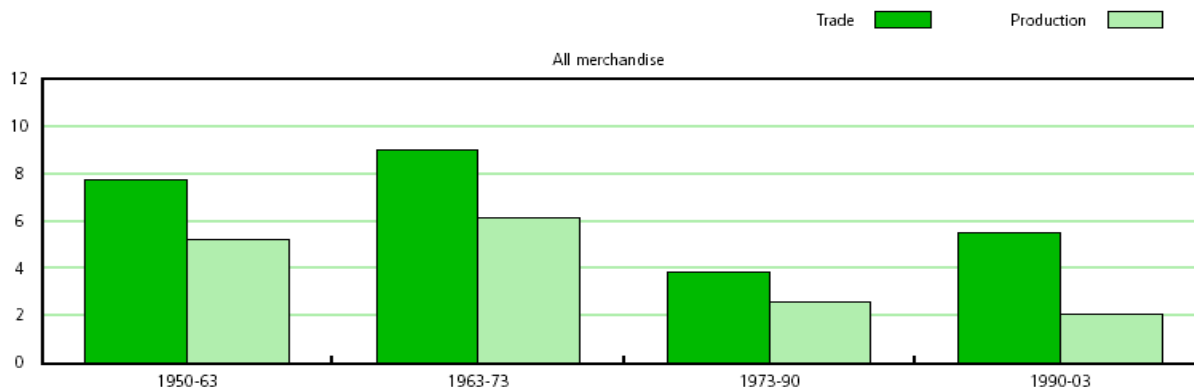
Ovom prilikom se zahvaljujemo svim državnim institucijama, međunarodnim organizacijama, nevladinim organizacijama, a naročito izvoznicima, koji su svojim sugestijama, priložima, već urađenim dokumentima, analizama, popunjavanjem upitnika, direktno ili indirektno, doprinijeli stvaranju Strategije za podsticanje izvoza Crne Gore.

I GLOBALNI SPOLJNOTRGOVINSKI TOKOVI

1. SVJETSKI TRENDOMI U TRGOVINI

Spoljna trgovina je hronološki najstariji, a svakako i najmasovniji i najrazvijeniji oblik ekonomske saradnje jedne zemlje sa inostranstvom. Snaženje spoljne trgovine, kao i veza između savremenih ekonomskih sistema je globalan, rastući trend, veći od stope rasta proizvodnje.

G1 - Prosječne stope rasta svjetske trgovine i proizvodnje 1950-2003

Izvor:
WTO, Annual Report 2004;

Ekspanzija obima spoljne trgovine, mjerena stopom rasta izvoza bilježi prosječan rast od 7% u periodu 1995-2000, 3% u 2002 i 4,5% u 2003. Procjene za 2004 kreću se na nivou od 8,5% (WTO). U 2003 porast trgovinske razmjene ostvaren je u sva tri sektora: poljoprivredni proizvodi (3%), industrijski proizvodi (2.5%), a naročito u eksploataciji rudnih sirovina (5%).

T1 - Stope rasta svjetske proizvodnje i izvoza 1995 - 2003

GODIŠNJA PROMJENA U %	1995-00	2001	2002	2003
Svjetski izvoz roba	7	-0.5	3	4.5
1. Poljoprivredni proizvodi	3.5	2.5	3.5	3
2. Proizvodi od ruda i metala	3.5	1	0.5	2.5
3. Gotovi proizvodi	8	-1	4	5
Svjetska proizvodnja	4	-0.5	1	3
Poljoprivredni proizvodi	2.5	1.5	1.5	2
Proizvodi od ruda i metala	2	-0.5	-0.5	3.5
Gotovi proizvodi	4	-1	1	3
Svjetski BDP	3	1	1.5	2.5

Izvor: www.wto.org

Kada govorimo o cijenama na svjetskom tržištu, u 2003. godini rast cijena sirovina i rast cijena poljoprivredne proizvodnje je bio veći od rasta cijena industrijskih proizvoda. U periodu 2000-03 najveću stopu rasta u svjetskom izvozu ostvarili su poljoprivredni proizvodi (7%), dok su različite

vezane usluge u trgovini porasle u prosjeku takođe za 7%. Najveći rast ostvaren je u 2003.g (poljoprivredni proizvodi 15%, rude i metali 21%, komercijalne usluge 13%).

Trend rasta spoljne trgovine ima i svoju specifičnu regionalnu dimenziju. Ako posmatramo 2003.g., naviša stopa rasta izvoza, ali i uvoza, zabilježena je u grupaciji zemalja Centralne i Istočne Evrope, što se vezuje za intenziviranje procesa ekonomskih integracija, u godini koja prethodi njihovom punom pridruživanju EU.

2. SPOLJNOTRGOVINSKI TOKOVI ZEMALJA U TRANZICIJI I JUGOISTOČNE EVROPE

Tranzicione zemlje su zabilježile ubjedljivo najveći rast GDP-ja od 5.8% u 2003, koji već četvrtu godinu zaredom premašuje rast svjetskog GDP-ja (3% u 2003). Tranzicione zemlje su zabilježile dvocifren rast u 2003. godini i kod uvoza (27%) i kod izvoza (28%). Trgovinska razmjena industrijskih proizvoda je porasla za četvrtinu, prvenstveno u proizvodne mreže automobilske i elektronske industrije sa EU-15. Razmjena usluga je porasla za više od 15%. Rast prihoda od turizma i putovanja je zabilježio najveći rast, čak od 16%, i zajedno sa uslugama čini najznačajniju stavku u razmjeni usluga u zemljama tranzicione ekonomije. Kao posljedica stvaranja različitih oblika sporazuma o slobodnoj trgovini, smanjivanjem tržišnih barijera u regionu, kao i dodatnim prilivima SDI koji treba da dovrše proces privatizacije u tranzicionim ekonomijama, očekuje se dalji porast trgovine u ovom regionu od 6.8%.³ U navedenim trendovima može se zapaziti direktna veza između procesa pridruživanja zemalja Centralne i Istočne Evrope ka EU, kada, sa prilivom investicija u taj region, kreiranjem zone slobodne trgovine, ukidanjem carinskih barijera i smanjenjem ostalih transakcionih troškova, dolazi do rasta spoljnotrgovinske razmjene sa EU. Obim trgovinske razmjene novih članica EU neposredno prije priključenja, popeo se na nivo od 66% ukupne razmjene, identičan nivou koji imaju i zemlje EU između sebe.

T2 - Kretanje GDP i trgovine za tranzicione ekonomije 1995-2003⁴ (stope rasta)

	TRANZICIONE EKONOMIJE					I. Centralna i istočna Evropa					II. Ruska Federacija				
	'95-00	'00	'01	'02	'03	'95-00	'00	'01	'02	'03	'95-00	'00	'01	'02	'03
BDP	2.3	7	4.5	3.7	5.8	3.2	3.8	2.7	2.5	3.8	1.6	10	5	4.3	7.3
Izvoz	7	26	5	10	28	8	14	12	15	30	5	40	-2	4	25
Uvoz	4	14	11	11	27	9	13	9	11	28	-6	13	20	12	23

Izvor: www.wto.org

Razvoj bilateralnih ekonomskih odnosa u regionu jugistočne Evrope, posebno među zemljama tzv. Zapadnog Balkana, posljednje dekade proteklog vijeka, može se konstatovati da je, zbog kriznih političkih (i ratnih) događanja koji su duži period negativno uticali na privredni razvoj regiona u cjelini, došlo do gotovo potpunog prekida regularne ekonomske saradnje u regionu. Sa druge strane, navedeni preduslovi, doveli su do porasta sive ekonomije u regionu kao cjelini.

Zemlje JIE, u periodu od 1991 – 1999. godine, sa stanovišta medjunarodne trgovine, nijesu imale karakter regiona, jer je međusobna trgovina u ovom periodu bila mnogo niža od one koja se mogla očekivati od zemalja koje su geografski upućena jedna na drugu. Tako nizak nivo međusobne trgovinske razmjene doveo je do stvaranja pogrešne slike, u smislu da se zemlje JIE neće međusobno ekonomski povezati, već da će egzistirati kao male periferne ekonomije, sa trgovinskim vezama na nivou tradicionalne ekonomske saradnje (Hrvatska – Njemačka, Albanija – Grčka, Crna Gora – Italija).⁵

T3 – Izabrani makroekonomski indikatori zemalja Regiona⁶ (2003) Mil €

³ WTO, "Internal Trade Statistics", 2004

⁴ WTO, "Internal trade statistics", 2004

⁵ Izvor: WIIW, Trade Flows in South-East Europe, Nov.2004;

⁶ Izvor podataka za region www.stabilitypact.org, podaci za Crnu Goru i Srbiju dati su odvojeno; Obrada MEOIEI, oktobar 2005;

	ALB	BiH	BUL	CRO	MAK	ROM	SRBIJA	CRNA GORA
GDP (Eur milion)	5,326	5,499	17,600	25,460	4,065	2,316	16,267	1,375
GDP/pc	1,710	1,421	2,249	5,079	2,047	2,332	1,914	2,231
Stopa rasta GDP (%)	6	3.5	4.3	4.3	3.2	4.2	5	2.5
Ivoz (u mil)	396	1,166	6,700	5,467	1,273	15,614	2,189	305
Uvoz	1,644	4,341	9,600	12,557	1,944	19,569	6,472	713
Trgovinski bilans	(1,248)	(3,175)	(2,900)	(7,090)	672	(3,060)	(4,283)	(408)
Inflacija(%)	4	1.8	5.6	1.5	1.2	14.5	7.8	6.7
SDI (million)	157	200	1,254	1,766	177	1,405	1,202	39

Postepeno, tokom posljednjih godina ekonomskog oporavka, tranzicije i otvaranja procesa pridruživanja EU, stvorili su se uslovi za uspostavljanje novih političkih i ekonomskih veza između zemalja regiona. Poseban podsticaj dala je i inicijativa Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Evropu kroz proces kreiranja bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini, na bazi Memoranduma o saradnji u oblasti liberalizacije spoljne trgovine iz 2001.godine. Sporazumi o slobodnoj trgovini uspostavili su zonu slobodne trgovine Balkana, na tržištu od blizu 55 miliona potrošača.

U najnovijoj matrici slobodne trgovine regiona Jugoistične Evrope, u dokumentima Pakta stabilnosti, pored zemalja koje su navedene u narednoj tabeli, figurira i Turska. Turska ima potpisan ugovor o slobodnoj trgovini sa BiH, Bugarskom, Hrvatskom, Makedonijom i Rumunijom. Poseban sporazum o slobodnoj trgovini Turska ima sa EU. Takođe od juna 2004.g. u matrici slobodne trgovine regiona nalazi se i Kosovo, koje ima potpisan Sporazum o slobodnoj trgovini sa Albanijom, a pregovara o istom sa BiH, Makedonijom i Rumunijom.

T4 - Bilateralni Sporazumi o slobodnoj trgovini Jugoistočne Evrope

	Albania	Bosnia-Herzegovina	Bulgaria	Croatia	Macedonia	Moldova*	Romania	Serbia & Montenegro**	UNMIK/Kosovo**
Albania		Primijenjen 01/12/04 WTO ****	Primijenjen 01/09/03 WTO	Primijenjen 01/06/03 WTO	Primijenjen 15/07/02 WTO	Primijenjen 01/11/04 WTO	Primijenjen 01/01/04 WTO	Primijenjen 01/08/04 WTO	Primijenjen 01/10/03 WTO
BiH			Primijenjen 01/12/04	Primijenjen 01/01/05 WTO	Primijenjen 01/07/02	Primijenjen 01/05/04 WTO	Primijenjen 01/12/04 WTO	Primijenjen 01/06/02	I round FTA negotiations Pristina 21-25/02/05
Bulgaria				CEFTA 01/03/03 WTO	Primijenjen 01/01/00 WTO	Primijenjen 01/01/05 WTO	CEFTA 01/07/97 WTO	Primijenjen 1/06/2004	
Croatia					Primijenjen 11/06/97 Revised 11/06/02 Primijenjen 11/07/02	Primijenjen 01/10/04 WTO	CEFTA 01/03/03 WTO	Primijenjen 01/07/04	
Macedonia						Primijenjen 01/01/05 WTO	Primijenjen 01/01/04 WTO	Primijenjen 7/10/96 Reviewed 09/05	Potpisan FTA 3Q/05
Moldova							Primijenjen 17/11/94 WTO	Primijenjen 01/09/04 WTO	
Romania								Primijenjen 01/07/04 WTO	Under preliminary analysis
Serbia & Montenegro									
UNMIK/Kosovo									

Puna implementacija 30 potpisanih bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini (liberalizacija tržišta poljoprivrednih i industrijskih proizvoda) planirana je do kraja 2006.godine, mada se već sada, u okviru Pakta stabilnosti, pokreću inicijative za kreiranje jedinstvenog sporazuma o slobodnoj trgovini, tzv. Multilateralnog sporazuma, kog bi potpisale sve zemlje Regiona (Single Free Trade Agreement – SFTA). Ovom sporazumu, kako je najavljeno, ne bi pristupile Rumunija i Bugarska zbog skorog pridruživanja EU.

Ako posmatramo region, tj. ako govorimo o trgovinskoj razmjeni u regionu, u fokusu su nam Albanija, BiH, Bugarska, Rumunija, Hrvatska, Makedonija i Srbija i Crna Gora, uključujući Kosovo. Postepenom stabilizacijom ekonomskih i političkih prilika u regionu, kao i liberalizacijom trgovine i smanjivanjem necarinskih barijera kroz inicijative Pakta stabilnosti, postepeno dolazi do porasta ekonomske saradnje.

Prema podacima Instituta za međunarodne ekonomske studije iz Beča (WIIW), od ukupno ostvarenog izvoza navedenih zemalja, postepeno raste učešće regionalne trgovine, što se vidi iz slijedećeg pregleda.

T5 - Izvoz prema SEE 7 kao procenat ukupnog izvoza

Zemlja Godina	ALB	BiH	BUL	CRO	MAK	ROM	S&M
1998	2.3	54.1	7.0	16.0	19.2	2.9	33.0
1999	2.1	42.9	8.6	14.7	20.4	2.9	33.8
2000	2.1	30.5	12.6	12.0	30.9	2.3	28.2
2001	2.8	31.2	9.8	17.4	38.3	3.1	28.7
2002	2.2	37.2	9.3	19.2	20.0	2.9	31.1
2003	4.0	32.0	9.4	19.5	32.6	3.1	30.7

Izvor: IMF, trgovinska baza, sa proračunima (WIIW, 2004);

BiH, SCG i Makedonija imaju oko trećinu ukupnog izvoza ostvarenu u regionu, Hrvatska oko 20%, Bugarska oko 10%, dok Albanija i Rumunija predstavljaju zemlje koje su najmanje integrisane u regionalnu trgovinsku saradnju (ispod 4%). Na strani uvoza, najveću "zavisnost" od uvoza iz regiona ima BiH (32,5%), zatim Makedonija (20,8%), SiCG 13,7%, Albanija 6,7%, Hrvatska 3,9%, Bugarska 3% i Rumunija svega 0,9% u 2003.g.

Visok deficit bilansa plaćanja koji je karakterističan za zemlje regiona (u prosjeku 10% GDP-a), koji je prije svega uzrokovan visokim spoljnotrgovinskim deficitom (u 2004. g. u prosjeku iznosio 23.4% GDP-a), ostaće i dalje krupno strukturno razvojno ograničenje u ovim ekonomijama.⁷

II ANALIZA SPOLJNE TRGOVINE

1. SPOLJNOTRGOVINSKI TOKOVI U PERIODU 1989-2004.g

Spoljnotrgovinski promet krajem osamdesetih karakterisao je suficit u razmjeni, ali uz nediverzifikovanu izвозnu strukturu, sa visokim koeficijentom uvozne zavisnosti. Prihodi od usluga, prvenstveno od turizma i pomorske privrede, činili su 20% BDP.

Krajem osamdesetih, udio izvoza roba DP Crne Gore bio je 18%, a roba i usluga skoro 40%. (ukupni izvoz je bio 516 mil \$, uvoz 278 mil \$, pokrivenost uvoza izvozom bila je 1,85, uz stepen otvorenosti od 63%). Međutim, 70% robnog izvoza bilo je skoncentrisano u tri preduzeća, nediverzifikovane strukture, nedovoljne fleksibilnosti za brza prilagođavanja i strategiju osvanja alternativnih tržišta). Taj izvoz je bio (i ostao) skup, jer je koeficijent uvozne zavisnosti veoma visok, npr u 1989.g. bio 0,51⁸;

⁷ Najizraženiji problem deficita bilansa plaćanja ima BiH - 29.56% u 2003, zatim Srbija- 10.47%, dok je deficit platnog bilansa Crne Gore u 2003. bio 7.3% i spada u red umjerenih deficita platnog bilansa u regionu. Ukoliko se sagleda struktura platnog bilansa zemlja u regionu JIE uočava se da jedino Rumunija sa deficitom spoljnotrgovinskog bilansa od 9% GDP-a i deficitom platnog bilansa od 7.5% podsjeća na zemlje nove članice EU. ICEC Euro Centar Forecast, 2005 (za detalje posjetiti www.eurocentar.com)

⁸) Odnos **Uvoza proizvoda za reprodukciju i izvoza roba**. Da bi se ostvario 1 \$ robnog izvoza, bilo je potrebno uvesti 0,51 \$ neophodnih robnih inputa iz uvoza. (78% u strukturi robnog uvoza su sirovine i repromaterijal. Veoma visoka uvozna zavisnost, koju je teško supstituisati domaćom proizvodnjom. Pojedina preduzeća imala su ovaj koeficijent i preko 2),

T6-Crna Gora - uvoz i izvoz roba i usluga u 1989.g.

<u>Izvoz roba:</u>		<u>Uvoz roba:</u>	
KAP 138,8, Željezara 22,3	263,0	KAP 44,8, Željezara 38,0	172,0
Obod 18,3 Ostali 83,6		Obod 19,5, Ostali 69,7	
prihodi od usluga ⁹ :			
- turizam ¹⁰ 130,0; - transport 123,6	279,6	Rashodi od usluga	77,0
- ostalo 26,0			
Izvoz roba i usluga (mil \$)	542,6	Uvoz roba i usluga (mil \$)	249,0

Izvor: NBCG;

Istovremeno, u ukupnoj robnoj proizvodnji, gotovo 50% plasirano je u bivše republike SFRJ, što ukazuje na i tada visoku otvorenost Crne Gore prema drugim tržištima, i visok stepen zavisnosti u odnosu na bivše republike SFRJ¹¹. Po matrici međusobne razmjene iz 1986.g. Crna Gora je »prodavala« 27,% svojih roba na tržište Srbije (uključujući Kosovo), dok je Srbija 3,6% svojih roba plasirala u Crnu Goru.

Spoljnotrgovinska razmjena Crne Gore posljednjih deset godina bilježi negativan saldo. Glavni uzroci poznati su i prvenstveno su posljedica tri ključna faktora: raspada države SFRJ i njenog jedinstvenog tržišta, rata u okruženju i sankcija međunarodne zajednice, što je dovelo do smanjenja ukupne privredne aktivnosti, drastične redukcije ekonomskih veza sa inostranstvom i smanjenja izvoza, kako roba (industrija), tako i usluga (turizam, pomorska privreda). Dinamično se mijenjala ukupna privredna struktura. Zaostali smo nekoliko tehnoloških generacija. Konkuretnost naših proizvoda na međunarodnom tržištu umnogome je smanjena. S druge strane, uslovi na međunarodnom tržištu sve su strožiji, a standardi sve viši.

U navedenim okolnostima, teško se moglo govoriti o organizovanoj spoljnotrgovinskoj politici, koja bi mogla u kraćem vremenskom periodu da značajno smanji spoljnotrgovinski deficit i podstakne domaće proizvođače na veći izvoz.

Posebno ograničenje predstavljali su neuređeni odnosi na internom tržištu Crne Gore, Srbije i Kosova. Tokom devedesetih, posebno za vrijeme ekonomskih sankcija, odnosi razmjene su se znatno povećali i dobrim dijelom odvijali i u neformalnom sektoru. Međutim, poslednja iskušenja tokom perioda 1997-2001. donijele su sve veće razlike u ekonomskim prioritetima i ekonomskim politikama. Došlo je do smanjenja trgovinskih tokova i razlika u spoljnotrgovinskim i carinskim politikama (po procjenama za 2000-01, CG plasirala u Srbiju svega 4,4% svojih roba, a od nje kupovala ispod 11%).

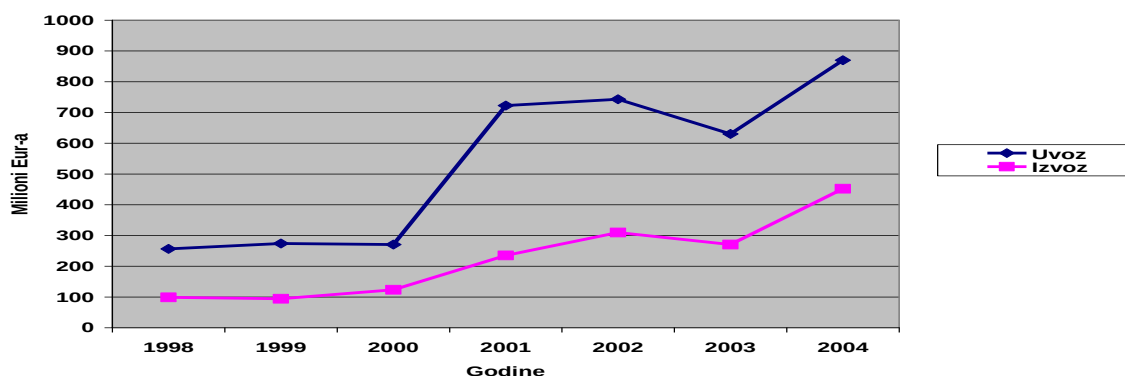
Spoljnotrgovinsku politiku u periodu 2001-2004 karakteriše postrepeno preuzimanje nadležnosti u oblasti vođenja spoljnotrgovinske i carinske politike, kao i liberalizacija trgovine u regionu. Kroz sporazume o slobodnoj trgovini i trgovinu sa EU, kroz autonomne trgovinske olakšice, dolazi do postepenog, ali još uvijek nedovoljnog povratka Crne Gore u međunarodne trgovinske tokove. Spoljnotrgovinska razmjena Crne Gore za posmatrani period data je je na slijedećem grafiku:.

⁹) Crna Gora je putem nerobnog sektora ostvarivala značajan suficit u razmjeni sa inostranstvom (od čega su prihodi od turizma i pomorskog saobraćaja blizu 90%);

¹⁰) Noćenja stranih gostiju činila su 31% ukupno ostvarenog prometa;

¹¹ Glavni industrijski kapaciteti u CG izgrađeni su najvećim dijelom za dalju reprodukciju potrošnju u drugim republikama SFRJ. Kruta i preindustrijalizovana privredna struktura, krajem osamdesetih (spomenimo samo karakteristike privrednih kapaciteta kao što su: visoka potrošnja električne energije, visoki troškovi tekućeg i investicionog održavanja,..), bila je izrazito neprilagodjena prema unutrašnjoj i spoljnoj tražnji, pa je raspadom SFRJ i izolacijom, CG bila jedna od republika koja je imala najveći negativni efekat na pad proizvodnje.

G-4. Uporedni prikaz uvoza i izvoza Crne Gore za period 1998. – 2004.

Na

prethodnom grafiku vidi se jasna veza između dinamičnog procesa liberalizacije spoljne trgovine, blagog oporavka BDP i stope rasta uvoza. U slijedećoj tabeli T7 dat je prikaz glavnih indikatora u spoljnoj trgovini u odnosu na BDP u periodu 2000 do 2004.godine:

T7-Trgovinski bilans i učešće u BDP-u Crne Gore mil.Eur

GODINA	BDP	Uvoz roba Mil €	Stopa rasta uvoza	% uvoza u BDP	Izvoz roba Mil €	Stopa rasta izvoza	% učešća izvoza u BDP	Stepen otvorenosti	Stepen pokrivenosti uvoza roba izvozom
2001*	1.245	722.4		58.02	235.2		8.89	76.92	32.56
2002*	1.250	742.8	2.8	59.42	309.6	31.6	24.77	84.19	41.68
2003*	1431.6	629.9	-15.2	45.81	270.6	-12.6	19.68	65.49	42.96
2004* ¹²	1540.45	869.61	38.1	56.41	452.14	67.1	29.35	85.8	51.9

Izvor :Godišnji izvještaj Glavnog Ekonomiste , CBCG

Na bazi navedenih indikatora možemo zaključiti:

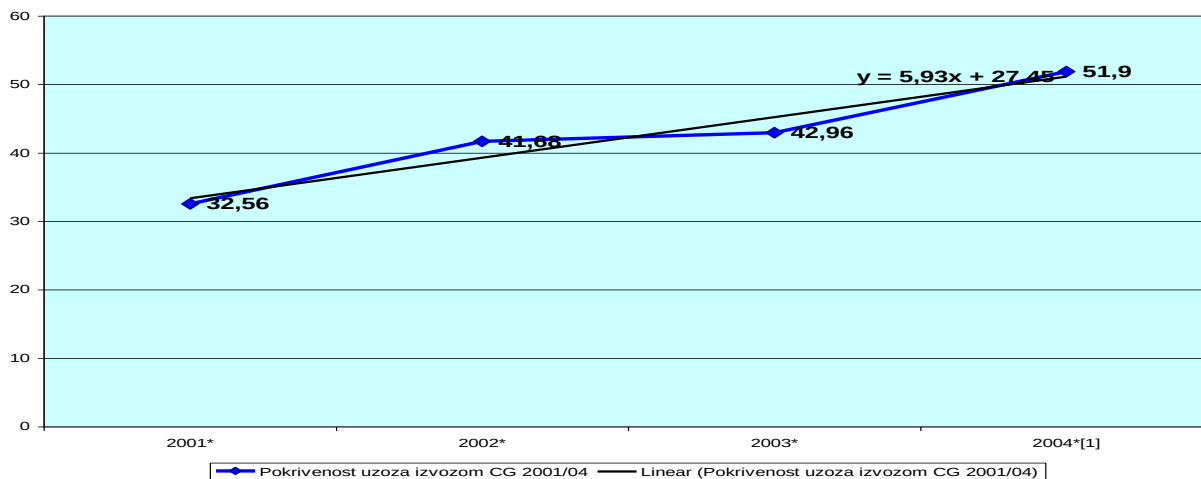
- Crna Gora predstavlja otvoren ekonomski sistem (stepen otvorenosti u 2004.g. je bio 85,8%), i počiva na velikoj uveznoj zavisnosti. Konstantno visok uvoz u 2001. i 2002. godini, koji je iznosio 722,4 odnosno 742,8 miliona € u 2003. je opao za 15,2 %, da bi u 2004. znatno porastao probijajući granicu od 850 mil. €-a, bilježeći rast od 38,1% u odnosu na predhodnu godinu, sa učešćem od 56,4% u BDP-u
- Visoka uvezno izvezna zavisnost – rast izvoza uslovljava rast uvoza. Uporedo sa rastom uvoza došlo je do porasta izvoza u 2004. godini od 67,1% u odnosu na predhodnu godinu i iznosio je 452.14 mil €.
- Nizak nivo pokrivenosti uvoza izvozom - relativno brži rast izvoza od rasta uvoza doveo je do povećanja stepena pokrivenosti sa 42,96% (ostvaren u 2003.g.) na 51,9% (ostvaren u 2004.g). Ovaj podatak postaje značajniji ukoliko se uzme u obzir da je stepen pokrivenosti izvoza uvozom u 2001. bio svega 32,56%, tako da se zaključuje da Crna Gora konstantno od 2001. godine, ima uzlazni trend pokrivenosti uvoza izvozom, koji po prvi put probija 50% uvoza u 2004. godini.
- U 2004. godini spoljnotrgovinski deficit je iznosio 27,1% BDP-a (417,4 mil €) ili nešto više od četvrtine GDP-ja, što predstavlja povećanje od oko 16,09% u apsolutnom iznosu u odnosu na spoljnotrgovinski deficit ostvaren u 2003. (359,3 mil €) koji je iznosio 25.1%.

¹² Izvor: CBCG, dostavljeno 10.maja 2005.g. /revidirani podaci

- U 2004 .g. došlo je do blagog porasta učešća spoljnotrgovinskog robnog deficita¹³, iako je relativni porast spojnotrgovinskog deficita bio 16,1% u odnosu na 2003., on je u velikoj mjeri inhibiran pozitivnim saldom usluga koji je zabilježio porast od 28,3% u 2004. godini.

Na osnovu linearnog trenda pokrivenosti zaključuje se da je u periodu 2001-2004.g. pokrivenost uvoza izvozom rasla u prosjeku svega 5,95% godišnje. Takođe, na osnovu linearne regresije zaključuje se da spoljnotrgovinski deficit u perodu od 2001-04 opada u prosjeku za 28,21mil € godišnje.

G-5. Trend kretanja pokrivenosti uvoza izvozom Crne Gore

2. ANALIZA STRUKTURE SPOLJNOTRGOVINSKIH TOKOVA

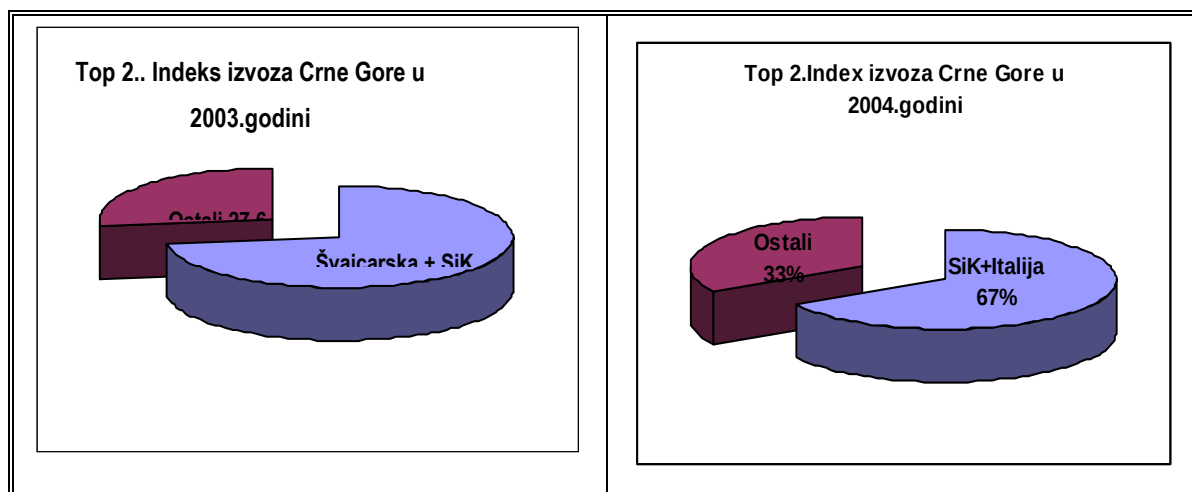
2.1. Izvoz ostvaren po zemljama i grupacijama zemalja

Srbija i Kosovo predstavljaju najznačajnije eksportno tržište Crne Gore. Ostvareni izvoz vrijedan 192,5 mil. € u 2004. godini i učestvuje sa 42,6% u ukupnom crnogorskom izvozu. U odnosu na posmatrani period 2003. godine, izvoz na ovo tržište veći je za 107,1%. Učešće Srbije kao eksportnog tržišta Crne Gore u 2002. godini bilo je svega 8,3%, a u 2003.g. 29,9%. Učešće Kosova u ukupnom izvozu u 2002.g. bilo je 18,8%, a u 2003.g. 4,4%. Usvajanjem Zakona o akcionom planu harmonizacije dva ekonomska sistema država članica Srbije i Crne Gore (15.avgust 2003. godine) došlo je do značajnog preusmjerenja dijela izvoza ka Srbiji.

Drugo veoma značajno izvozno tržište crnogorskih proizvoda su zemlje EU, gdje je ostvarena značajna dinamika u 2004. godini (39,7%) u odnosu na 2003. godinu. (15,2%). Što se tiče strukture zemalja koji su najveći uvoznici, njih opredjeljuje izvoz aluminijuma. Preusmjerenjem izvoza aluminijuma sa tržišta Švajcarske na tržište Italije u 2004. godini ova zemlja gubi mjesto najznačajnijeg izvoznog tržišta. Istovremeno, sa učešćem od 24,2% u ukupno ostvarenom izvozu Crne Gore, Italija postaje drugo izvozno tržište po ostvarenoj vrijednosti. Izvoz u Italiju veći je za oko pet puta (G-7).

Takođe, kao rezultat preusmjerenja isporuka aluminijuma, na trećem mjestu nalazi se Grčka, prema kojoj je u 2004. godini, izvoz porastao za 35,97 mil. €, ili gotovo 8 puta u odnosu na uporedni period. Sa Španijom je ostvaren najveći relativni rast izvoza u 2004. godini zbog čega je izvoz u ovu zemlju dospio na četvrto mjesto, prema učešću u ostvarenom izvozu Republike. Ovakva diverzifikacija plasiranja aluminijuma i njegovih proizvoda na različita tržišta predstavlja pozitivan pomak, jer onemogućava zavisnost najvećeg dijela izvoza Crne Gore o jednom tržištu - zemlji.

¹³ Trenutno, spoljnotrgovinski deficit zajedno sa visokom nezaposlenošću predstavlja najznačajniji izvor makroekonomske nestabilnosti. Ukoliko bi se sabrale vrijednosti spoljnotrgovinskog deficita u posljednje tri godine vidi se da je iz Crne Gore odliv sredstva po osnovu spoljnotrgovinskog deficita približan BDP-u CG iz 2002. godine.

G-6 Najznačajniji izvozni partneri Crne Gore u 2003. i 2004.g.

Indeks Top 2. izvoznika Crne Gore ukazuje na smanjenje koncentracije izvoza za 5,4% u odnosu na 2003. godinu (sa 72,4%, koliko je iznosio izvoz u 2003. godini u Švajcarsku i Srbiju i Kosovo, na 67% u 2004. godini koliko je iznosio izvoz u Srbiju i Kosovo i Italiju).

Treće značajno izvozno tržište su zemlje Zapadnog Balkana, gdje je ostvaren kumulativni rast izvoza u 2004. godini. Porasta izvoza u zemlje Zapadnog Balkana, ukazuje na postepeno osvajanje - **povratak na tržišta u regionu i povećanje konkurentnosti crnogorskih roba**, što je prevashodno rezultat realizacije Sporazuma o slobodnoj trgovini. **Najznačajniji trgovinski partneri su:** Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Albanija, što se može vidjeti u tabeli T-8.

Pozitivnu promjenu u 2004. godini predstavlja i činjenica da je Crna Gora uspjela da sa gotovo svim zemljama iz okruženja (sa kojima ostvaruje intezivniju robnu razmjenu), poboljša odnos pokrivenosti uvoza izvozom.

Tabela 8: Izvoz Crne Gore po zemljama u 000 € i %

IZVOZ	2003	%100,00	2004	%100,00	Index167,10
UKUPNO	<u>270.574</u>		<u>452.147</u>		
Razvijene zemlje					
Italija	19.970	7,38	109.405	24,20	547,85
Grčka	5.109	1,89	41.075	9,08	803,97
Švajcarska	102.920	38,04	25.114	5,55	24,40
Španija	268	0,10	5.995	1,33	2236,94
Holandija	714	0,26	5.236	1,16	733,33
Velika Britanija	394	0,15	5.093	1,13	1292,64
Djevičanska Ostrva	4.473	1,65	2.869	0,63	64,14
Njemačka	1.824	0,67	2.501	0,55	137,12
Kipar	5.953	2,20	6.378	1,41	107,14
Mađarska	2.420	0,89	6.052	1,34	250,08
Slovenija	2.139	0,79	2.824	0,62	132,02
Zemlje u tranziciji					
Srbija i Kosovo	92.999	34,37	192.594	42,60	207,09
Bosna i Hercegovina	17.091	6,32	16.839	3,72	98,53
Hrvatska	5.275	1,95	7.386	1,63	140,02
Albanija	2.171	0,80	5.376	1,19	247,63
Makedonija	888	0,33	562	0,12	63,31
Ostale	8.036	2,05	16.647	3,68	304,78
Grupe zemalja					
EU-25	41.0	15,2	179.6	39,7	438,1
Zapadni Balkan	25.6	9,5	30.4	6,72	118,6

Izvor: Podaci na osnovu carinskih deklaracija i statistike platnog prometa sa inostranstvom CBCG;

2.2. Uvoz ostvaren po zemljama i grupacijama zemalja

Najznačajniji uvozni partner Crne Gore su zemlje EU. Poslednjih godina uvoz iz EU-25 je na nivou od oko 40%, a strukturu uvoza čine proizvodi naftne industrije, energenti, automobilska i elektronska industrija. Od najznačajnijih uvoznih partnera iz zemalja EU su: Italija, Grčka, Slovenija, Njemačka i Austrija.

Drugo važno uvozno tržište je Srbija i Kosovo što predstavlja 34,8% uvoza. Ukupan uvoz sa ovog tržišta porastao je za 39,7% u posmatranom periodu. **Trend rasta uvoza iz Srbije**, posebno je izražen poslije usvajanja Zakona o akcionom planu harmonizacije dva ekonomska sistema država članica SiCG. Drugim riječima, zahtjevi interne harmonizacije u formi definisanja zajedničke tarife,

doveli su do prosječnog povećanja carinskih stopa u Crnoj Gori sa oko 3,5% na blizu 8,5%, što je dovelo do favorizovanja uvoza iz Srbije u odnosu na druga tržišta¹⁴.

Treća grupa uvoznih zemalja su zemlje Zapadnog Balkana na koje se odnosi 13,5% crnogorskog uvoza. Neznatan uvoz zabilježen je iz SAD-a i Djevičanskih ostrva, dok ostale zemlje u ukupnom uvozu učestvuju sa 8,6%, što se može vidjeti iz tabele T-9.

¹⁴) Roba sa domaćim statusom (ona koja je proizvedena u Srbiji, odnosno u Crnoj Gori, kao i roba čija je vrijednost u procesu proizvodnje uvećana najmanje za 51%, u Srbiji, odnosno u Crnoj Gori) oslobođena je plaćanja carina, naknade za rad carinske službe, posebnih dadžbina pri uvozu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, naknada za rad ostalih službi i taksa (Uredba o postuku sa robom i putnicima na granici između Crne Gore i Srbije «Sl.list RCG» br. 26/03 (Prilog 2 Zakona o akcionom planu);

T-9 Struktura uvoza roba po zemljama - uporedna analiza 2003-2004 (u 000 €)

UVOZ	I - XII 2003	%100,00	I - XII 2004	%100,00	Index
UKUPNO	629.904		869.610		
Razvijene zemlje					
Italija	51.865	8,23	74.593	8,58	143,82
Grčka	53.169	8,44	43.523	5,00	81,86
Slovenija	46.098	7,32	68.528	4,98	148,66
Njemačka	30.385	4,82	43.319	4,24	142,57
Austrija	24.691	3,92	36.902	2,37	149,46
Kipar	12.766	2,03	10.050	1,82	78,72
Švajcarska	10.689	1,70	20.585	1,54	192,58
Mađarska	8.173	1,30	15.596	1,15	190,82
Francuska	6.718	1,07	15.824	0,99	235,55
SAD	6.711	1,07	13.420	0,09	199,97
Češka	5.009	0,80	11.807	1,36	235,72
Zemlje u tranziciji					
Srbija i Kosovo	216.813	34,42	302.880	34,83	139,70
Bosna i Hercegovina	25.505	4,05	48.224	5,5	189,08
Hrvatska	38.490	6,11	42.315	4,87	109,94
Rumunija	3.767	0,60	9.012	1,04	239,24
BJR Makedonija	6.822	1,08	8.055	0,93	118,07
Bugarska	4.307	0,68	7.902	0,91	183,47
Albanija	2.501	0,40	1.948	0,22	77,89
Ostale*	63.786	10,13	75.815	8,72	118,86
Grupe zemalja					
EU-25	261.2	41,5	354.3	40,74	135,6
Zapadni Balkan	81.4	12,9	117.5	13,51	144,35

Izvor: Podaci na osnovu carinskih deklaracija, CBCG;

* Pod stavkom Ostale su obuhvaćene sve druge zemlje, trgovinski partneri Crne Gore

2.3. Struktura izvoza i uvoza po grupama proizvoda

Izvozna proizvodna struktura Crne Gore. Crnogorski izvoz se bazira prvenstveno na proizvodima tri sektora: proizvodnja i obrada metala, poljoprivredni proizvodi i proizvodi drvne industrije.

Crna Gora ima izuzetno nediverzifikovan izvozni proizvod, a prema podacima iz 2004. godine ubjedljivo najveće učešće u izvozu Crne Gore je ostvareno u sektoru metalne industrije (62%), od

čega izvoz nelegiranog aluminijuma iznosi 41%, zatim sektor proizvodnje pića i duvana (18%), dok se na trećem mjestu po vrijednosti ostvarenog izvoza nalazi i sektor drvne industrije (8%)¹⁵. U drvnj industriji najvažnije stavke u izvozu proizvoda ove industrije predstavljaju prosto obrađeno drvo (2,89% ukupnog izvoza) ili neobrađeno drvo (0,98%). Što inidicira na činjenicu da su crnogorski izvozni proizvodi niskog stepena obrade, niske dodate vrijednosti, često zasnovani na nedovoljno produktivnom korišćenju postojećih prirodnih resursa.¹⁶ Izvozna struktura prema grupama proizvoda data je u tabeli T-10.

T-10 Najvažnije izvozne grupe proizvoda i njihovo učešće u ukupnom izvozu za 2004.g u mil € i %

NAZIV PROIZVODA	VRIJEDNOST	UČEŠĆE
Svjeza hrana i poljoprivredni proizvodi	5.67 Mil €	1.82%
Meso i jestivi mesni i drugi klanični proizvodi(svinjski,goveđi butovi , plečke, itd)	1,274,942	0.41%
Povrće, svježe ili rashlađeno(Pečurke , patlidžan, artičoke, itd.)	1,077,020	0.35%
Prerađivački poljoprivredni proizvodi	4.7 Mil €	1.51%
Proizvodi od šećera(uključujući bijelu čokoladu)bez kaka	1,335,711	0.43%
Hljeb, peciva, kolači, biskviti i ostali pekarski proizvodi	1,123,141	0.36%
Industrija proizvodnje pića, alkohola i duvana i pripremljene hrane za zivotinje	45.7 Mil €	14.8%
Cigare, cigarilosi i cigarete, od duvana ili zamjene duvana	18,974,438.17	6.09%
Vino od svježeg grožđa, uključujući ojačana vina	11,427,735.29	3.67%
Pivo dobijeno od slada	8,429,742.52	2.71%
Sladoled i drugi slični proizvodi sa dodatkom ili bez dodatka kaka	3,867,994.89	1.24%
Minerali i goriva	11.64 Mil €	3.72%
Vještački korund, hemijski određen ili neodređen; aluminijum oksid; aluminijum hidroksid	3,755,412.54	1.21%
Mrki ugalj i lignit, aglomerisan ili neaglomerisan, osim gagata:	3,234,579.55	1.04%
Farmaceutski proizvodi i proizvodi hemijske industrije	8.6 Mil €	2.76%
Lijekovi, koji se sastoje od pomiješanih ili nepomiješanih proizvoda za terapijsku ili profilaktičku upotrebu	5,579,164	1.79%
Drvna i kozna industrija	25.33 Mil €	8.14%
Drvo obrađeno po dužini rezanjem, glodanjem ili sječenjem ili ljuštenjem, uključujući i rendisano, brušeno, čeonu spojeno	12,415,380	3.99%
Drvo neobrađeno sa korom ili bez kore ili bjeljike ili grubo obrađeno (učetvoreno):	4,429,074	1.42%
Sirove krupne i sitne goveđe kože	2,627,925	0.84%
Ploče, iverice i slične ploče (npr., ploče zvane "oriented strand board" i "wafer-board") od drveta ili drugih drvenastih (ligninskih) materijala	1,253,124	0.40%
Ogrijevno drvo u oblicama, cjepanicama, granama, snopovima ili sličnim oblicima	1,206,732	0.39%
Tekstilna industrija i proizvodi od tekstila	0.56 Mil €	0.18%

¹⁵ Podaci su dati na nivou carinske glave

¹⁶ U tom smislu izvoz Crne Gore podsjeća na izvoz karakterističan zemlje "trećeg svijeta".

Gotovi tekstilni i keramički proizvodi	1.62 Mil €	0.52%
Metalna industrija i proizvodi od metala	194.06 Mil €	62.31%
Aluminijum, sirovi	156,021,176	50.12%
Toplo valjana žica u koturovima, od gvožđa ili nelegiranog čelika:	17,860,416	5.74%
Šipke od gvožđa ili nelegiranog čelika, samo kovane, toplo valjane	3,664,533	1.18%
Toplo valjani pljosnati proizvodi od gvožđa ili nelegiranog čelika	3,112,296	1.00%
Gvožđe i nelegirani čelik, u ingotima ili drugim primarnim oblicima	2,180,529	0.70%
Neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i automobilska industrija	11.4 Mil €	3.66%
Transmisiona vratila (uključujući bregasta vratila i kolenasta vratila) i krivaje; kućišta za ležaje i klizni ležaji	2,029,673	0.65%
Žica, šipke, cijevi, ploče, elektrode i slični proizvodi, od prostih metala ili metalnih karbida	1,869,836	0.60%
Djelovi pogodni za upotrebu isključivo ili uglavnom sa putničkim automobilima	939,885	0.30%
Razni gotovi proizvodi (igračke, namještaj, madraci, fotografski i optički aparti, umjetnička djela)	1.6 Mil €	0.51%

Izvor: UCCG 2004¹⁷

Prema podacima iz tabele T-10 najvažniji izvozni proizvodi Crne Gore u 2004.g. su dati u tabeli T-11. Zbog problema statističkog prikupljanja podataka, za sada je nemoguće upoređivati podatke iz 2004.g. sa serijama iz prethodnih godina, tako da je analiza zasnovana samo na jednogodišnjim serijama.

¹⁷ Klasifikacija najznačajnije grupe izvoznih proizvoda je rađena na nivou tarifnog broja. Pod pojmom "tarifni broj" podrazumijeva se naimenovanje robe, koje obuhvata jedan proizvod ili više proizvoda i koji je označen četvorocifrenom oznakom, kod koje prva dva broja označavaju broj glave kojoj tarifni broj pripada, a druga dva redni broj tarifnog broja u toj glavi.

T-11 Najvažniji izvozni proizvodi u 2004.g. u Crnoj Gori u € i %

Naziv proizvoda	Ovim izvoza	%učešća u izvozu
1. Aluminijum, sirovi	156,021,176	50,12%
2. Proizvodi od čelika i gvožđa.	17,860,416	8.74%
3. Cigare, cigarilosi i cigarete, od duvana ili zamjene duvana	18,974,438	6.09%
4a. Drvo obrađeno po dužini rezanjem, glodanjem ili sječenjem ili ljuštenjem, uključujući i rendisano, brušeno, čono spojeno	12,415,380	3.99%
4b. Drvo neobrađeno sa korom ili bez kore ili bjeljike ili grubo obrađeno (učetvoreno):	4,429,074	1.42%
5. Vino od svježeg grožđa, uključujući ojačana vina	11,427,735	3.67%
6. Pivo dobijeno od slada	8,429,742	2.71%
7. Lijekovi, koji se sastoje od pomiješanih ili nepomiješanih proizvoda za terapijsku ili profilaktičku upotrebu	5,579,164	1.79%
8. Sladoled i drugi slični proizvodi sa dodatkom ili bez dodatka kakaa:	3,867,994	1.24%
9. Vještački korund, hemijski određen ili neodređen; aluminijum oksid; aluminijum hidroksid	3,755,412	1.21%

Izvor: UCCG 2005¹⁸

Analizom strukture izvoznih proizvoda jasno se može zaključiti, da u crnogorskom izvozu dominantno mjesto zauzimaju veliki sistemi koji imaju već razrađeni program izvoza, ili su tradicionalno vezani za pojedina tržišta, što se najbolje može vidjeti iz naredne tabele (T-11), koja prikazuje izvoz po sektorima pet najvećih izvoznih preduzeća Crne Gore, dok je učešće malih i srednjih preduzeća u izvozu još uvijek zanemarljivo.

Posljednjih godina sa razvojem privatnog sektora javljaju se pojedinačni primjeri izvoza gotovih proizvoda ili proizvoda sa visokim stepenom tehnološke obrade (namještaj, klizeći ležajevi) koji već čine značajan dio izvoza u zemlje zahtijevnih tržišta (Eurozona), a kompanije koje ih proizvode predstavljaju pozitivne primjere stranih ili domaćih ulaganja, uglavnom kroz proces privatizacije.

Uvozna proizvodna struktura Crne Gore, kao ekonomski visoko otvoren sistem Crna Gora ima i uvozno zavisnu ekonomiju. Njen uvoz je diverzifikovan (Harfandalov indeks diverzifikacije uvoza je 0.4125 koji ukazuje na visoku diverzifikovanost uvoznih proizvoda), a dvije najvažnije stavke predstavljaju uvoz električne energije (6,81%) kao i gorivo (5,24%), što povećava cijenu proizvoda crnogorskih proizvoda, i nepovoljno utiče na njihovu regionalnu konkurentnost. Ostali značajni proizvodi koji učestvuju u uvozu su proizvodi pored uvoza ulja od nafte i minerala, proizvodi visoke obrade iz oblasti automobilske industrije (5,15%), farmaceutske industrije (3,33%) i ostali gotovi proizvodi (3,25) koji imaju visoku dodatnu vrijednost /“value added”/, što se može vidjeti iz tabele T-12.

¹⁸ U 2003. godini doslo je do strukturnog preloma u obradi podataka prelaskom evidencije robnih tokova sa CBCG na UCCG, što je za posljedicu imalo stvaranje nepouzdatih podataka. Postoji inicijativa da se podaci o robnoj razmjeni za 2003.g. revidiraju, zbog poznatih problema vezanih za prelazak evidencije uvoza i izvoza sa CBCG na carinske deklaracije UCCG, ali i tome nije donijeta konačna odluka.

T-12 Proizvodna struktura uvoza Crne Gore za 2004.godinu (u 000 €)

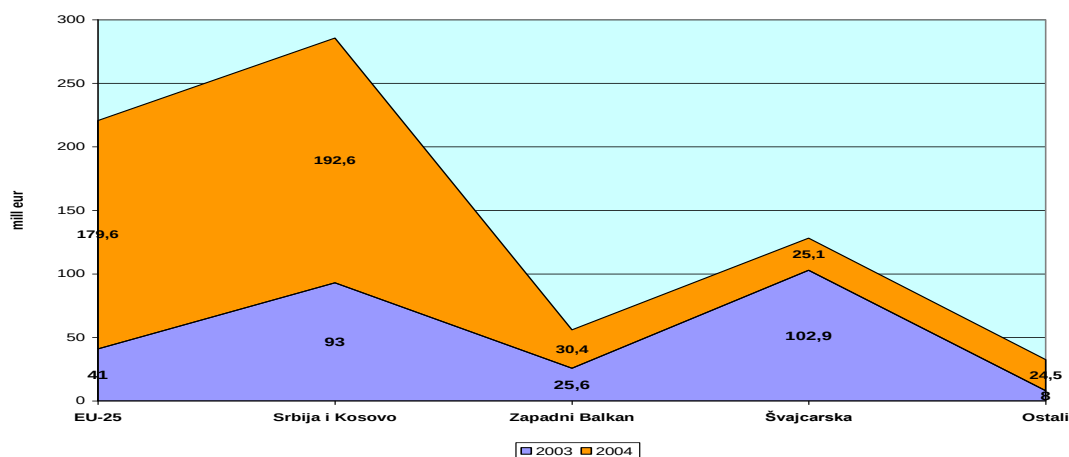
	Naziv proizvoda	UVOZ	UCEŠĆE %
1.	Ulja od nafte i minerala	45.548	5,24
2.	Putnički automobili	44.810	5,15
3.	Ljekovi	28.936	3,33
4.	Razni gotovi proizvodi,nn	28.292	3,25
5.	Električna energija	59.195	6,81
6.	Bezalkoholna pića	22.418	2,58
7.	Namještaji i djelovi	20.140	2,32
8.	Proizvodi od žitarica, brašna	18.146	2,09
9.	Meso ostalo i jestivi otpaci	17.416	2,00
10.	Otpadni proizvodi od nafte i sl.	17.231	1,98
11.	Kreč, cemenat, građevinski materijal	16.764	1,93
12.	Elekt. i neelektro. Opr. Za domaćinstvo	15.176	1,75
13.	Mlijeko i proizvodi, sem maslaca	13.945	1,60
14.	Motorna vozila za prevoz robe	13.759	1,58
15.	Telekomunikaciona oprema	13.754	1,58

CBCG,2005

2.4. Trgovinska razmjena sa EU

Zemlje EU su najznačajniji uvozni trgovinski partneri Crne Gore, i drugog važno izvozno tržište poslije Srbije i Kosova, što se može vidjeti iz grafika G-7.

G-7. Promjena strukture izvoza Crne Gore po grupama zemalja 2003-2004

Struktura robne razmjene po zemljama Evropske Unije ukazuje da Crna Gora ima intenzivnu robnu razmjenu sa samo dvije zemlje: Italijom koja sa 109,4 miliona Eura čini 24,2% crnogorskog izvoza, Grčkom koja sa 41,1 milion Eura čini 9,1% izvoza Crne Gore, što se odnosi na izvoz aluminijuma. Indikatori prikazani u tabeli T-13, ukazuju da Crna Gora sa samo četiri zemlje proširene Evropske Unije ima ostvaren suficit:

- Italijom, koja predstavlja i najvećeg uvoznika aluminijuma Crne Gore,

- Španijom (suficit je ostvaren takođe zbog izvoza aluminijuma koji čini 98,4% ukupnog izvoza u Španiju),
- Slovačkom (suficit ostvaren izvozom sirovog drveta) ,
- Luksemburgom (suficit je ostvaren kroz izvoz pića).

Robnu razmjenu sa ostalim zemlja EU karakteriše spoljnotrgovinski deficit i to: sa Slovenijom 65,5 miliona €, Njemačkom 40,3 mil € zatim Austrijom 36,6 mil €.

T-13 Spoljnotrgovinska razmjena sa zemljama EU u 2004**mil €**

ZEMLJA	IZVOZ	% UCEŠĆA	UVOZ	%UCESCA	SALDO
Austrija	0,21	0,05%	36,9	10.41%	-36.69
Ceška	0,33	0,07%	11,8	3.33%	-11.47
Francuska	0,23	0,05%	15,87	4.48%	-15.64
Grčka	41	9,07%	43,5	12.28%	-2.5
Holandija	5	1,11%	10	2.82%	-5
Italija	109	24,12%	74,6	21.06%	34.4
Kipar	6	1,33%	10,1	2.85%	-4.1
Luksemburg	3,48	0,77%	0,42	0.12%	3.06
Mađarska	6	1,33%	15,6	4.40%	-9.6
Njemačka	3	0,66%	43,3	12.22%	-40.3
Slovačka	5,94	1,31%	1,27	0.36%	4.67
Slovenija	3	0,66%	68,5	19.33%	-65.5
Spanija	6	1,33%	0,5	0.14%	5.5
Svedska	0,02	0,00%	8,6	2.43%	-8.58
Velika Britanija	5,09	1,13%	7,4	2.09%	-2.31

Crna Gora posmatrano sa stanovišta strukture izvoza predstavlja još uvijek nekonkurentno izvozno tržište koje osim aluminijuma na koji ima preferencijale na uvoz, nema mnogo proizvoda koje može ponuditi ovom tržištu na koje u budućnosti treba računati.

Nedovoljan kvalitet, cjenovna nekonkurentnost, izostanak stadarda kvaliteta, predstavljaju najvažnije razloge zašto Crna Gora trenutno nema značajniji grupu proizvoda koja bi bila konkurentna na Evropskom tržištu. Najzastupljeniji proizvodi na tržištu EU dati su u tabeli T-14.

T-14 Sektorska struktura robne razmjene sa zemljama EU u 2004.g.**mil. € i****%**

Sek	Naziv proizvoda	Izvoz	% izvoz u EU	Uvoz	% uvozu iz EU	Saldo
3.	Pica, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi	4.716	3,06	67.238	19,84	-62.52
5.	Drvena i kozna industrija	2.183	1,41	21.327	6,29	-19.14
8.	Neelektricne i elektricne masine i uređaji, elektronika i automobilska industrija	1.534	0,99	116.834	34,48	-115.30
10.	Industrija Metala i proizvodi metala	144.48 3	93,95	20.251	5,97	124.23
	Ostal i izvozni proizvodi	92.269	0,60	113.174, 6	33,42	- 20,905. 5
	Ukupno	153.78 2	100,0	338.846	100,0	-185.06

Izvor :UPCG, 2005

Podaci iz tabele T-14 ukazuju da Crna Gora u zemlje EU izvozi proizvode iz svega četiri sektora:

- Proizvodnja i prerada metala 93,95%,
- Industrija pića i hrane, i mineralni proizvodi /kamen/ 3,06% ,
- Drvena idustrija i kožna industrija (1,41%),
- Neelektricne i električne masine i uređaji, elektronika i automobilska industrija (1%).

Ostali sektori u izvozu Crne Gore prema EU čine 0,6%, dok je uvoz iz EU zastupljen u svih devet sektora, sa posebnim naglaskom na sektore visoke obrade – neelektične i električne mašine i automobilsku industriju.

U cilju dobijanja jasnije slike o proizvodima koji osim aluminijuma imaju konkurentnost na EU tržištu naznačavamo najznačajnije crnogorske proizvode koji ne ulaze u sektor metaloprerađivačke industrije u tabeli T-15.

T-15. Proizvodi najvažnijih izvoznih sektora Crne Gore u EU 2004

NAZIV PROIZVODA	000 €	%UCEŠĆA
Sektor 3 Pića , alkoholi, duvan ,mineralni proizvodi	4,715.92	2,63

Obluci, šljunak, lomljeni i drobljeni kamen koji služe kao agregati za beton, nasipanje drumova i željezničkih pruga, mermer, travertin i ostali krečnjački kamen	1,721.28	0,96
Vino od svježeg grožđa	511.10	0,28
Pivo dobijeno od slada	370.49	0,21
Rakije, likeri i ostala jaka alkoholna pića	8.21	0,00
Mineralna i gazirana voda	11.72	0,01
Duvan i proizvodi zamjene duvana	53.76	0,03
Sektor 5 Drvna i kožna industrija	2,182.83	1,22
Drvo i proizvodi od drveta, drveni ugalj	1,983.73	1,10
Drvo obrađeno po dužini, rezanjem, glodanjem, sječenjem, ljuštenjem	1,696.67	0,94
Drvo (uključujući lamele i frize za parket), profilisano po dužini, rendisano, brušeno ili prstenasto spojeno	236.69	0,13
Proizvodi od kaučuka, celularne gume i gumene trake i kaiševi za transportne svrhe	137.73	0,08
Sektor 8 Neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i automobilska industrija	1,533.86	0,85
Kućišta za ležaje i klizni ležaji, zupčanici i zupčasti i frikcioni prenosnici	773.90	0,43
Elektronske mašine za obradu podataka, njihovi djelovi, ventilatori, mašine za lemljenje i zavarivanje i njihovi djelovi	291.2	0,16

Izvor: UCCG,2005

Sektor 3: Najznačajniji izvozni proizvod iz industrije alkoholnih pića i mineralne industrije su kamen, šljunak i mermer koji se izvoze u Italiju i Grčku. Pri čemu takva izvozna struktura nije razučena (samo jedna kompanija u Crnoj Gori bavi se izvozom kamena i šljunka i ostvaruje 36.6% ukupnog sektora). Vino, pivo i žestoka alkoholna pića (rakija) su proizvodi koji zauzimaju 0,2% u strukturi ukupnog izvoza prema zemljama EU, dok je učešće izvoza mineralne vode još manje. Ovo ukazuje da buduća izvozna ekspanzija mora biti usmjerena ka značajnijim izvozu upravo ovih proizvoda.

Sektor 5: U okviru sektora drvne i kožne industrije najviše se izvozi grubo sječeno (četinarsko) drvo, obrađeno po dužini, rezanjem, glodanjem, sječenjem i ljuštenjem. U toku 2004. godine je izvezeno oko 1,7 miliona € ovog proizvoda u zemlje Eurozone što predstavlja 85.5% drvne industrije. Tržišta izvoza za ovaj proizvod su Italija (66,34%), Velika Britanija, Španija, Švedska, Kipar, Slovenija, dok se drvo profilisano po dužini, rendisano, brušeno ili prstenasto spojeno izvozilo u Slovačku i Sloveniju.

Sektor 8: Sektor Električnih i neelektričnih mašina i uređaja i automobilske industrije pokazuje da Crna Gora vrši reeksport električnih mašina, dok se izvozom bavi samo jedna kompanija¹⁹: kućišta za ležajeve i kliznih ležajeva, zupčanika, zupčastih i frikcionih prenosnika, čije je ušesće skromno.

Trgovinski režim sa zemljama EU i buduće perspektive, tržište EU je najznačajniji spoljnotrgovinski partner Crne Gore, koji učestvuje sa oko 40 % u ukupnom izvozu i uvozu. Izvoz dominantno određuje aluminijum i metalni proizvodi, kamen, mermer i drvna industrija. Uvoz određuju uvoz nafte i ostalih neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i automobilska industrija. Tržište EU sa stanovišta postojećeg preferencijalnog carinskog režima nije zatvoreno za crnogorske proizvode sa stanovišta direktnih trgovinskih barijera /autonomni trgovinski preferencijali/. Međutim, indirektno trgovinske barijere koje su bazirane na izuzetno strogim propisima u oblasti sistema kvaliteta, sertifikacije, sanitarnih i fitosanitarnih mjera, predstavljaju novi oblik tržišnih barijera koja direktno ne utiče na količine izvezenog proizvoda, već se izvoz potpuno limitira kvalitetom proizvoda, tj. poštovanjem izvoznih standarda i procedura.

To znači da Crna Gora u budućem periodu mora da se osloni na povećanje konkurentnosti, kroz proces povećanih kapitalnih investicija kao oblika *greenfield* investicija i bržom privatizacijom postojećih kapaciteta. Pored postojeće izvozne ponude, poljoprivredni proizvodi kakarakteristični za region kao što su: vino, pivo, žestoka alkoholna pića, sir, pršut, voda i sl. mogu imati značajnije učešće u budućoj izvoznj ponudi na EU tržište. To mora biti praćeno povećanjem kvaliteta proizvoda i plana proizvodnje za ova tržišta koji bi pratio i određeni sistem kvaliteta koji je neophodan za ulazak na tržište EU (tako npr. HACCP za poljoprivredne proizvode 2006. godini postaje obavezan u zemljama EU, a za sada samo jedna kompanija u Crnoj Gori posjeduje ovaj sertifikat). Pored fokusiranja na kvalitet i konkurentnost domaćeg proizvoda, važna je povećana proizvodna diferencijacija prema ovom tržištu.

Karakteristično je da su se zahtjevi potrošača Evropske zajednice promijenili. Oni sad ne traže samo da proizvodi imaju zdravstvene standarde, hranljivost i kvalitet, već prije svega traže certifikate i potvrde o porijeklu i proizvodnim metodima. Garancija kvaliteta kao i individualne karakteristike proizvoda su postale glavne karakteristie tražnje evropskih potrošača, pri čemu je slobodan protok roba omogućio da se u Evropskoj uniji pojavi jako veliki broj proizvoda, koji stvaraju potrebu da potrošači Eurozone što bolje informišu o proizvodima koje kupuju.²⁰

2.5. Trgovinska razmjena sa zemljama Regiona

Crnu Goru, iako predstavlja otvoren ekonomski sistem, karakteriše nedovoljna otvorenost prema zemljama u regionu. Ukupni izvoz u zemlje JIE u 2004. iznosio je svega 30,4 miliona € ili 6,72% ukupnog izvoza, dok je ukupni uvoz za isti period iznosio 117,5 miliona € ili 13,51% ukupnog uvoza. Gledano sa stanovišta strukture po zemljama JIE uočava se da Crna Gora sa gotovo svim zemljama u regionu ostvaruje trgovinski deficit, izvozna aktivnost u Rumuniji i Bugarskoj (0.07% ukupnog izvoza) gotovo da ne postoji, dok je sličan slučaj i sa geografski najbližim susjedima (izvoz u Albaniju i Makedoniju predstavlja manje od 1% ukupnog izvoza Crne Gore). Intenzivnija trgovinska razmjena se ostvaruje sa BiH i Hrvatskom. Trgovinska razmjena Crne Gore sa zemljama Jugoistočne Evrope data je u tabeli T-16.

¹⁹ Daido metal, Kotor

²⁰ Working Document of the Commission Services, Guide To Community Regulations, August 2004

T-16: Trgovinska razmjena Crne Gore sa zemljama Jugoistočne Evrope-2004
mil € i %

u

Zemlja	Uvoz	Učešće	Izvoz	Učešća	Saldo spoljnotrgovinske razmjene
Albanija	1,9	0,22%	5	1,11%	3,1
BiH	48,2	5,54%	17	3,76%	-31,2
Bugarska	7,9	0,91%	0,2	0,04%	-7,7
Hrvatska	42,3	4,86%	7	1,55%	-35,3
Makedonija	8,1	0,93%	1	0,22%	-7,1
Rumunija	9	1,03%	0,04	0,01%	-8,96
Ukupno	117,4	13,51%	30,24	6,72%	-87,0
Srbija i Kosovo	303	34,84%	193	42,60%	-110

Izvor:UPCG

Za razliku od tržišta EU, izvoz na regionalna tržišta karakteriše sektorska diverzifikovanost, što znači da proizvodi Crne Gore u svakom od sektora sadrže grupu proizvoda koja je konkurentna na određenom trzistu JIE. Važno je napomenuti da Crna Gora u posljednje dvije godine bilježi značajan porast razmjene sa zemljama u regionu.

T-17 Trgovinska razmjena Crne Gore sa zemljama JIE

u 000 € i %

NAZIV PROIZVODA	IZVOZ	% IZVOZ IZ JIE	UVOZ	%UVOZ IZ JIE	BILANS RAZMJENE
1. Svjeza hrana i poljoprivredni proizvodi	352	1,87	2.706	3,07	- 2.354
2. Prerađivački poljoprivredni proizvodi	1.306	6,93	4.556	5,18	- 3.250
3. Pica, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi	4.074	21,64	26.908	30,62	- 22.834
4. Farmaceutski proizvodi i proizvodi hemijske industrije	815	4,32	8.765	9,97	- 7.950
5. Drvna i kozna industrija	2.677	14,22	3.500	3,98	- 823
6. Tekstilna industrija i tkanine	33	0,17	144	0,16	- 111
7. Gotovi tekstilni i keramici proizvodi	3.068	16,29	2.637	3,00	431

8. Industrija Metala i proizvodi metala	1.789	9,50	7.449	8,47	- 5.660
9. Neelektricne i elektricne masine i uređaji, elektronika i automobilska industrija	2.607	13,84	27.529	31,32	- 24.922
10. Optički proizvodi i ostali luksuzni proizvodi	2.103	11,17	3.680	4,18	- 1.578

Izvor: UPCG 2005

Iako učestvuje u trgovinskoj razmjeni u svih devet sektora, Crna Gora ostvaruje suficit samo u sektoru koji se odnosi na proizvodnju odjeće. Kao što se može primjetiti najveći spoljnotrgovinski deficit od 24 miliona € se ostvaruje u sektoru mašina, IT i automobilske industrije, i to uglavnom uvozom električnih aparata i uređaja (10,1 milion €).

Sektori sa najznačajnijim učešćem u izveznoj strukturi sa regionom su: sektor 3 (pića, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi), sektor 7 (Gotovi tekstilni i keramički proizvodi), sektor 5 (Drvena i kožna industrija), sektor 9 (Neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i automobilska industrija) i sektor 10 (Optički proizvodi i ostali luksuzni proizvodi). **Deset izvoznih proizvoda za koje postoji najviše interesovanja u regionu su: sirova goveđa koža, mermer, brodovi, jahte, sjedišta baštenska, so, mrki ugalj, pšenica napolica, granit, što se može vidjeti iz tabele T-18.**

T-18 Najvažniji izvozni proizvodi prema zemljama JIE
000 €

Naziv proizvoda	Vrijednost	% ucesca
I) Svježa hrana i poljoprivredni proizvodi	352.14	1,16
Različito povrće (krompir , spanać, grašak, celer, paprika)	77.25	0,25
Povrće privremeno konzervisano(luk, krastavac, maslinke, kukuruz)	50.88	0,17
Kajsije, tresnje, visnje, breskve	32.67	0,11
Jagode, maline, kupine, kivi	35.26	0,12
II) Prerađivački poljoprivredni proizvodi	1,305.87	4,30
Pšenica i napolica	226.8	0,84
Čokolada i konditorski proizvodi	268.85	0,88

Tjestenine kuvane i nekuvane	185.42	0,61
Hljeb, peciva, kolači, biskviti	222.15	0,73

Naziv proizvoda	Vrijednost	% ucesca
III) Pića, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi	4,073.85	13,40
Mermer, travetin i eroksin	1,395.02	4,59
So i čisti natrijum hlorid	692.33	2,28
Granit, porfir i bazalt šljunak i kamen	402.48	1,32
Mrki ugalj, lignit	619.35	2,04
IV) Farmaceutski proizvodi i proizvodi hemijske industrije	814.92	2,68
Ljekovi	238.37	0,78
Sporogoreći stapini, detonirajući stapini	128.99	0,42
Stono posuđe, kuhinjsko posuđe	113.98	0,37
V) Drvna i kožna industrija	2,677.30	8,81
Sirove i krupne goveđe koze i koze kopitara	1,852.9	6,10
Drvo neobrađeno sa korom ili bez kore	372.19	1,22
Drvo obrađeno po dužini	125.96	0,41
VI) Tekstilna industrija i tkanine	33.01	0,11
Predivo od vune i fine dlake	29.42	0,10
VII) Gotovi tekstilni i keramički proizvodi	3,068.00	10,09
Posteljno , stono ,toaletno i kuhinjsko rublje	2,394.2	7,88
VIII) Industrija Metala i proizvodi metala		5,89

	1,789.16	
Baloni, boce, tegle, lonci, fioli	768.45	2,53
Ploče limovi i trake od aluminijuma	257.28	0,85
IX) Neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i auto industrija	2,606.64	8,57
Brodovi, jahte i ostali plovni objekti za razonodu	953.38	3,14
Transmisiona vratila, kućišta za ležaje i klizni ležajevi	319.012	1,05
X) Optički proizvodi i ostali luksuzni proizvodi	2,102.63	6,92
Sjedišta baštenska, tapacirana, od pruća i drveta	899.56	2,96
Kancelarijski i ostali namještaj	336.86	1,11

Izvor:UCCG 2005

Uvoz iz zemalja iz regiona podrazumijeva uvoz proizvoda iz sektora: sektor 9 (Neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i auto industrija), sektor 3 (Pića, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi), sektor 4 (Farmaceutski proizvodi i proizvodi hemijske industrije), sektor 8 (Industrija metala i proizvodi metala). Među, DESET NAJVAŽNIJIH UVOZNIH PROIZVODA IZ NEPOSREDNOG OKRUŽENJA nalaze se: benzin, putnički automobili, cement, kaustična soda, smola, frižderi, lijekovi, namještaj, televizijski prijemnici, što se može vidjeti u tabeli T-19.

T-19 Najvažniji uvozni proizvodi po sektorima iz zemalja JIE
000 €

Naziv proizvoda	Vrijednost	% ucesca
I) Svježa hrana i poljoprivredni proizvodi	2,705.79	2,30
Mekušci, sipe, hobotnice, ljuskari, školjke	332.24	0,28
Riba smrznuta, osim ribljih fileta	291.53	0,25
Ribljí fileti i ostalo riblje meso	201.61	0,17
Agrumi (limun, mandarine pomorndže)	196.63	0,17
II) Prerađivački poljoprivredni proizvodi	4,555.68	3,88
Hljeb, peciva, kolači, biskviti	1,174.77	1,00
Čokolada i konditorski proizvodi	696.43	0,59

Konzervirana riba (sardine, losos, tune, skuše)	448.03	0,38
Brašno od pšenice	599.65	0,51
III) Pića, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi	26,908.01	22,90
Benzin (olovni i bezolovni)	10,537.06	8,97
Na hidroksid (kaustična soda) ,K hidroksid (kaustična potaša), Na K peroksid	2,199.05	1,87
Portland cementat, različite vrste cementa	3,852.36	3,28
Smola i koks od smole	1,333.01	1,13
Cigare od duvana i zamjene duvana	974.95	0,83

Naziv proizvoda	vrijednost	% ucesca
IV) Farmaceutski proizvodi i proizvodi hemijske industrije	8,764.80	7,46
Ljekovi	1,801.71	1,53
Preparati i sredstva za pranje rublja i različitih površina	1,147.15	0,98
Cijevi i crijeva od plastičnih masa	841.23	0,72
Proizvodi za uljepšavanje i šminkanje	331.06	0,28
V) Drvna i kožna industrija	3,500.42	2,98
Različite vrste kartona i hartije	523.25	0,45
Novine, časopisi i publikacije	498.21	0,42
Toalet papir, maramice papirne, peskirčići	443.16	0,38
Toaletna hartija, za skidanje šminke, vata	343.29	0,29
VI) Tekstilna industrija i tkanine	143.68	0,12
Netkani tekstil	20.19	0,02
Vata i proizvodi od vate	14.65	0,01
Predivo od pamuka	16.91	0,01
Tekstilne impregnisane, prevučene	13.02	0,01
VII) Gotovi tekstilni i keramički proizvodi	2,636.74	2,24
Sudopere, lavaboi, kade, bidei	342.92	0,29
Keramički proizvodi, porcelan za kade i korita	306.78	0,26

Glaziranje keramičke pločice za popločavanje	299.11	0,25
Proizvodi od gipsa	265.45	0,23
Proizvodi od bitumena, katrana i smole	232.43	0,20
VIII) Industrija Metala i proizvodi metala	7,448.91	6,34
Otpaci od gvožđa i čelika	1,206.22	1,03
Baloni, boce, tegle	1,204.19	1,02
Konstrukcije i djelovi konstrukcija, krovovi i krovne konstrukcije	666.46	0,57
Cijevi i šuplji profili od gvožđa i čelika	578.52	0,49
Valjkan žica u koturovima od gvožđa i čelika	406.66	0,35
IX) Neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i auto industrija	27,528.5	23,43
Putnički automobili i motorna vozila	3,769.27	3,21
Frizideri, zamrzivači i uređaji za rashlađivanje	2,393.11	2,04
Televizijski prijemnici	1,671.05	1,42
Električni telefoni	1,399.79	1,19
Izolovana žica, kablovi, električni provodnici	1,319.73	1,12
Brodovi, čamci i plovne konstrukcije	1,184.59	1,01
X) Optički proizvodi i ostali luksuzni proizvodi	3,680,31	3,13
Namještaj i djelovi namještaja	1,583.46	1,35
Sjedišta i stolice	428.48	0,36
Lampe, reflektori i ostali svjetleći proizvodi	378.01	0,32
Igračke	158.51	0,13

Perspektive buduće saradnje u regionu JIE, stvaranje zone slobodne trgovine na području Jugoistočne Evrope kroz inicijativu Pakta stabilnosti, za što brže ukupne evropske ekonomske integracije, je svakako nezaobilazan budući ekonomski ambijent ovog regiona. Spoljnotrgovinska saradnja Regiona je na relativno niskom nivou, ali za očekivati je da u narednom srednjoročnom periodu ona bude rastuće tržište, gdje će zemlje međusobno plasirati svoje proizvode. Crnogorski uvoz iz Regiona u 2004. godini dostiže 14%, dok je izvoz upola manji. Pored tržišta EU koje je svakako najželjenije, drugo ciljno tržište upravo treba da bude tržište Regiona, gdje će se povećana konkurentnost i kvalitet proizvoda moći suočiti sa prvim međunarodnim testom.

Trgovina u regionu nema značajniju tradiciju, izuzev saradnje između bivših republika SFRJ, tako da, i pored relativne blizine tržišta, nema dovoljno informacija i uvida šta se dešava na tržištima npr. Albanije, Rumunije i Bugarske, koje bi dale dobru indikaciju domaćim izvozniciima o poslovnim mogućnostima. S druge strane, ove zemlje iz okruženja okreću se ka svojim tradicionalnim partnerima, radije nego novim partnerima. U cilju značajnijeg prisustva na ovom tržištu, veoma je važno identifikovati glavne izvozne proizvode, koje imaju mogućnosti plasmana na regionalnom tržištu sa stanovništva domaće efiksanosti, tj. konkurentnosti naših proizvoda. Grupa od prvih deset izvoznih proizvoda (nema istorijskih podataka zbog problema u prelazak evidencije uvoza i izvoza sa CBCG na carinske deklaracije UCCG proizvoda) identifikuje neke veoma važne (postojeće/potencijalne) IZVOZNE PROIZVODE i to: **sirova goveđa koža, mermer, sjedišta baštenska, so, mrki ugalj, pšenica napolica i granit.**

Pred ovih proizvoda trebalo bi, ipak, uzeti u obzir mogućnosti ekspanzije u okviru proizvodnje svježe hrane i poljoprivrednih proizvoda, a posebno na proizvodnju ribe i morskih plodova, koja je trenutna mala, ali ima potencijala za dalji razvoj. Pored identifikacije proizvoda koji posjeduju relativne konkurentne prednosti u odnosu na okruženje, važno je obezbijediti sektorsku analizu mogućnosti plasmana proizvoda u zemlje u regionu, kroz profesionalnu analizu tržišta neke renomirane markentiške kuće, koja bi trebala da omogući dalju selekciju između konkurentnih proizvoda.

Radi ostvarivanja uspješnog plasmana na ova tržišta, izvoz mora biti praćen jakom promocijom, koja treba da obezbijedi organizovan nastup proizvođača na regionalna tržišta, umjesto dosadašnjeg pretežno individualnog. U tom pravcu organizacija izvoznika i udruživanje sredstava radi angažovanja adekvatne tehničke pomoći, dobijanja povratnih informacija sa tržišta i kontinuirano praćenje promjena na tržištu jedno je od odgovarajućih rješenja. Osnivanje posebnog sektora u okviru Direkcije za razvoj malih i srednjih preduzeća jedan je od mogućih važnih posticajnih faktora, gdje će se vršiti razmjena informacija, iskustava i podrška u promociji izvoza.

Treba naglasiti da je trgovinska razmjena Crne Gore sa zemljama Zapadnog Balkana u velikoj mjeri uslovljena velikim brojem netarifnih barijera (NTB) koji su identifikovani u regionu i koji onemogućavaju potpunu implementaciju bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini (FTAs).

Za razliku od tržišta zemalja EU koja kroz strogi sistem setifikata, sistema kvaliteta i standardizacije onemogućava da se proizvodi regiona Zapadne Evrope nađu na tržištima Eurozone, u slučaju necarinskih barijera regiona zapadnog Balkana, one se uglavnom odnose na:

T-20 Necarinske barijere u zemljama Zapadnog Balkana	
I) PREPOZNATI NTB REGIONAZAPADNOG BALKANA – CARINSKI SISTEM	
1) Nekonsistentna i neusklađena carinska klasifikacija (nije usvojen HS 6 digits system)	Crna Gora ,BiH, Albanija
2) Neumrežen IT sistem Uprave Carina sa ostlim sistemima u regionu	Crna Gora ,Srbija , Makedonija
3) Nedovoljno profesionalno obučeno osoblje Uprave Carina	Crna Gora , UMNIK-Kosovo
4) Preklapanje ovlaštenja različitih institucija na graničnim prelazima	Makedonija
5) Veliki broj dokumenata koji preduzeća moraju sakupiti za potrebe Carinske deklaracije	Crna Gora
II) PREPOZNATI NTB REGIONA ZAPADNOG BALKANA–INSTITUCIJE ZA TESTIRANJE I CERTIFIKACIJU	
1) Nedovoljan broj akreditovanih laboratorija i institucija za certifikaciju ²¹	Albanija , Makedonija, Crna Gora, Srbija , UMNIK-Kosovo
2) Mali broj preduzeća koji imaju dobijene internacionalno priznare certifikate ISO 9000 -9001	BiH
3)*** Nesusklađivanje ili neispravno usklađivanje sa	Crna Gora , Srbija

²¹ Prema raspoloživim podacima **ukupan broj registrovanih laboratorija - instituta i kontrolnih kuća u Crnoj Gori** je 13, koje su registrovane kao samostalne, kao i 11 laboratorija koje djeluju u okviru preduzeća proizvođača. Od ukupnog broja u Crnoj Gori do sada su **akreditovane tri laboratorije**:

1. Eko-toksikološki centar - Podgorica (za ispitivanje)
2. Centar za građevinska ispitivanja i nadzor - Podgorica (za ispitivanje)
3. Horizont logistic za pregled hrono taxografa - Bar (za etaloniranje)

U postupku dobijanja akreditacije su četiri laboratorije.

1. Institut za crnu metalurgiju - Nikšić
2. Zavod za ispitivanje građevinskih materijala - Nikšić
3. Centar za motorna vozila-metrološka laboratorija - Podgorica
4. Centar za motorna vozila-ispitna laboratorija - Podgorica

Usvojeni zakoni na nivou SCG u oblasti tehničkih propisa i standarda /oktobar 2005/ su:

- Zakon o akreditaciji
- Zakon o standardizaciji
- Zakon o metrologiji
- Zakon o tehničkim zahtjevima i ocjenjivanju usaglašenosti.

Ova oblast veoma je važna za **učlanjenje u WTO i budući sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU**, pa je potrebno što hitnije osnažiti institucije koje su nadležne, kao i donijeti implementacioni zakon za primjenu seta ovih propisa u Crnoj Gori.

internacionalnim standardima narocito EU standarda koji izrazito negativno utiču na izvoz	
4) Nepotrebno ponavljanje pregleda tržišnih inspekcija na nekim uvezenim proizvodima koja su već bila odobrena (pregledana)	Crna Gora
III) PREPOZNATI NTB REGIONA ZAPADNOG BALKANA – EKONOMSKI I FINANSIJSKI SISTEM	
1) Nedostatak finansijskih sredstava i nefleksibilnost bankarskog sistema	Albanija , BiH , Crna Gora , Serbia
2) Nedostatak većeg broja institucija za kreditno garantovanje	Crna Gora , BiH
3) Visoke kamatne stope (12+%)	Crna Gora , Srbija , BiH
4) Neefikasna poreska administracija, zajedno sa prepoznatim slabostima PDV sistema u Albaniji (preduzeća koja izvoze manje od 50% proizvodnje nemaju pravo na povrat PDV-a), kao i dug period za povrat PDV-a (Crna Gora)	Albanija, Crna Gora
5) Degradirana i loša ukupna infrastruktura drumskog saobraćaja	Albanija ,BiH, Crna Gora
6) Nedostatak ostalih vrsta transporta osim drumskog	Albanija
7) Nemogućnost izdavanja TIR sertifikata (BiH), nepoštovanja bilateralnih TIR sporazuma (Crna Gora) onemogućavajući domaće transportne kompanije da rade u inostranstvu (CG)	BiH, Crna Gora
8) Potreba za Rehabilitacijom sistema riječnog saobraćaja	BiH
9) Amortizovani željeznički sistem	BiH, Srbija i Crna Gora

Izvor: The EU Cards Programme For Western Balkans, Helping To Tackle NTB In The Western Balkans, HTSPE, 2004;

2.6. Trgovinska razmjena sa Srbijom i Kosovom

Analiza spoljnotrgovinske razmjene sa Srbijom i Kosovom pokazuje da je dominantan dio robne razmjene ostvaren sa ovim područjem. Još uvijek nije tehnički moguće pratiti odvojeno robni promet sa Srbijom od prometa sa Kosovom. Ukupna izвозno - uvozna aktivnost u odnosu na prethodnu godinu je dinamizirana, tako da je obim međusobne robne razmjene veći za 185,6 miliona € ili za 37,47% u 2004. godini.

Izvoz koji u ukupnom izvozu Republike učestvuje sa 42,6%, veći je za 107,1% u odnosu na prethodnu godinu (gotovo udvostručen), a uvoz sa učešćem od 34,8% veći je za 39,7%. Dinamiziranje spoljno-trgovinske aktivnosti praćeno je smanjenjem trgovinskog deficita za 11 indeksnih poena ili 13,52 mil. manje u odnosu na 2003. godinu. Takođe je došlo do porasta pokrivenosti uvoza izvozom sa 42,89% u 2003 na 63,58% u 2004. godini, t.j. za bilježen je rast pokrivenosti uvoza od 48,3%.

Trgovinski suficit je ostvaren samo u dva sektora: industriji metala (28.1 miliona €) i drvnoj industriji (5.6 miliona €). Najveći trgovinski deficit je ostvaren u sektorima poljoprivredne proizvodnje (40.5 miliona €) i proizvoda hemijske industrije (30 miliona €).

Najznačajniji izvozni sektori su: sektor 8 (Industrija Metala i proizvodi metala), sektor 3 (Pića, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi), sektor 5 (Drvena i kožna industrija), sektor 4 (Farmaceutski proizvodi i proizvodi hemijske industrije) i sektor 10 (Optički proizvodi i ostali luksuzni proizvodi). Pošto Crna Gora sa Srbijom ostvaruje najdiverzifikovaniju trgovinsku razmjenu prilažemo prikaz najznačajnijih izvoznih proizvoda, gdje je prvih deset: sirovi aluminijum, cigarete od duvana, valjana žica i drugi proizvodi od metala, drvo, hleb i peciva, vino, pivo, lijekovi, sladoled, mrki ugalj, što se može vidjeti iz tabele 21.

T-21 Izvoz Crne Gore u Srbiju i Kosovo po sektorima /2004/
000 € i %

NAZIV PROIZVODA	VRIJEDNOST	UČEŠĆE U %
I) Svježa hrana i poljoprivredni proizvodi	4,857.69	2.52
Meso i jestivi i drugi klanični proizvodi (svinjsko i goveđe, butovi i plečke)	1,268.45	0.66
Povrće svježe (celer, pečurke, spanać, paprike)	929.41	0.48
Sušeno povrće (pečurke, luk)	460.43	0.24
Meso svinjsko (svježe, rashlađeno, suvo, trupovi i polutke)	393.83	0.20
II) Prerađivački poljoprivredni proizvodi	3,894.13	2.02
Proizvodi od sećera (čokolade, bomboni, žvakaće gume)	1,318.08	0.68
Hljeb, peciva, biskviti, kolači	7,775.25	4.04
Brašno od pšenice	537.5	0.28
Pripremljena konzervirana riba	262.33	0.13
III) Pića, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi	44,904.64	23.32
Cigarete od duvana i zamjene duvana	18,974.43	9.85
Vino (od svježeg grožđa)	8,056.27	4.18
Pivo	7,147.98	3.71
Sladoledi	3,765.79	1.95

Mrki ugalj, lignit	3,228.46	1.67
IV) Farmaceutski proizvodi i proizvodi hemijske industrije	7,740.39	4.02
Ljekovi	5,380.91	2.79
Pirrotehnicki proizvodi, šibice	514.13	0.27
Sporogoreći štapini, detonirajući štapini	347.21	0.18
V) Drvna i kožna industrija	19,389.38	10.07
Drvo obrađeno po dužini	9,851.75	5.11
Drvo neobrađeno sa korom ili bez kore	3,971.64	2.06
Ploče, iverice od drveta	1,264.01	0.66
Ogrevno drvo u oblovini i cjepaniocama	1,197.39	0.62
VI) Tekstilna industrija i tkanine	527.95	0.27
Tkanina od vlačene vune ili životinjske dlake	248.78	0.13
Tkanine od pamuka	146.32	0.07
VII) Gotovi tekstilni i keramički proizvodi	1,267.45	0.66
Kostimi, kompleti jakne i sakoi	119.66	0.06
Košulje	346.56	0.18
Obuća	120.29	0.06

NAZIV PROIZVODA	VRIJEDNOST	UČEŠĆE U %
VIII) Industrija Metala i proizvodi metala	47,155.20	24.48
Valjana žica u koturovima od gvožđa i čelika	15,420.18	8.00
Šipke od gvožđa i čelika	1,257.28	0.65
Toplovaljani proizvodi od čelika i gvožđa	2,948.49	1.53
Sirovi aluminijum	23,765.91	12.34
IX) Neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i auto industrija	7,173.41	3.72

Žica, šipke, cijevi, ploče, metalne ploče	1,825.55	0.95
Transmisiona vratila i klizni ležajevi	1,095.04	0.57
Osigurači, elektronski prekidači, koaksijalni kablovi	485.53	0.25
X) Optički proizvodi i ostali luksuzni proizvodi	3,680,31	1.91
Namještaj i djelovi namještaja	304.04	0.16
Sjedišta i stolice	126.98	0.06
Umjetničke slike	81.06	0.04

Izvor: UCCG, 2005

Crna Gora je u 2004. godini povećala izvoz u Srbiju za 107%, povećavajući izvoz u svim sektorima. Tako je u sektoru svježe hrane i poljoprivrednih proizvoda povećan izvoz mesa (goveđeg i svinjskog), zatim povećanje izvoza povrća, naročito pečuraka. Povećan je izvoz piva, vina, naročito duvana, sladoleda. Najznačajniji uvozni proizvodi pripadaju sektorima: sektor 8, električne i neelektrične mašine i uređaji, sektor 3 i 2, prerađeni poljoprivredni proizvodi, sektor 4 farmaceutski proizvodi i sektor 1 sveža hrana.

Perspektive buduće saradnje sa Srbijom i Kosovom - ovo tržište predstavlja najveće izvozno tržište gdje se plasira 42,6% ukupnog izvoza i drugo uvozno tržište od 34,8% ukupnog uvoza u 2004. godini. U robnoj razmjeni sa ovim tržištem Crna Gora ostvaruje deficit od 110 mil €. Najznačajniji izvozni proizvodi su sirovi aluminijum, proizvodi od metala, duvan za cigarete, hleb i peciva, vino, pivo, lijekovi, sladoled i mrki ugalj. Najznačajniji uvozni proizvodi su: poljoprivredni proizvodi (proizvodi prerađivačke industrije i svježa hrana), električne i neelektrične mašine, piće, alkohol, duvan i mineralni proizvodi, farmaceutski proizvodi i

Uvoz iz Srbije i Kosova u Crnu Goru po sektorima /2004/

000 € i

%

NAZIV PROIZVODA	VRIJEDNOST	UČEŠĆE U %
I) Svježa hrana i poljoprivredni proizvodi	24,160.89	8.75
Pavlaka, kisjelo mlijeko , jogurt	1,523.94	0.55
Jaja od živine	1,372.78	0.49
Živinsko meso i djelovi živinskog mesa	1,194.37	0.43
Kafa, pržena I nepržena	1,020.56	0.36
II) Prerađivački poljoprivredni proizvodi	44,366.54	16.06
Kobasice I slični proizvodi od mesa	8,836.91	3.20

Hljeb, peciva, kolači I biskviti	8,500.06	3.07
Ulje od sjemena suncokreta	7,481.29	2.71
Brašno od pšenice I napolice	5,057.92	1.83
III) Pića, alkoholi, duvan, mineralni proizvodi	51,399.01	18.61
Gazirana voda i sokovi	12,450.27	4.51
Voćni sokovi I sirupi	6,139.75	2.22
Voda, minerala I obična	5,472.05	1.98
Pivo dobijeno od slada	3,896.72	1.41
Alkoholna pića, velike jačine,	2,043.69	0.74
IV) Farmaceutski proizvodi i proizvodi hemijske industrije	37,468.31	13.56
Ljekovi za široku upotrebu i maloprodaju	14,759.63	5.34
Proizvodi za transport I pakovanje robe	2,781.60	1.01
Cijevi, crijeva od plastičnih masa	1,822.12	0.66
Organska površinska sredstva, sredstva za pranje	1,310.09	0.47
V) Drvna i kožna industrija	13,776.77	4.98
Kutije, vreće I ostali kontejneri za pakovanje, od hatije, celuloze, kartona	1,356.37	0.49
Štampane knjige, časopisi, novine	1,294.97	0.46
Građevinska stolarija I ostali proizvodi od drveta za građevinarstvo	1,051.45	0.38
VI) Tekstilna industrija i tkanine	1,838.98	0.66
VII) Gotovi tekstilni i keramički proizvodi	16,667.39	6.03
Keramičke zidarske opeke, blokovi za podove	2,882.5	1.04
Glazirane keramičke pločice za popločavanje	1,568.1	0.57
Crijepovi, ostali proizvodi za građevinarstvo	1,225.65	0.44
VIII) Industrija Metala i proizvodi metala	19,049.53	6.90

Konstrukcije od aluminijuma	1,409,71	0.51
Peći, roštilji i ostali aparatai za grijanje	1,302,42	0.47
Otpaci i ostaci od gvožđa	1,243,77	0.45
Toplo valjana žica u koturovima od gvožđa , čelika	1,235,72	0.44
IX) Neelektrične i električne mašine i uređaji, elektronika i auto industrija	52,690.59	19.08
Različiti gotovi proizvodi	21,673.9	7.85
Putnički automobili i	3,528.78	1.27
Kompjuteri, štampači i prateća oprema	3,034.15	1.09
X) Optički proizvodi i ostali luksuzni proizvodi	14,697.01	5.32
Različiti djelovi namještaja	5,393.41	1.95
Sjedišta i stolice	2,599.68	0.94
Instrumenti i aparati za medicinu	1,759.42	0.63

Izvor: UCCG, 2005.

Bez obzira na budući državnopravni status, tržište Srbije i Kosova ostaje veoma važno tržište za nas i sa stanovišta uvoza i izvoza. Fokus crnogorske izvozne politike treba da bude svakako dalje ekspanzija izvoza kroz dalje povećanje kvaliteta i konkurentnosti naših proizvoda, gdje postepena liberalizacija tržišta Srbije može da nam ide na ruku u okviru srednjeg roka. Međutim, uvozna supstitucija može ovdje značajno naći svoje mjesto, posebno u domenu poljoprivrednih proizvoda (svježe hrane, prerađevina i pića), što je činilo skoro polovinu uvoza sa teritorije Srbije i Kosova u toku 2004. godine. Uvozna supstitucija u poljoprivrednom sektoru mora biti snažno podržana od Vlade.

III IZVOZNA STRATEGIJA CRNE GORE - CILJEVI I MJERE

Dinamiziranje proizvodnje kao i rast izvoza predstavljaju ključne faktore koji utiču na ekonomski rast zemlje. Povećanje proizvodnje u izvoznom sektoru za Crnu Goru može predstavljati kako generator njenog privrednog razvoja i povećanja nove zaposlenosti (koje bi dalje dovelo do povećanja domaćih i stranih investicija), tako i uslov za poboljšanje makroekonomske stabilnosti, koja je zbog velikog spoljnotrgovinskog deficita ostvarenog naročito u poslednje tri godine, negativno uticala na monetarne i investicione trendove u Crnoj Gori.

Iako je Crna Gora u poslednjih pet godina ostvarila zavidne rezultate u stvaranju makroekonomske stabilnosti (naročito u smanjenju inflacije i budžetskog deficita), ipak i dalje

“boluje“ od problema koji je karakterističan za cijelu Jugoistočnu Evropu – visokog spoljnotrgovinskog deficita, a koji ukazuju na nedovoljnu konkurentnost proizvoda u ovom regionu.

1. CILJEVI PODSTICANJA IZVOZA

U cilju postepenog smanjenja spoljnotrgovinske neravnoteže, unapređenja izvoza, povećanja konkurentnosti, diversifikacije proizvoda, kao i smanjenja ili ublažavanja izvoznih barijera, koncipiran je integralni pristup izvoznoj strategiji koja treba da omogući realizaciju navedenih ciljeva. Osnovni ciljevi i instrumenti za njegovo postizanje dati su u sljedećoj matrici.

Matrica 1. OSNOVNI CILJEVI IZVOZNE POLITIKE

	Ciljevi	Instrumenti / mjere
1.	Obezbjedenje stabilnog dugoročnog rasta BDP-a rastom izvoza	Rast izvoza Nove investicije Kreiranje novih proizvoda i novih usluga Osvajanje novih tržišta / "tržišne niše" /
2.	Smanjenje spoljnotrgovinskog deficita kroz povećanje/podsticanje izvoza	Fiskalne i carinske olakšice Ostale mjere razvojne ekonomske politike Dostupnost finansijskih sredstava Osnaživanje finansijskih posrednika Promocija /novi proizvodi, novi kanali prodaje na novim tržištima itd./ Smanjenje biznis barijera pri izvozu /administrativne i necarinske barijere/ Zona slobodne trgovine Balkana (FTAs) Slobodne zone i slobodna skladišta
3.	Smanjenje spoljnotrgovinskog deficita kroz supstituciju uvoza	Veća iskorišćenost prirodnih i privrednih resursa Politika konkurencije Spoljnotrgovinska politika Diverzifikacija proizvodnje uz rast kvaliteta Supstitucija uvoznih inputa / veće učešće domaćih inputa u proizvodnji za izvoz Supstitucija uvoznih inputa / veće učešće domaćih inputa u proizvodnji / plasmanu domaćih proizvoda ino-turistima («nevidljivi izvoz»)
4.	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda	Rast kvaliteta Cjenovna konkurentnost Rast produktivnosti Akreditacija i standardizacija proizvoda i usluga

		Edukacija
5.	Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Formiranje institucija za implementaciju standarda- Centra za standardizaciju Crne Gore	Implementacija seta zakona iz oblasti tehničkih propisa i standarda /akreditacija, standardizacija, tehničko usaglašavanje, metrologija/ Zaštita prava intelektualne svojine Carinska politika /zakoni, institucije, procedure/ Edukacija
6.	Afirmacija komparativnih prednosti	Veća iskorišćenost prirodnih i privrednih resursa Robna marka "Made in Montenegro" Diverzifikacija/specijalizacija Povećanje stepena finalizacije proizvoda /"value added production"/ Programi podsticaja u oblasti turizma, poljoprivrede, drvne industrije Edukacija

Nema dileme da veličina i stepen otvorenosti crnogorskog tržišta upućuju naša preduzeća na agresivniji i organizovaniji nastup na ino tržištu. Izvozno orjentisana preduzeća, međutim, nemaju dovoljno znanja vezano za postojeće izvozne procedure, kao i ekspertize u oblasti finansija, prije svega u obezbjeđivanju finansijskih sredstava kako bi mogli podnijeti konkurenciju na inostranim tržištima. Samim opredjeljenjem na strano/a tržišta, preduzeće postaje prije svega izloženo deviznom riziku, dalje nemogućnosti uticanja na podsticajnu izvoznju politiku i politiku carina koje postoje na drugim tržištima, različitom tipu konzumenata u odnosu na domaće kupce, zatim geografskoj udaljenosti, različitim necarinskim barijeramaI kada se sve to uzme u obzir, postaje jasno da Vlada mora preuzeti ulogu edukatora, a iznad svega sistema koji treba da podigne svijest o benefitima izvoza i koji svim raspoloživim sredstvima treba da pomogne izvoznici da povećaju svoje izvozno poslovanje, učešće na stranim tržištima, ali i da prepozna i ohrabri buduće izvoznike.

U tom cilju je i pripremana **Strategija za podsticanje izvoza Crne Gore**; sa tim ciljem **prepoznata je i misija ove Strategije, koja prevashodno treba da doprinese koordiniranim pristupu kompanija – izvoznika Crne Gore ka inostranim tržištima, da obezbijedi stvaranje value added u prioritenim crnogorskim izvoznim proizvodima, uz povećanje njihove konkurentnosti, kao i povećanju zaposlenosti u ovom sektoru.**

Realizacija ovih ciljeve detaljno je obrazložena u mjerama i akcionom planu ovog dokumenta.

2. MJERE ZA PODSTICANJE IZVOZA

Mjere za podsticanje izvoza Crne Gore predstavljaju rezultat opsežne analize spoljnotrgovinskog deficita, sektorske proizvodnje, strukture izvoza i izvoznih proizvoda, postojećih carinskih i necarinskih barijera, kao i analize komparativnih prednosti pojedinih grupa proizvoda, koje će biti obuhvaćene Akcionim planom za podsticanje grupe crnogorskih izvoznih proizvoda (poglavlje V).

U tom pravcu Strategija je strukturirana u tri cjeline, posebno imajući u vidu ciljeve (poglavlje III), odnosno dinamiku njihove implementacije:

1. MAKRO NIVO DJELOVANJA – predstavlja generalni dio Strategije, usmjeren na stvaranje kvalitetnijeg biznis okruženja i mogućnosti podsticanja izvoza. Bazira se na tri grupe podsticajnih programa: Finansijske i fiskalne podsticajne mjere i mjere za poboljšanje zakonskog okvira i smanjenje administrativnih barijera;
2. MIKRO NIVO DJELOVANJA – predstavlja dio Strategije usmjeren na direktan uticaj na izvozna preduzeća, u smislu pružanja pomoći ovim preduzećima u svim fazama izvozne aktivnosti. Bazira se na pružanju stručne pomoći pri izradi programa poboljšanja kvaliteta izvoznog proizvoda, programa povećanja kompetitivnosti, biznis planova, marketing programa, i programa edukacije za izvozna preduzeća;
3. INSTITUCIONALNI MEHANIZMI – predstavlja dio Strategije koji se odnosi na stvaranje i povezivanje izvoznih Udruženja, Asocijacija, PKCG i drugih institucija, u cilju podsticanja izvoznih aktivnosti, u okviru sektorskih izvoznih djelatnosti, a i na generalnom nivou. Bazira se na setu programa: zajedničke proizvodne aktivnosti, edukativni programi, benchmarking programi i zajedničke promotivne aktivnosti.

2.1. Nivo djelovanja: makro nivo - stvaranje opštih uslova za podsticanje izvoza

Tabela 22 - Finansijske i fiskalne podsticajne mjere

R.br.	Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
1.	Finansijski mehanizmi: Posredstvom postojećih finansijskih institucija i Vlade (Min.fin., u koordinaciji sa resornim ministarstvima, Direkcijom za MSP i Fondom	Ministarstvo finansija, resorna ministarstva, Direkcija MSP i Fond za razvoj	Prva polovina 2006.	Smanjenje spoljnotrgovinskog deficita kroz povećanje/podsticanje izvoza Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Stvaranje povoljnih uslova za finansiranje izvoznih aktivnosti

	za razvoj) obezbijediti usmjeravanje povoljnih kreditnih aranžmana			
2.	Dostupnost i posredovanje u dobijanju finansijskih sredstava	SMECA /Serbia and Montenegro Export Credit Agency/ MEOIEI	Prva polovina 2006.	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Reafirmacija SMECA usluga, organizovanje seminara o mogućnostima korišćenja/ zaduživanja na inostranim tržištima kapitala radi finansiranja izvoza

R.br.	Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
3.	Kreiranje novih proizvoda i promocija slobodnih zona /proizvodnja za izvoz/	MIPA ,Direkcija za MSP i MEOIEI	Prva polovina 2006	Obezbjedenje stabilnog dugoročnog rasta BDP- a rastom izvoza Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Privlačenje izvozno orjentisanih SDI
4.	Smanjenje roka za povraćaj PDV-a ²²	Ministarstvo finansija	Kraj 2005	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Afirmacija komparativnih prednosti Podsticanje izvoznih aktivnosti kroz fiskalno rasterećenje izvoznog sektora

²² Implementacija je u toku

5.	Fiskalne olakšice – Dalje jednoobrazno smanjenje poreza na dobit Regionalne fiskalne olakšice za izvoznike u oblasti novog zapošljavanja itd.	Ministarstvo finansija	Prva polovina 2006	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Afirmacija komparativnih prednosti Kreiranje konkurentnog poreskog sistema Podsticanje izvoznih aktivnosti kroz fiskalno rasterećenje izvoznog sektora
6.	Usvajanje seta PROCEDURA u skladu sa WTO i EU tehničkim propisima /TBT/ (fitosanitarne mjere /SPS/, pravo porijekla (Rule of origin), mjere kvaliteta, itd) Stvaranje mehanizama za implementaciju seta zakona u oblasti tehničkih standarada Tehnička rešenja koja se odnose na karakteristike proizvoda (b) Intitut za standardizaciju kao implementator Zakona o standardizaciji (c) Certifikacija (d) Procedure testiranja (osnivanje akreditiovanih labaratorija)	MEOIEI, Resorna Ministarstva (Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede, Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora)	Prva polovina 2006	Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Stvaranje kompetitivnog izvoznog proizvoda Crne Gore Postepeni prelazak na automatsko izdavanje dozvola za uvoz

Tabela 23 - Mjera - Poboljšanje zakonskog okvira, poboljšanje institucionalnih

kapaciteta i smanjenje administrativnih barijera				
R.br.	Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
1.	Zakon o bankama	Ministarstvo finansija,	I kvartal 2006	Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Stvaranje uslova za povećanje izvoznih aktivnosti na tržišta EU i WTO Stvaranje pravnog i institucionalnog ambijenta koji će doprinijeti razvoju finansijakog sektora
2.	Zakon o zaštiti konkurencije /implementacija, nova sistematizacija/	Ministarstvo ekonomije	I kvartal 2006	Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Stvaranje uslova za povećanje izvoznih aktivnosti na tržišta EU i WTO
3.	Zakon o optičkim diskovima	Ministarstvo kulutre i medija, Ministarstvo ekonomije	I kvartal 2006.	Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Stvaranje uslova za povećanje izvoznih aktivnosti na tržišta EU i WTO
4.	Odluka o kontrolnoj listi za izvoz i uvoz	Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom i EI	I kvartal 2006.	Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Stvaranje uslova za povećanje izvoznih aktivnosti na tržišta EU i

				WTO
5.	Pojednostavljenje carinskih procedura poboljšanje servisiranja UCCG: • Izrada internet portala UCCG • Implementacije softvera za kompjutersku obradu carinskih deklaracija i poboljšanje statističke obrade podataka, umrežavanje Ministarstva koja izdaju dozvole, stvaranje uslova da se na srednji rok (do 2008.g.) omogući elektronsko ispunjavanje, obrada i provjere carinskih deklaracija i pratećih dokumenata (implementacija zakona o elektronskom potpisu) • Formiranje radne grupe na nivou UCCG, Ministarstva finansija i MEOIEI za izradu plana za smanjenje administrativnih barijera kroz kvalitetniju koordinaciju institucija uključenih u izvoznoj proceduri.	MEOIEI, Ministarstvo finansija, Resorna ministarstva, UCCG, EAR	I kvartal 2006	Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Smanjenje transakcionih troškova izvoznika i povećanje efikasnosti izvršenja izvoznih procedura

R.br.	Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
6.	- Organizacija seminara i treninga za carinke naročito u područnim organizacionim jedinicama carinarnice (carinske ispostave, carinski referati, carinski odsjeci i carinska laboratorija.) Na dugi rok: Osnivanje više škole za špediciju i carinsku službu	UCCG,EAR, GTZ, USAID, CAFAO Ministarstvo finansija MEOIEI	I kvartal 2006	Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Stvaranje održivog i kvalitetnog kadra u oblasti špedicijskih i usluga podrške izvoza.

Obrazloženje

Finansiranje izvoza je od strane 76% ispitanika okarakterisano kao najznačajnija netrgovinska barijera za podsticanje izvoza.

- Odgovarajući finansijski mehanizam bi obezbjeđivao::
 - poboljšanje kreditnog potencijala izvoznika kroz garantovanje komercijalnim bankama za kredite za obrtna sredstva, namijenjenih za proizvodnju izvoznog proizvoda
 - osiguranje kreditnog rizika, kroz garanciju inostranom uvozniku (smanjenje internacionalnog rizika u poslovanju)
 - usluge lizinga, forfetinga i faktoringa ,itd.
- Odgovarajući finansijski mehanizam bi imo isti tretman za proizvodna i uslužna preduzeća, a u portfoliju poseban akcenat bi bio stavljen na izvozna mala i srednja preduzeća.
- Finansijski uticaj na budžet: U zavisnosti od modaliteta finansijskog mehanizma obezbijedili bi se uslovi za njeno relativno brzo stavljanje u funkciju. PRIJEDLOG: Kroz reorganizaciju Fonda za razvoj u relativno kratkom roku bi se finansijski mehanizam stavio u funkciju, obzirom na postojeći kapacitet Fonda (raspoloživa finansijska sredstva, ljudski potencijal) i njegove sadašnje aktivnosti. Projektovani finansijski impact za 2006.g²³. : 3,000,000.00Eura.
- Ministarsvo finansija je radi likvidnosti izvoznika smanjenjilo rok za povraćaj PDV-a sa 60 na 15 dana

²³Izvor: Na osnovu analize finansijskih potencijala ovih institucija u regionu (Bugarska, Moldavija...) došlo se do prijedloga navedenog iznosa, uzimajući u obzir nivo i strukturu tražnje za proizvodnim kreditima kod komercijalnih banaka na našem tržištu

- U cilju intezivnijeg nastupa na ino tržišta predlažemo da se izvozna preduzeća oslobode plaćanja poreza na dobit, na iznos kvalifikovanog profita ostvarenog na inotrištu, u vremenskom periodu od 5 godina. Takođe, izvozna preduzeća bi se oslobađala plaćanja poreza na dobit koju ostvaruju na novim tržištima, za period od tri godine.²⁴
- Izvozno orjentisana preduzeća(koja u Crnoj Gori ostvariju 30% value addeda a više od 50% ukupnog prihoda je ostvareno kroz izvoz), a koji izvrše kapitalna ulaganja za sopstvene potrebe, umanjuje im se porez na dobit za 40% pri čemu ovaj poreski kredit ne može biti veći od 60 % obračunatog poreza u godini ulaganja.

²⁴ Izvor: Navedeni periodi su standard u Export Promotion programima (tax bakes), u zemljama koje su se potvrdile u realizaciji svojih izvoznih strategija (Singapur, Tajvan, SAD)

2.2. Nivo djelovanja: Mikro nivo - direktan uticaj na izvozna preduzeća

Tabela 24.

R.br.	Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
1.	Osnivanje posebnog odjeljenja za podsticanje konkurentnosti i izvoza, kao novi organizacioni dio Direkcije za mala i srednja preduzeća (EXPORT – IMPORT UNIT)	Ministarstvo ekonomije, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća	I kvartal 2006	Smanjenje spoljnotrgovinskog deficita kroz povećanje/podsticanje izvoza Smanjenje spoljnotrgovinskog deficita kroz supstituciju uvoza Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Podsticanje izvoza kroz stručnu pomoć, informisanje i edukaciju, unapređenje konkurentnosti i dalji razvoj biznis funkcija
2.	U okviru nove funkcije Direkcije izrada programa povećanja kompetitivnosti: tehnička ekspertiza izrade izvoznog programa, stručna pomoć u izradi analiza tržišta za izvoznike, Informisanje o tehničkim procedurama i tehnološkim zahtjevima za izvoz na pojedina tržišta, priprema odgovarajuće baze podataka	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, GTZ, EAR, USAID Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	I kvartal 2006	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Afirmacija komparativnih prednosti Podsticanje izvoza kroz stručnu pomoć, informisanje i edukaciju

	(baza podataka izvoznika i izvoznih proizvoda CG i baza podataka o ino izvoznim proizvodima i tržištima, potrebnim sertifikatima			
3.	U okviru nove funkcije Direkcije izrada programa unapređenja kvaliteta izvoznog proizvoda: pružanje tehničke pomoći izvoznicima, posebno u dijelu standarda, certifikata i sistema kvaliteta (ISO 9001, HACCP, ISO 22000, Proizvodi organskog porijekla, Halal, certifikacija usluga QUALICERT), neophodnih za plasiranje proizvoda na tržišta EU i WTO	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Udruženje izvoznika Crne Gore, GTZ, EAR, USAID Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo ekonomije, Odbor za kvalitet	I kvartal 2006	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Afirmacija komparativnih prednosti Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Podsticanje izvoza kroz stručnu pomoć, informisanje i edukaciju

R.br.	Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
4.	U okviru nove funkcije Direkcije izrada programa izvozne promocije: u okviru analiza tržišta i podsticanja izvoza grupe proizvoda robne marke Made in Montenegro, pružati stručnu pomoć izvoznicima u promotivnim aktivnostima (seminari, sajmovi, business to business, promo materijal)	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća u saradnji sa ostalim nosiocima aktivnosti	I kvartal 2006	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Afirmacija komparativnih prednosti
R.br.	Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
5.	U okviru nove funkcije Direkcije izrada programa edukacije za izvozna preduzeća: u saradnji sa međunarodnim institucijama u oblasti podsticanja saradnje SME obezbjediti učešće na stručnim seminarima i okruglim stolovima, radi edukacije izvoznika i ostalih učesnika u izvoznom poslovanju u oblasti izrade biznis programa, programa prodaje, korišćenja finansijskih sredstava, baze	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Udruženje izvoznika Crne Gore, GTZ, EAR, USAID	I kvartal 2006	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Afirmacija komparativnih prednosti Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda

	podataka i stvarane EXIM PORTALA²⁵			
6.	Analiza regionalne kompetitivnosti konkurentnih grupa proizvoda	Resorna Ministarstva, Udruženje proizvođača i Direkcija za mala i srednja preduzeća	I kvartal 2006	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Afirmacija komparativnih prednosti

²⁵ Kao idejno rešenje pogledati EXIM portal Indije <http://exim.indiamart.com/>

R.br	Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
7.	Afirmacija projekta Made in Montenegro i Kupujmo domaće: Iskoristiti uskuge renomirane konsultantske firme za stvaranje, pozicioniranje i image creation robne marke Made in Montenegro i Served from Montenegro, stvaranje edukativnog i promo materijla i organizovanje seminara za izvoznike o karakteristikama i grupi proizvoda koji spadaju u ovu robnu marku.	Resorna Ministarstva, Udruženje proizvođača i Direkcija za mala i srednja preduzeća, PKCG, Unija poslodavaca CG	III kvarta I 2006	Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Afirmacija komparativnih prednosti Prihvatanje međunarodnih standarda i procedura pri izvozu Stvaranje robne marke koja podrazumijeva visoke standarde kvaliteta, srednjeročno stvaranje brenda Made in Montenegro
	Izrada analize o sadašnjim preferencama crnogorskih potrošača prema domaćim proizvodima i njihovoj dostupnosti u retail lancima	Direkcija za mala i srednja preduzeća, USAID, GTZ	III kvarta I 2006.	Smanjenje spoljnotrgovinskog deficita kroz supstituciju uvoza Povećanje domaće proizvodnje
	Izrada strategije promocione kampanje Kupujmo domaće	Ministarstvo poljoprivrede, Ministarstvo ekonomije, MEOIEI, Udruženje proizvođača i Direkcija za mala i srednja preduzeća, PKCG, Unija poslodavaca, USAID, GT	III kvarta I 2006.	Smanjenje spoljnotrgovinskog deficita kroz supstituciju uvoza

		Z		Povećanje domaće proizvodnje supstitucija uvoza
Finansijski uticaj: Projektovani finansijski uticaj: 300,000.00 Eura * *Za veliki broj aktivnosti Direkcija će se oslanjati na projekte CARDS,INTERREG, ORET,GTZ,JICA, etc,. Takođe, Direkcija će proširiti postojeće kapacitete, u sektoru za podsticanje izvoza, obzirom da će veći dio projektovanih mjera i programa biti implementirani kroz njene aktivnosti				

2. 3. Institucionalni nivo djelovanja: povezivanje izvoznih preduzeća

Tabela 25

Mjera	Nosilac	Rok	Cilj
Formiranje udruženja izvoznika na sektorskom nivou /nivoima/, afirmacija intrasektorskog i horizontalnog klasteringa	PKCG, Unija poslodavaca MBA, MEOIEI	Kontinuirana aktivnost	Smanjenje spoljnotrgovinskog deficita povećanje/podsticanje izvoza Kreiranje konkurentnog izvoznog proizvoda Afirmacija komparativnih prednosti
Snaženje funkcije Udruženja izvoznika	PKCG, Unija poslodavaca MBA, MEOIEI		
Snaženje regionalne saradnje	PKCG, Unija poslodavaca MBA, MEOIEI		Podsticanje izvoza kroz institucionalno povezivanje izvoznih preduzeća;

INSTUMENTI:

- organizacija seminara i okruglih stolova za sektorska izvozna udruženja u cilju prepoznavanja zajedničkog interesa i saradnje na izvoznim programima,
- zajedničke promotivne kampanje i nastupi na internacionalnim sajmovima
- uvođenje klasteringa kao mogućnosti povezivanje proizvodnje u okviru pojedinih sektora, ili na nivou više sektora
- saradnja sa trgovinskim misijama i DKP-ima u povezivanju sa sl. institucijama u inostranstvu
- organizacija i učešće na regionalnim i međunarodnim sajmovima, buyer – sellers sastanci

IV. SISTEM EVALUACIJE I MONITORINGA

Aktivnosti Evaluacije i monitoringa predstavljaju osnov za praćenje implementacije strategije, uticaja na ostvarivanje osnovnih ciljeva datih ovom strategijom i efektivnosti mjera donešenih u funkciji njihovog ostvarivanja, ostavljajući mogućnost *on time* reagovanja implementatora Strategije kao i ključnih stakeholdera u cilju prilagođavanja izmjene i poboljšanja kvaliteta izvoznih mjera.

1. OSNOVNI PRINCIPI

Osnovni principi na kojima se zasniva izrada monitoring instrumenata, kreiranja monitoring institucija i implementacije Strategije su:

Implementacija Strategije predstavlja proces – veliki broj mjera datih Strategijom ima dugoročan efekat, kako u samom procesu njegove implementacije, tako i u njihovim efektima. U tom pravcu, pri izradi evaluacionih indikatora, postoji rizik njihovog pravilnog odabira kao i pravilne procjene uticaja efekata pojedinih mjera na kratak, srednji i dugi rok.

Sveobuhvatna i kontinuirana posvećenost implementaciji Strategije – Obzirom da je Strategija u samoj izradi prošla kroz proces evaluacije i predstavlja aktivni napor svih stakeholdera (od predstavnika državnih institucija, međunarodnih institucija, udruženja izvoznika, unija poslodavaca, privrednih komora, pa do najšire javnosti), on predstavlja dokument iza čije implementacije je potrebno da stanu svi učesnici koji su bili uključeni u njeno donošenje.

U procesu monitoringa i evaluacije neophodno je učešće svih stakeholdera – Strategija predstavlja dokument koji je prije svega upućen na izvoznike kao fokusnu grupu. To znači da kroz institucionalni sistem monitoringa implementacije Strategije kao i procesa evaluacije neophodno je obezbijediti njihovo učešće koje se neće bazirati samo na procjenama efektivnosti pojedinih mjera, već će imati proaktivan pristup kroz davanje prijedloga i sugestija za uklanjanje prepreka u implementaciji pojedinih mjera, načinu poboljšanja njihove efektivnosti i predlaganju novih. Iste aktivnosti se očekuju od svih zainteresovanih stakeholdera koji učestvuju u implementaciji Strategije.

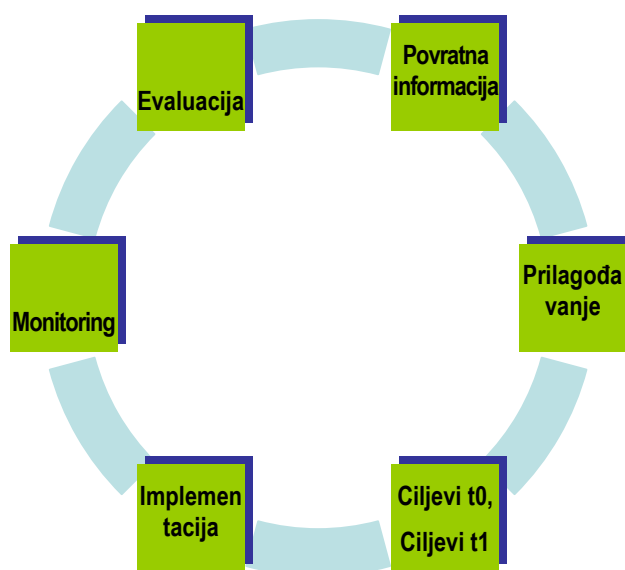
Realna očekivanja – osnovni cilj izrade Strategije: povećanje robnog izvoza Crne Gore, predstavlja dovoljno velik izazov obzirom na niz ograničavajućih okolnosti: cjenovne nekonkurentnosti, nedovoljno razvijene infrastrukture, potrebe za greenfield investicijama u izvozno orjentisanim industrijama, malog broja izvoznika, itd. koji će biti obuhvaćeni ili to već jesu drugim strateškim dokumentima koji u fokusu imaju neke od ovih problema. U tom pravcu, Strategija predstavlja samo dio rešenja koji se odnosi prije svega na snaženje konkurentnosti izvoznih proizvoda i postepenog proširenja izvozne baze kroz prije svega poboljšanje načina finansiranja izvoza, smanjenje transakcionih troškova, smanjenje administrativnih barijera i povećanje profesionalnosti postojećih servisnih službi, itd. (kao najurgentnijih problema sa kojima se susreću izvoznici), što sve predstavlja samo dio mozaika u stvaranju crnogorskog proizvoda koji bi bio konkurentan na ino tržištima. Zato su evaluacioni instrumenti bazirani na realnim očekivanjima u skladu sa svim ograničenjima koji se Strategijom ne mogu obuhvatiti.

2. MONITORING PLAN OSTVARIVANJA REZULTATA (PMP)

Monitoring plan ostvarivanja rezultata (Performance Monitoring Plan / PMP) predstavlja efikasan sistem praćenja implementacije Strategije, prikupljanja podataka o njenom sprovođenju, odabira institucija i evaluacionih instrumenta, periodičnosti evaluacije, njenom budžetiranju i ostalim elementima koji su neophodni za efikasno upravljanje ovi implementacionim procesom.

Pri izradi PMP plana prema razrađenoj šemi Evaluacije i monitoringa (Slika VI.2.1) uzimajući u obzir značaj osnovnog cilja Strategije najefikasnije rešenje predstavlja sistem monitoringa koji bi počeo naporedno sa implementacijom Strategije, dok bi se sistem evaluacionih indikatora imajući u vidu monitoring institucije i raspoloživi budžet bazirao na kombinaciji: instrumenata evaluacionih indikatora uspjeha, indikatora efekata uticaja, formalnih oblika istraživanja kvaliteta rezultata (upitnici, ispitivanja na uzorku,...) i participativnih instrumenata (direktno učešće stakeholdera u procesu evaluacije) u zavisnosti od tipa mjera koji se sprovodi.

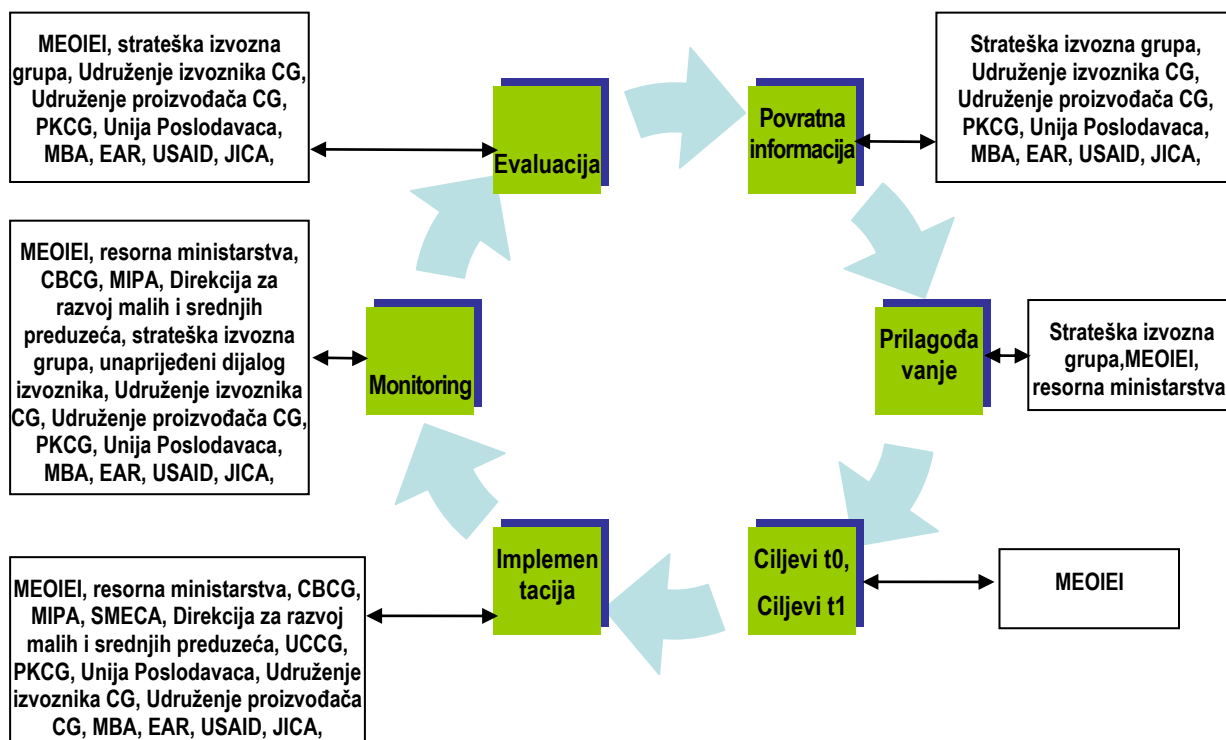
Slika V.2.1.-Proces evaluacije

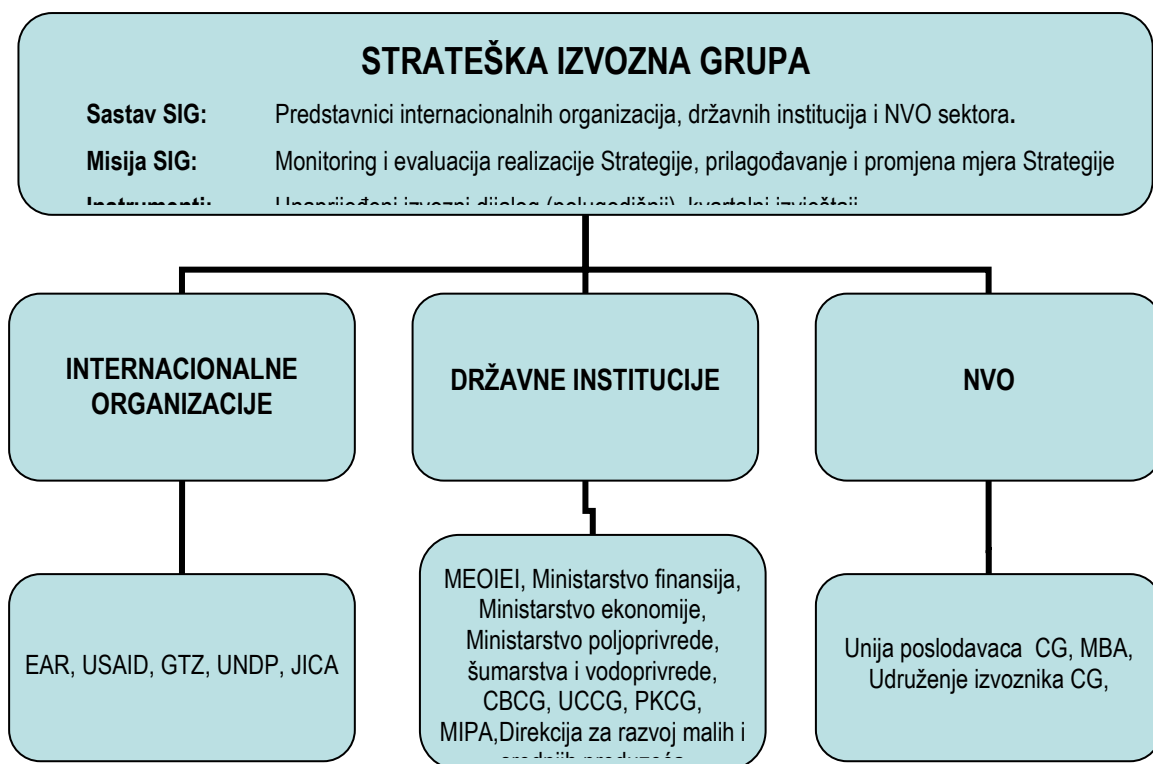
PMP Strategije se sastoji od matrice sistema: mjere na koju se evaluacija odnosi, indikatora uspješnosti, institucije za njihovo praćenje, vremenskog perioda za kolekciju podataka i njihovu analizu, institucija za njihovu ocjenu i donošenje odluka o prilagođavanju, promjeni ili donošenju novih mjera.

Organizaciona struktura implementacije PMP sistema se bazira na stvaranju efikasne sprege između državnih institucija i najznačajnijih stakeholdera: izvoznika, internacionalnih organizacija, lokalne uprave, finansijskog sektora i javnosti. Na sledećoj strani dati su: dijagram organizacione strukture PMP sistema (Slika V.2.2.) i organizacione strukture strateške izvozne grupe (Slika V.2.3.) kao najvažnijeg organizacionog dijela procesa monitoringa i evaluacije u implementaciji strategije za podsticanje izvoza Crne Gore.

Slika V.2.2.- Organizaciona struktura PMP sistema

Slika V.2.3.- Organizaciona struktura strateške izvozne grupe

3. MONITORING PLAN OSTVARIVANJA REZULTATA – PREGLED

U narednim tabelama dat je pregled najvažnijih elemenata PMP sistema koji će u detaljima biti određen dogovorom Strateške Grupe:

Tabela 26. – PMP mjera 1. i 2.

Mjera	1. Uspostavljanje odgovarajućeg finasijakog mehanizma /poslovne banke i Vladine institucije, projektni pristup/	2. Dostupnost i posredovanje u dobijanju finansijskih sredstava
1. Evaluacioni indikatori	Broj korisnika usluga banaka, Broj izvoznika u bazi podataka na godišnjem nivou /rast izvoznika/	1.Broj korisnika SMECA sredstava za finansiranje(garantovanje) izvoza 2.Broj organizovanih seminara o različitim mogućnostima finansiranja izvoza i njihova posjećenost
2. Periodičnost evaluacije	Godišnji nivo	Polugodišnji nivo
3. Institucija za praćenje podataka implementacionih rezultata	CBCG, Ministratsvo finansija	SMECA
4. Institucija za monitoring	CBCG, Ministratsvo finansija	Strateška grupa za izvoz, MEOIEI
5. Institucija za evaluaciju	Strateška grupa za izvoz, CBCG, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, MEOIEI, Ministratsvo finansija	Strateška grupa za izvoz, MEOIEI
6. Budžetiranje	-	WB

Tabela 27. – PMP mjera 3. i 4.

Mjera	3. Kreiranje novih proizvoda	4. Oslobađanje od poreza na dobit – Fiskalne olakšice
1. Evaluacioni indikatori	1.Broj greenfield SDI u proizvodnom sektoru i izvozno orjentisanih SDI 2. Nivo ulaganja u tehnologiju i	1.Porast-smanjenje broja izvoznika u bazi podataka izvoznog portala 2.Porast izvoza postojećih izvoznika

	know how 3. Broj novih izvoznih preduzeća 4. Porast izvoza postojećih preduzeća	3.Porast izvoza na regionalnim tržištima 4.Na dugi rok: Povećanje prihoda od poreza na dobit izvoznika 5.Povećanje kapitalnih ulaganja izvoznika (vezano za mjeru 4.a.)
2. Periodičnost evaluacije	Godišnji nivo	Godišnji nivo
3. Institucija za praćenje podataka implementacionih rezultata	MIPA, CBCG	Ministarstvo finansija, MEOIEI, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća
Mjera	3. Kreiranje novih proizvoda	4. Oslobođanje od poreza na dobit – Fiskalne olakšice
4. Institucija za monitoring	Strateška grupa za izvoz, MEOIEI, MIPA	Ministarstvo finansija, MEOIEI, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća
5. Institucija za evaluaciju	Strateška grupa za izvoz, MEOIEI, MIPA	Strateška grupa za izvoz, Ministarstvo finansija, MEOIEI, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća
6. Budžetiranje	-	-

Tabela 28. – PMP mjera 5, 6, 7, 8, 9

Mjera	5.Usvajanje seta procedura u skladu sa WTO i EU TBT (SPS, pravo porijekla (Rule of origin), mjere kvaliteta, itd) Stvaranje mehanizama za implementaciju seta zakona u oblasti tehničkih standarda Tehnička rešenja koja se odnose na karakteristike proizvoda (b) Institut za standardizaciju kao implementator zakona o standardizaciji (c) Certifikacija (d) Procedure testiranja (osnivanje akreditovanih	7.Zakon o konkurenciji 8.Zakon o optičkim diskovima 9.Odluka o kontrolnoj listi za izvoz i uvoz
--------------	---	--

	laboratorija)	
1. Evaluacioni indikatori	Broj usvojenih procedura u skladu sa WTO i EU standaradima Broj izvoznih preduzeća koja posjeduju ISO 9000, ISO 9001, ISO 14000, HACCP, HALAL i dr.	Vremenski rokovi za usvajanje zakona Usklađenost sa EU standaradima
2. Periodičnost evaluacije	Godišnji nivo	Godišnji nivo
3. Institucija za praćenje podataka implementacionih rezultata	MEOIEI, Resorna Ministarstva	MEOIEI, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo finansija
4. Institucija za monitoring	MEOIEI, Resorna Ministarstva	MEOIEI, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo finansija
5. Institucija za evaluaciju	MEOIEI, Resorna Ministarstva, Strateška grupa, EAR, USAID, GTZ	MEOIEI, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo finansija, Strateška grupa, EAR
6. Budžetiranje	-	-

Tabela 29. – PMP mjera 10, 10A, 10B, 11

Mjera	10. Pojednostavljenje carinskih procedura poboljšanje servisiranja UCCG: 10.A.Izrada internet portala UCCG Implementacije softvera za komjutersku obradu carinskih deklaracija i poboljšanje statističke obrade podataka, umrežavanje Ministarstava koja izdaju dozvole, stvaranje uslova da se na srednji rok (do 2008.g.) omogućiti elektronsko ispunjavanje, obrada i provjere carinskih deklaracija i pratećih dokumenata (implementacija zakona o elektronskom potpisu). 10.B. Formiranje radne grupe na nivou UPCG, Ministarstva finansija i MEOIEI za izradu plana za smanjenje administrativnih barijera kroz kvalitetniju koordinaciju institucija uključenih u izvoznoj proceduri	11.Organizacija seminara i treninga za carinike u naročito u područnim organizacionim jedinicama carinarnice (carinske ispostave, carinski referati, carinski odsjeci i carinska laboratorija.)
1. Evaluacioni indikatori	1. Broj posjeta sajta i broj linkovanja sajta UCCG 2. Kvalitet i ažuriranje sajta 3. Kvalitet baze podataka 4. Broj izvoznih procedura 5. Broj dana neophodnih za dobijanje dozvola 6. Prosječna dužina čekanja na carini	1.Broj seminara 2.Posjećenost seminara 3.Expost evaluacija rezultata seminara 4.Kvalitet predavanja
2. Periodičnost evaluacije	Polugodišnji nivo	Polugodišnji nivo
3. Institucija za praćenje podataka implementacionih rezultata	UCCG, CBCG, Ministarstvo finansija, MEOIEI, Monstat	MEOIEI, UCCG, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, JICA,
4. Institucija za monitoring	UCCG, CBCG, Ministarstvo finansija, MEOIEI, Monstat	MEOIEI, UCCG, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, JICA,

		USAID, EAR, GTZ
5. Institucija za evaluaciju	UCCG, CBCG, Ministarstvo finansija, MEOIEI, Monstat, Strateška grupa, Uidruženje izvoznika, EAR, GTZ, USAID	MEOIEI, UCCG, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, JICA, USAID, EAR, GTZ
6. Budžetiranje	-, EAR, USAID, GTZ	-, Tehnička pomoć

Tabela 30. – PMP mjera 12 i 13

Mjera	12. Osnivanje posebnog odjeljenja za podsticanje izvoza u okviru Direkcije za mala i srednja preduzeća (EXPORT – IMPORT UNIT tj. Exim Unit)	13. U okviru nove funkcije direkcije izrada programa povećanja kompetitivnosti: tehnička ekspertiza izrade izvoznog programa, stručna pomoć u izradi analiza tržišta za izvoznike, Informisanje o tehničkim procedurama i tehnološkim zahtjevima za izvoz na pojedina tržišta, priprema odgovarajuće baze podataka (baza podataka izvoznika i izvoznih proizvoda CG i baza podataka o ino izvoznim proizvodima i tržištima, potrebnim sertifikatima
1. Evaluacioni indikatori	Rast broja izvoznika Rast broja izvoznih proizvoda Razvoj novih tržišta	Broj analiza regionalne kompetitivnosti Broj posjetilaca portala o EXIM Unit-a Broj organizovanih seminara Rast broja izvoznika u bazi podataka Rast izvoza Broj kontakata ostvarenih sa inostranim kompanijama Prisustvovanje na inostranim tržištima Rast broja izvoznih proizvoda
2. Periodičnost evaluacije	Godišnji nivo	Polugodišnji nivo
3. Institucija za praćenje podataka implementacionih rezultata	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, MEOIEI	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, MEOIEI
4. Institucija za monitoring	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, MEOIEI, Strateška grupa
5. Institucija za evaluaciju	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, MEOIEI, Strateška Grupa	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, MEOIEI, Strateška grupa, Udruženje izvoznika, USAID , EAR, JICA, GTZ
6. Budžetiranje	300,000.00 €	Tehnička pomoć

Tabela 31. – PMP mjera 14. i 15

Mjera	14.U okviru nove funkcije direkcije izrada programa unapređenja kvaliteta izvoznog proizvoda: pružanje tehničke pomoći izvoznicima, posebno u dijelu standarda, certifikata i sistema kvaliteta (ISO 9001, HACCP, ISO 22000, Proizvodi organskog porijekla, Halal, certifikacija usluga QUALICERT), neophodnih za plasiranje proizvoda na tržišta EU i WTO	15.U okviru nove funkcije direkcije izrada programa izvozne promocije: u okviru analiza tržišta i podsticanja izvoza grupe proizvoda robne marke Made in Montenegro, pružati stručnu pomoć izvoznicima u promotivnim aktivnostima (seminari, sajmovi, business to business, promo materijal)
1. Evaluacioni indikatori	Broj održanih seminara Posjećenost seminara Broj izvoznika koji posjeduju certifikate Broj kontakata sa kompanijama za certifikaciju	1. Broj održanih seminara 2. Posjećenost seminara 3. Kvalitet promotivnog materijala 4. Broj posjeta sajmovima 5. Broj ostvarenih kontakata i zaključenih poslova preko kontakata (sajmovi, business to business)
2. Periodičnost evaluacije	Godišnji nivo	Godišnji nivo
3. Institucija za praćenje podataka implementacionih rezultata	Direkcija MSP Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	EXIM Unit, Udruženje izvoznika
4. Institucija za monitoring	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, Strateška Grupa	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, Strateška Grupa
5. Institucija za evaluaciju	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, Strateška Grupa, USAID, GTZ, EAR,JICA	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, Strateška Grupa , USAID, GTZ, EAR,JICA
6. Budžetiranje	Tehnička pomoć	Tehnička pomoć

Tabela 31. – PMP mjera 16. i 17.

Mjera	16. Analiza regionalne kompetitivnosti konkurentnih grupa proizvoda	17. Afirmacija projekta Made in Montenegro i Kupujmo domaće: • Iskoristiti uskuge renomirane konsultantske firme za stvaranje , pozicioniranje i image creation robne marke Made in Montenegro i Served from Montenegro, stvaranje edukativnog i promo materijala i organizovanje seminara za izvoznike o karakteristikama i grupi proizvoda koji spadaju u ovu robnu marku. • Izrada analize o sadašnjim preferencama crnogorskih potrošača prema domaćim proizvodima i njihovoj dostupnosti u retail lancima • Izrada strategije promocije kampanje Kupujmo domaće
1. Evaluacioni indikatori	Obim izvoza u zemlje regiona Broj izvoznika u regionu Broj izvoznih proizvoda	1. Karakteristike robne marke Made in Montenegro 2. Broj proizvoda registrovan pod ovom markom 3. Broj seminara i njihova posjećenost o načinu dobijanja robne marke 4. Ispitivanje javnosti o poznavanju robne marke Made in Montenegro 5. Broj proizvoda koji pod ovom robnom markom se izvoze na tržišta u regionu i EU 6. Ex ante i ex post Analiza strategije promocije kampanje Kupujmo domaće
2. Periodičnost evaluacije	Godišnji nivo	Polugodišnji nivo
3. Institucija za praćenje podataka implementacionih rezultata	Direkcija MSP, UCCG, PKCG, MEOIEI Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	EXIM Unit Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Udruženje izvoznika, Strateška grupa, PKCG

4. Institucija za monitoring	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, resorna Ministarstva, GTZ,EAR,USAID	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, Strateška Grupa, MEOIEI
5. Institucija za evaluaciju	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo Ekonomije, Strateška Grupa, USAID, GTZ, EAR, JICA	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo ekonomije, Strateška Grupa, MEOIEI, USAID, GTZ, EAR, JICA
6. Budžetiranje	Tehnička pomoć	Tehnička pomoć

Lista skraćenica:

- BDP – Bruto Društveni Proizvod
- CARDS – Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation
- CBCG – Centralna Banka Crne Gore
- EAR – European Agency for Reconstruction
- EU – European Union
- FDI – Foreign Direct Investments
- FTA – Free Trade Agreement
- GDP – Gross Domestic Product
- GTZ – Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit
- **HACCAP** – Hazard Analysis and Critical Control Point
- IMF – International Monetary Fund
- IT – Infomaciona Tehnologija
- JICA – Japanese International Cooperation Agency
- JIE – Jugoistočna Evropa
- MBA – Montenegrin Business Alliance
- MEOIEI – Ministarstvo za Ekonomske Odnose sa Inostranstvom i Evropske Integracije
- MIPA – Montenegrin Investment Promotion Agency
- NTB – Netarifne Barijere
- **ORET** – Ontwikkelingsrelevante Exporttransacties
- PDV – Porez na Dodatu Vrijednost
- PKCG – Privredna Komora Crne Gore
- PMP – Performance Monitoring Plan
- SDI – Strane Direktno Investicije
- SEE – South Eastern Europe
- SFTA – Single Free Trade Agreement
- SME – Small and Medium Sized Enterprises
- SMECA – Serbia and Montenegro Export Credit Agency
- SPS – The Sanitary Phytosanitary Agreement
- STO – Svjetska Trgovinska Organizacija
- SWOT – Strength Weaknesses Opportunities Threats
- TIR – Transport International Relations
- TBT – Technical Barriers to Trade
- UCCG – Uprava Carina Crne Gore
- UNDP – United Nations Development Programme

- UNMIK – United Nations Mission In Kosovo
- USAID – United States Agency for International Development
- WB – World Bank
- **WIIW** – Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche
- **WTO** – World Trade Organization

Lista tabela:

1	T1 – Stope rasta svjetske proizvodnje i izvoza 1995. – 2003.	8
2	T2 – Kretanje GDP i trgovine za tranzicione ekonomije 1995. – 2003. (Stope rasta)	9
3	T3 – Izabrani makroekonomski indikatori zemalja regiona (2003)	10
4	T4 – Bilateralni sporazumi o slobodnoj trgovini Jugoistočne Evrope	10
5	T5 – Izvoz prema SEE 7 kao procenat ukupnog izvoza	11
6	T6 – Crna Gora - uvoz i izvoz roba i usluga u 1989.g.	13
7	T7 – Trgovinski bilans i učešće u BDP-u Crne	14
8	T8 – Izvoz Crne Gore po zemljama	17
9	T9 – Struktura uvoza roba po zemljama - uporedna analiza 2003-2004	18
10	T10 – Najvažnije izvozne grupe proizvoda i njihovo učešće u ukupnom izvozu za 2004	19
11	T11 – Najvažniji izvozni proizvodi u 2004.g. u Crnoj Gori	20
12	T12 – Proizvodna struktura uvoza Crne Gore za 2004.godinu	21
13	T13 – Spoljnotrgovinska razmjena sa zemljama EU u 2004	22
14	T14 – Sektorska struktura robne razmjene sa zemljama EU u 2004.g.	22
15	T15 – Proizvodi najvažnijih izvoznih sektora Crne Gore u EU 2004	23
16	T16 – Trgovinska razmjena Crne Gore sa zemljama Jugoistočne Evrope-2004	24
17	T17 – Trgovinska razmjena Crne Gore sa zemljama JIE	25
18	T18 – Najvažniji izvozni proizvodi prema zemljama JIE	25
19	T19 – Najvažniji uvozni proizvodi po sektorima iz zemalja JIE	26
20	T20 – Nekarinske barijere u zemljama Zapadnog Balkana	29
21	T21 – Izvoz Crne Gore u Srbiju i Kosovo po sektorima	30
M 1	Matrica 1. Ciljevi izvozne politike Crne Gore	32
22	T22 - Finansijske i fiskalne podsticajne mjere	34
23	T23 - Mjera - Poboljšanje zakonskog okvira, poboljšanje institucionalnih kapaciteta i smanjenje administrativnih barijera	36

24	T24 - Mikro nivo - direktan uticaj na izvozna preduzeća	38
25	T25 - povezivanje izvoznih preduzeća	41
26	T26. – PMP mjere 1. i 2.	45
27	T27. – PMP mjere 3. i 4.	45
28	T28. – PMP mjere 5. 6. 7. 8. 9.	46
29	T29. – PMP mjera 10, 10A, 10B, 11	47
30	T30. – PMP mjera 12 i 13	48
31	T31. – PMP mjera 14. i 15	49
32	T32.– PMP mjera 16. i 17.	50

L i t e r a t u r a:

- Agenda ekonomskih reformi u Crnoj Gori 2002 – 2007.
- Agro-food products and technical barriers to trade: a survey of issues and concerns raised in the wto's tbt committee, Trade directorate, directorate for food, agriculture and fisheries
- Djurovic G, Bošković P, Stanković J,:Alternativni razvojni koncepti privrede Crne Gore, Ekonomski fakultet, Makromenadžment centar, Podgorica, 2002;
- Assesment of the agricultural sector, Montenegro, Richard Hicks, USAID, 2005.
- Assesment of the forestry sector, USAID, 2005.
- Barriers to Export: An Analysis of the Needs of Thai SMEs and Government Support Programs, 2004.
- Competitiveness – as primary factor in export growth, Selim Belortaja, ACIT (Albanian Center for International Trade), 2004.
- Exploring the linkage between the domestic policy environment and international trade, WTO 2004.
- Export Development and Promotion, Lessons From Four Benchmark Countries, The Boston Consulting Group, 2004.
- Export Policy 1998-2002 Department Of Small Scale Industries and Export Promotion And Department Of Agricultural Exports
- Export Promotion Programs, Interhemispheric Resource Center and Institute for Policy Studies, Volume 2, Number 34, May 1997.
- Export Promotion Strategy, Savetodavni Centar za Ekonomska i Pravna Pitanja, 2003.
- Export Promotion, Government Agencies Should Combine Small Business Export Training Programs, United States General Accounting Office, 2001
- Foreign Trade Barriers, Bulgaria
- Foreign Trade Policy And Export Promotion Measures, Ministry of Commerce & Industry, of India, 2004.
- Helping to Tackle Non-Tariff Barriers in the Western Balkans, The European Union's Cards Programme For Western Balkans, 2004
- Implementing Policy For External Trade In The Fields Of Standards And Conformity Assessment: A Tool Box Of Instruments, The World Bank Group
- Informal Export Barriers and Poverty, Guido G. Porto Development Research Group, The World Bank, 2004.
- International trade statistics, WTO, 2004.
- Kingdom of Saudi Arabia, A Vision for Export Promotion, Arvind Gupta Principal Private Sector Development and Finance Specialist
- Market Access Barriers A Growing Issue for Developing Country Exporters?, Mondher Mimouni and Friedrich von Kirchbach, 2003
- Market Access: Agricultural Policy Reform and Developing Countries, The World Bank Group, 2003;

- Monetarna kretanja (preliminarni podaci za XII 2004. Godine), izvještaj glavnog ekonomiste Centralne banke Crne Gore;
- Policy Relevance Of Mainstreaming Trade Into Country Development Strategies: Perspectives Of Least-Developed Countries, WTO, 2001
- Schmitt Dr Ferdinand, Razmatranje mogućnosti za pružanje podrške razvoju mesne privrede u Crnoj Gori, /stručni izvještaj/, GTZ, projekat: Podrška ekonomskom razvoju I zapošljavanju u Crnoj Gori, Juli 2005;
- Statistički godišnjak 2004, Monstat;
- Strateški pravci u vodenju vanjske trgovine i podrške izvozu BiH, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, Ured BiH za pripremu PRSP, 2003.
- Technical Assistance And Training Plan, WTO, 2005
- Technical Barriers to Trade, <http://trade-info.cec.eu.int/tbt/index.cfm>
- The 2002 National Export Strategy The Administration's Trade Promotion Agenda Unlocking America's Potential, Report to the United States Congress, Donald L. Evans, Chairman Trade Promotion Coordinating Committee, 2002.
- The 2004 National Export Strategy The Administration's Trade Promotion Agenda Unlocking America's Potential Trade Promotion Coordinating Committee Donald L. Evans, Chairman
- The agreement on agriculture – market access: free trade rhetoric and protectionist realities, The World Bank Group, 2004.
- The Trade Performance Index, ITC Market Analysis Section, 2000.
- Thematic Network on Trade Agreements and European Agriculture, Review Of Trade Agreements And Issues, Marianne Kurzweil, Oliver Von Ledebur And Petra Salamon, 2003.
- Trade Flows in Southeast Europe, Vienna Institute for International Economic Studies, 2004.

Aneks I – AKCIONI PLAN PODSTICANJA GRUPE PROIZVODA

Akcioni plan, kao operativni dio Strategije za posticanje izvoza predstavlja pregled grupe proizvoda koji trenutno posjeduju relativnu kompetitivnost na inostranim tržištima, kao i seta proizvoda koji u narednom periodu (2006-2008.g.) to mogu i postati.

Akcioni plan se bazira na analizi na nivou sektora, pri čemu su uzete u obzir dvije dimenzije:

Povećanje izvoza postojećih izvoznih proizvoda

Stvaranje novih izvoznih proizvoda

To znači da je Akcioni plan baziran ne samo na “promotion buildingu”, već prije svega na “product building”-u, kao osnovnom principu izrade Akcionog plana, posebno imajući u vidu postojeću nediverzifikovanost crnogorskog izvoza.

Povećanje izvoza postojećih proizvoda i mogućnosti stvaranja novih izvozno orjentisanih proizvoda fokusirano je na konsolidaciji postojećeg nivoa izvoza pojedinih proizvoda, koji imaju konkurentnost u regionu JIE ili na tržištu EU.

Odabir proizvoda datih u Akcionom planu je baziran na analizi trgovinskih tokova na nivou sektora, SWOT analizi i operativnim ciljevima, nastalih kao rezultata SWOT analize:

1) Analiza proizvodnje i trgovinskih tokova na nivou sektora²⁶

- postojeći nivo proizvodnje,
- broj i kapacitet proizvođača,
- postojeći nivo izvoza,
- postojeći nivo uvoza istog proizvoda,
- identifikacija tržišta izvoza zemalja regiona JIE,
- identifikacija tržišta izvoza zemalja EU

2) SWOT analiza

Ova analiza identifikuje komparativne prednosti i nedostatke proizvoda koji na osnovu sektorske Analize posjeduju tržišnu konkurentnost.²⁷ Na osnovu SWOT analize izvozni proizvodi svrstani u 3 grupe, prema kriterijumu trenutne kompetitivnosti na tržišta JIE i EU 25:

²⁶ Detaljnja objašnjenja data u Strategiji, Glava III

²⁷ U okviru SWOT analize odvojeno smo posmatrali tržišta EU 25 i zemalja JIE obzirom na različite standarde kvalitativne i cjenovne konkurentnosti i strukture izvoza Crne Gore.

Supstitucija uvoza – limitirana mogućnost izvoza na srednji rok

- **Supstitucija uvoza – mogućnost izvoza na srednji rok**
- **Regionalna konkurentnost – povećanje tržišnog učešća na tržištima JIE i penetracija na EU tržišta.**

3) Zajednički operativni ciljevi

Zajednički operativni ciljevi predstavljaju presjek najznačajnijih aktivnosti u rješavanju prepoznatih slabosti i prepreka definisanih SWOT analizom. Njihova detaljna razrada data je u tabelarnom prikazu (tabela 4).

Tabela: Akcioni plan podsticanja izvoza grupe proizvoda iz konkurentne grupe proizvoda²⁸

Grupa proizvoda	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
Automobilska industrija***			
Glavni elementi za razvojni plan automobila	- Trenutno postoji samo jedna fabrika koja se bavi proizvodnjom dijelova automobilske industrije - Usvojen sistem kvaliteta ISO 9001, ISO 14001, IS –TS 16949 - Velika konkurencija u regionu (BiH, Srbija) - Konkurentnost na tržištu EU	- Visoke carinske stope za pojedine vrste alata (5-10%), pribor od sintetičkog materijala (npr. Radna odjela 18%) - Visoka carinska stopa na uvoz repromaterijala (npr. Bimetalna traka) - Neblagovremeni povraćaj PDV-a - Neprofesionalne servisne službe podrške (naročito špedicija) - Nedostatak informisanosti o kretanjima propisa i tarifnih i netarifnih mjera sa EU u ovoj oblasti	- Uraditi analizu smanjenja Carinske stope na repromaterijala industrijskih automobilskih dijelova - Formiranje baze podataka standardima i njihovoj primjeni u najnovijim dostignućima u oblasti - Afirmacija slobodnih zona proširenje i otvaranje kapaciteta.
Poljoprivreda***			
Poljoprivreda i Pivo***	- Mala proizvodnja vina (osim Planataža), koje ne zadovoljavaju domaću potražnju (samo jedna manja privatna vinarija) - Samo jedan veliki izvoznik vina i jedan izvoznik piva - Prepoznate grupe proizvoda (npr. Vranac) na regionalnim tržištima, nedovoljna penetracija na tržišta EU - Prepoznati kvalitet piva (16 poena od mogućih 20) prema standardu kvaliteta piva	- Restrikcije USG za rad sa sektorom vinarstva - Postojanje kvota od strane EU, nedovoljno iskorištene - Rast konkurencije u industriji piva iz Srbije i Albanije	- Privatizacija Plantaža - Dobijanje kredita za povećanje kapaciteta - Ulaganje u novu tehnologiju - Poboljšanje instrumenata promocije - Ministrstvo poljoprivrede da lobira posebno razvoj sektora naročito u oblasti standardizacije, penetracije na tržišta EU i stvaranja proizvoda - Turistička promocija - Progresivnija promocija (kao u in Montenegro) - Ulaganje u trening tehn

²⁸ Do izbora proizvoda predstavljenih u tabeli 4 Akcionog plana, došlo se na osnovu Upitnika, koji je sačinilo i distribuiralo izvoznim preduzećima Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije, kao i na osnovu **Analize poljoprivrednog sektora**, koju je sačinio USAID (Assesment of the Agricultural sector, 2005), u okviru projekta podsticanja izvoza u Crnoj Gori

			(seminari, posjete vinariji regionu)
--	--	--	--------------------------------------

rupa proizvoda	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
ke ***	- Niska domaća tražnja - Izvoz orjentisan na Francusku, Srbiju i Italiju - Visoka vrijednost osnovnog proizvoda-sirove pečurke - Preko 50 jestivih vrsta (samo 5-6 vrsta je atraktivno za izvoz)	- Postoji dosta efikasan način kolekcije, ali nedovoljni prerađivački kapaciteti - Rastuća konkurencija sa Kosova i BiH - Ograničen broj kupaca na internacionalnom nivou - Nedostatak ulaganja u prerađivačke pogone - Nedovoljan broj finalnih proizvoda	- Pakovanje - Marketing assistance - Racionalizacija izvoznih t inspekcija - Organizovanje seminara standardima, certifikacij mogućnostima ra proizvoda - Turistička promocija
lja***	- Najveći proizvođači su BiH, Albanija (1,200MT) - Nedovoljno iskorišćeni prerađivački kapaciteti (sirova kadulja se iz CG izvozi u Sloveniju, Sbiju i BiH) - Proizvodnja u CG 150-200MT/yr - Dio kadulja se uvozi iz BiH i prerađuje u CG (do 25%) - Međunarodno priznata kao "Prvoklasna" ("Dalmatinska kadulja") - Albanski kvalitet slabiji (manji sadržaj ulja) - Najveće međunarodno tržište je američko	- Administrativne takse - Porez na uvoz vlažne kadulje iz BiH (10% carine + 17% PDV) - Jaka konkurencija iz Albanije i Bosne i Hercegovine	- Promovisati komercio proizvodnju - Ojačati funkcije udru proizvođača kadulje - Turistička promocija

Tabela: Akcioni plan podsticanja izvoza grupe proizvoda iz manje konkurentne grupe proizvoda **

rupa proizvoda	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
----------------	--------------------	--------------------	--------------------

a industrija i industrija namještaja**

namještaj i proizvodi drveta sa visokom dodanom vrijednošću	- Trenutno postoji više firmi koja se bavi proizvodnjom namještaja (mala i srednja preduzeća) 80²⁹ registrovanih mini pilana na sjeveru RCG sa limitiranim obimom proizvodnje (130.000 m³ oblovene) - velika konkurencija u okruženju (Srbija, Hrvatska, Bosna, odnosno firme SMPO, Nipex, TVIN, Dallas, Velux,...) - ograničeni prirodni resursi	- Nepriznavanje TIR CARNET-a dokumenta od strane UPGC - Nedovoljno investiranje u know how i tehnologiju - Skupe koncesije u odnosu na region (visoki troškovi inputa) - Nedovoljno obrazovan kadar u oblasti tehnologije drveta i vlakana, dizajna i razvoja proizvoda - Neodgovarajući period važenja koncesije (1 god.)	- Dogovor kompanija, PKC, UPGC u vezi sa TIR CARNET dokumentom - Izmjene i dopune Zakona o šumama i Zakona o koncesijama - Privatizacija postojećih državnih firmi - Stvaranje udruženja drvoprađivača, organizovanje seminara – clusteringa - Organizovanje seminara o promociji, razvoju i implementaciji tehnologije, analize tržišta i razvoja proizvoda - Afirmacija slobodne zone na sjeveru Crne Gore
--	--	--	---

a proizvoda	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
proizvodi od Aluminijuma** proizvodi od Aluminijuma, aluminijumske legure, vrata, žaluzine, aluminijumska vrata, optički proizvodi	- Postoji svega nekoliko značajnijih proizvođača i izvoznika proizvoda od aluminijuma (UNIPROM, Rapex, Vugomil) izuzimajući Aluminijumski kombinat - Značajni prirodni i proizvodni resursi	- Određeni izvoznici u ovom sektoru imaju problema sa duplim plaćanjem PDV sa Srbijom - Nedovoljno razvijena tehnologija - Nepovoljni uslovi finansiranja (neophodne visoke početne investicije)	- Napraviti sastanak sa UPGC Ministarstvom finansija o problemu sa plaćanjem PDV - Napraviti analizu mogućnosti razvoja proizvoda od aluminijuma i mogućnosti plasiranja na inostrano tržište (Ministarstvo Ekonomije) - Seminari o mogućnostima razvoja proizvoda, tehnologijama proizvodnje najznačajnijim tržištima i mogućnostima plasmana - Izrada zakona o opterećenju diskovima

Poljoprivreda**

²⁹ Izvor: Ministarstvo ekonomije

*	- CG proizvodnja je 250-350 T/godišnje 50 T/god. se uvozi iz Srbije, Hrvatske i Slovenije - CG med je cjenovno nekonkurentan €7-8/kg dok je uvezeni is €4-6/kg	- Selekcija matica (zabrana uvoza matica u CG) - Nedovoljno razvijen marketing, naročito kod funkcionalnog pakovanja, načina distribucije i zajedničkog nastupa, pozitivan pomak predstavljaju "Dani Meda" - Postojeće udruženje proizvođača meda nije dovoljno aktivno	- Kroz postojeće udruženje organizovati seminare i mogućnostima ukupnja proizvodnje kroz stva ortalčkih društava i organizovanje zajedničkog nastupa na sajmovima i prema distributerima - Organizovanje po specijalista iz okruženja tehnologijama proizvod tretiranja bolesti, n promocije modelima sni troškova proizvodnje - Organizovati seminare tehničkim uvo standardima za uvoz određeni od strane EC za prehrambene proizvodu veterinu - Organizovati seminare mogućnostima koriš finansijskog i robnog lizinga - Stvaranje jedinstvene karakteristika proizvoda ko se kroz zakonski doprinijela standatad proizvoda i formiranju b Made in Montenegro u sektoru - Razvoj proizvoda (pro čajne ampule, indu kozmetike, etc)
---	--	---	--

Grupa proizvoda	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
cinsko atično bilje**	- Industrija karakteristična za ruralne područje na sjeveru - Limitirano geografskim karakteristikama (uglavnom na planinskim djelovima) - Nekada je postojalo oko 10 kompanija, danas svega 2-3 kompanije koje se bave	- Postojeće tarife na izvoz ovih proizvoda - Nedovoljni kapaciteti sušara i ostalih mašina za proizvodnju - Nepostojanje organizovanih kolekcioni tačaka - Limitirani internacionalni kupci - Nepoznavanje standarda	- Potrebno obezbjeđenje ve internacionalnog kupca - Povećanje kapaciteta (lizin) - Uspostaviti standarde kval - Napraviti trening u o upoznavanja sa standar kvaliteta odgajanja, sakup i procesiranja proizvoda

	proizvodnjom bilja • postoji preko 100 vrsta koje imaju mogućnost komercijalne eksploatacije • Trenutno postoje jaka konkurencija iz BiH i Albanije • Prodaje se uglavnom kao čaj ili esencijalno ulje dobijeno destilacijom	kvaliteta (EU netarifna barijera) • Nema organizovanih udruženja u ovoj oblasti	• Pakovanje • Formiranje udruženja • Turistička promocija • Diverzifikovanje proizvoda
Organska hrana**	• Domaća proizvodnja je trenutno na nuli • Većina proizvođača je mišljenja da je trenutno proizvodnja u CG uglavnom "organska", ali nije sertifikovana. • Međunarodna potražnja	• Sertifikacija i propisi • Nepoznata lokalna potražnja • Neredovna ponuda na malo • Izvoz zavisi od kvaliteta, ponude i cijene • Troškovi domaće proizvodnje - nepoznati	• Uraditi analizu tržišta plasman ovih proizvoda na tržištu regiona • Neophodno je donijeti tehničkih propisa, proces testiranja i izrade certifikata bi bili usmjereni na stavak međunarodno priznatog brzo ekološke organske hrane porijeklom iz Crne Gore • Otvoriti institut za tehnološku organske hrane za izradu implementaciju tehničkih standarda • Podsticati zajedničko korišćenje postrojenja za preradu • Povezivanje sa sličnim udruženjima u regionu • Marketing (posebno na sistem distribucije, pakovanja)

Proizvod	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
Limun, kivi i mandarine, kivi i mandarine**	• Realan potencijal u regionalnom izvozu • Godišnja proizvodnja mandarina 4,000 MT	• U CG ne postoji organizovana linija za pakovanje i sortiranje • Prodaja u kutijama 20-25 kg. miješanog kvaliteta • Pijačni vid prodaje • Tehnološki neadekvatan i nerazvijen sistem tretiranja stabala • Ne postoji asocijacija na nivou	• Finasirati ili pronaći komercijalnog partnera za sortiranje i pakovanje • Organizovanje otvorenih punktova • Napraviti regionalnu analizu na nivou Ministarstva Poljoprivrede nastupa na regionalno tržište sa postojećim kapacitetima proizvodnje (Srbija, BiH, Albanija)

		proizvođača	Makedonija , Albanija) • Stvaranje udruženja proizvođača agruma • Promocija
Skajmak **	- Lokalne/regionalne specijalizacije - Kućna radinost - Sir proizveden od kravljeg, ovčjeg i kozjeg mlijeka - Promovisanje i prodor na tržište domaćeg mozzarella sira je slabo uprkos dobrom kvalitetu.	- Neprepoznatljivost CG proizvoda na ino tržištima - Standardi u domaćoj proizvodnji ovih proizvoda nisu u potpunosti zadovoljeni (higijenski uslovi, pasterizacija mlijeka i tehnologija proizvodnje. - Sir se prodaje u cjelosti i bez pakovanja - Proizvodnja domaće mozzarelle je ograničena i slabog pakovanja - Ne postoji nacionalno udruženje	- Turistička promocija - Marketing - Pakovanje (npr. 250g, 1.0kg) - Registrovana trgovina/označavanje porijekla i stavljanje etiketa - Mogućnosti za proizvodnju gurmanskih sireva (npr. maslinama, biljkama, orašastim itd.) - Standardizacija kvaliteta - Nacionalno udruženje
Sladoled **	- Posljednjih godina evidentiran je značajan porast proizvodnje i izvoza sladoleda i širenje inotrižišta, posebno u zemljama u regionu - Samo jedan veliki izvoznik sladoleda „Donze“ - Prepoznatljiv kvalitet proizvoda	- Stalno prisutna konkurencija velikih proizvođača sladoleda u regionu - Nedostatak HACCP sistema i nemogućnosti plasmana na tržište EU	- Ulaganje u novu tehnologiju - Poboljšanje instrumenata promocije - Uvođenje HACCP-a - Turistička promocija - Progresivnija promocija (kao u in Montenegro)

Tabela: Akcioni plan podsticanja izvoza grupe proizvoda iz manje konkurentne grupe proizvoda usmjerene na supstituciju uvoza *

Grupa proizvoda	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
Skajmak *	- Godišnja proizvodnja: 187.5 mil l kravljeg mlijeka 10.5 mil l ovčjeg mlijeka	Male farme (2-3 grla nešto više od 30 farmi veće od 20 grla)	Na nivoima udruženja prezentirati ideje mogućnostima ukupnija proizvodnje i stvaranja

	- o manje količine kozjeg mlijeka - o niska proizvodnja (2,200l/kravi/godisnje) • glavni nabavljači mlijeka iz Srbije • UHT mlijeko se uvozi iz Srbije, Hrvatske i Slovenije	• Manuelna muža • Visoki troškovi otkupa mlijeka • Standardizacija kvaliteta • Nerazvijena tehnologija povećanja mliječnosti goveda • Nedostatak asocijacija na nivou proizvođača mlijeka	zajedničkih minifarmi • Stvaranje uslova organizaciju fiksnih tačak otkup mlijeka • Organizacija seminara tehnologiji proizvodnje mliječnosti k etc. • Organizacija seminara tehničkim standadima d farmi, proizvodnje m kvaliteta mlijeka, standardima, etc. • Otvaranje veterina univerziteta • Povećanje broja veterina službi
--	---	---	--

Grupa proizvoda	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
Voćni proizvodi *	• Mliječni proizvodi se uvoze iz Srbije, Hrvatske i Slovenije • Postoji nekoliko manjih firmi koje se bave proizvodnjom i pakovanjem jogurta, sira, i margarina	• Nedovoljni kapaciteti za pokrivanje domaće tražnje • Nediverzifikovana paleta mliječnih proizvoda (voćni jogurt, puteri, namazni sirevi, itd) • Nedostatak finansija za tehnološka ulaganja	• Razvoj marketinga • Pakovanje • Voćni jogurt • Razvoj novih proizvoda: pavlaka, margarine, musev •
Ulje*	• Proizvodnja smještena u Ulcinju i Baru • 10-12 privatnih proizvođača ulja • Ponuda je sezonskog karaktera i nedovoljna za domaće tržište (150000 stabala duboke starosti)	• Nedovoljni proizvođački kapaciteti • Domaće ulje je skuplje u odnosu na uvezeno • Nedovoljna agronomsko tretiranje stabala • Nedovoljan broj novih zasada • Manuelno sakupljanje Maslina • Nerazrađena tehnologija proizvodnje	• Povezivanje i organizovanje treninga od strane najmlađih proizvođača u regionu (I Grčka) • Neophodna pomoć pri ulaganju u nove tehnologije i povećanje kapaciteta (lizing) • Ulaganje u proces pakovanja nove tehnologije sakupljanja maslina, preradiv • Organizovana aktivnost Ministarstvu poljoprivrede i ekspanziju ovog sektora • Ulaganje u razvoj proiz

			širenje palete proizvoda, • Trening u oblasti stanja kvaliteta i dobijanja certifikata • Treninzi usklađivanja proizvodnje sa standardima i dobijanje certifikata • Turistička promocija
povrće *	• Pokrenut izvoz ranog povrća na tržišta u okruženju (stalni rast plasteničke proizvodnje i povećanje obradivih površina pod plastenicima)	• Visoka carinska i necarinska zaštita u okruženju	• Razviti sistem sortiranja i pakovanja, • Edukacija za upoznavanje novim tehnološkim mjerama u cilju povećanja prinosa po hektaru •
pir*	• Godišnja proizvodnja 70-100,000MT (10-15MT/ha). • Sadašnja proizvodnja zadovoljava oko 50% domaće tražnje • Uvoz iz Srbije • Sjeme se uvozi iz Holandije i Kanade •	• Ne postoji kapaciteti za sortiranje, određivanje kvaliteta i prodaju u manjim količinama (2-3 kg uglavnom se prodaje u kesama 25-30kg) • Nedovoljno razrađen sistem otkupa i distribucije • Nerazvijena tehnologija očuvanja i stvaranja sjemena • Visoka cijena biotehničkih sredstava •	• Razviti sistem sortiranja i pakovanja, • Edukacija za upoznavanje novim tehnološkim mjerama u cilju povećanja prinosa po hektaru
grupa proizvoda	Sadašnja situacija	Postojeće prepreke	Operativni ciljevi
čka industrija*	• Trenutno postoji nekoliko državnih i privatnih klanica • Većina klanica je mješovitog nespecijalizovanog tipa ○ (krave , svinje , ovce) ○ Godišnja proizvodnja ○ Govedina– 9,000 T ○ Ovce i koze - 5,000 T ○ Svinje– 4,000 T ○ Zivinsko meso – 2,400 T	• Samo 3 privatne klanice • Ni jedna nije urađena po standardima EU • Neriješeno pitanje otpada i otpadnih voda • Ne postoje mjesta za tretman otpada • Postojeći klanički kapaciteti nisu dovoljno iskorišteni	• Neophodno je primijeniti higijenske fito sanitarni standarde u mini privatnim klanicama koje u ovoj fazi iziskuju velike investicije. • Napraviti analizu racionalizacije i specijalizacije klanica • Izgradnja klanice u skladu sa kapaciteta (plan kraj 2006)
vodnja i prerada	• Trenutno postoji samo jedna fabrika za preradu	• Ribarstvo kompanija ne posjeduje konkurentnu	• Traženje JV ili strateških partnera za preduzeće

	(konzerviranje ribe) • U regionu postoje: 4 u Hrvatskoj, 1 u Sloveniji i 1 u Albaniji • Ribarstvo: konzerviranje i sušenje slatkovodne i morske ribe • Postoji veliki proizvodni potencijal 40MT) • Srednji rok supstitucija uvoz, dugi rok regionalni izvoz • Trenutna potreba SCG tržišta je 70 milion konzervi/god; dok je trenutna proizvodnja oko 10% sadašnje tražnje • Cjenovna konkurentnost iz Tunisa i Maroka	tehnologiju za proizvodnju ribe • Nedovoljan nivo edukacije proizvodnje ribe na svim proizvodnim nivoima • Jezerski kapaciteti se neselektivno koriste • Crna Gora ne posjeduje značajnu ribarsku flotu u odnosu na kapacitete • Potpuno neiskorištena prerada morskih plodova	Ribarstvo kao i inopartnera (iskorišćenje slobodne zone u Baru) • Napraviti analizu li Italijanskih, Grčkih brodov kupovine novih za po lovačke flote • Razrada tehnologije ribarstva (kroz niz seminara) usvajanje sistema kvaliteta i tehnologija eksploatacije • Kandidovanje projekata razvoja ribarstva kod internacionalne organizacije) npr. JICA ima specijalizovan program pomoć ribarskoj industriji) • Stvaranje udruženja ribara • Osnivanje nove prerađivačke fabrike u Baru
--	---	--	--

ZAJEDNIČKI OPERATIVNI CILJEVI

Tabela: Za grupe proizvoda odabranih SWOT analizom dat je pregled operativnih ciljeva obuhvaćenih Akcionim planom:

Operativna aktivnost	Institucija implementacije	Rok Implementacije
1. Analiza regionalne kompetitivnosti konkurentnih grupa proizvoda • Revidirati primarne i sekundarne izvore/dokumente kako bi se odredilo za koje crnogorske poljoprivredne proizvode postoji potencijalno tržište u drugim zemljama Balkana. Analiza bi obezbijedila početni zamah dinamici regionalne trgovine, otkrivajući postojeće ili potencijalne trgovinske praznine, koji se mogu eksploatisati u korist crnogorskog agrobiznisa. • Ispitati potencijalne konkurentne klijentske firme iz regiona (kao i druge potencijalno uključene crnogorske agrobiznis firme) kako bi se utvrdilo koliko su u prošlosti bile uključene u balkanske zemlje, njihove interese i mogućnost da započnu ili unaprijede njihove trgovinske djelatnosti u regionu. • Prije putovanja, identifikovati, kontaktirati i zakazati sastanke sa potencijalnim kupcima i drugima koji bi mogli poslužiti kao posrednici za prodaju crnogorskih poljoprivrednih proizvoda. • Posjetiti tržišta najbližih zemalja JIE kako bi se utvrdilo: - Koje su vrste svježih i prerađenih prehrambenih proizvoda i drugih poljoprivrednih proizvoda, koje mogu snabdjeti crnogorske agrobiznis firme, trenutno u prodaji, po kojoj cijeni i kakvog su kvaliteta? - Koji se izvori trenutno koriste na tržištima? - Kakva su zapažanja potrošača, njihove sklonosti i stav prema proizvodima i zemlji iz koje vode porijeklo?	Resorna Ministarstva u koordinaciji sa udruženjima proizvođača i Direkcije za razvoj malih i srednjih preduzeca	2006– KVARTAL 1

- Kako potrošači/tržište doživljavaju crnogorske proizvode? • Susresti se sa potencijalnim kupcima (veletrgovinama, distributerima, velikim lancima trgovina na malo, itd.) u susjednim zemljama kako bi se procijenili njihova zainteresovanost i stav prema poljoprivrednim proizvodima koji eventualno dolaze iz Crne Gore. • Prepoznati potencijalne kupce po ugovoru kako bi ih kasnije kontaktirale crnogorske firme i utvrditi karakteristike (veličinu paketa, nivo kvaliteta, raspon cijena, količine koje se potražuju, itd.) koje kupci i tržište zahtijevaju, kako i analizirati lanac distribucije.. • Pripremiti prilično detaljne strategije prodaje, podijeljene u faze, za konkurentne crnogorske proizvode i utvrditi politike za jačanje onih strategija kojima se procjenjuju balkanska/regionalna tržišta. • Identifikovati regulatorna ograničenja i ograničenja u politikama koja ometaju izvoz crnogorskih proizvoda u balkanske zemlje i ukazati na potencijalne probleme za povećanje trgovine.		
2. Pakovanje i označavanje	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, GTZ	2006-KVARTAL 2
3. Prezentovanje načina implementacije EU standarda	MEOIEI, EAR I GTZ	2006-KVARTAL 2
4. Razvoj marketing koncepta, stvaranje brand-a Made in Montenegro koji bi bio usvojen na nivou Mutual Recognition Agreements on Conformity Assessment Procedures (MRA)	Direkcije za razvoj malih i srednjih preduzeća	2006-KVARTAL 2
5. Stvaranje asocijacija ili proširenje aktivnosti postojećih asocijacija	Privredna komora Crne Gore, Udruženje izvoznika Crne Gore, MEOIEI	2006–KVARTAL 1

SWOT ANALIZA ***

Tabela 1

Karakteristike grupe proizvoda: Regionalna konkurentnost – povećanje tržišnog učešća na tržištima JIE i penteracija na EU tržišta

Faktori prednosti-slabosti	Tržište JIE (uključujući Srbiju i Kosovo)			Tržište EU 25		
	Prednost	Neutralan odnos	Nedostatak	Prednost	Neutralan odnos	Nedostatak
1.Tehnička kompetitivnost						
Nivo tehnologije	x	x			x	x
Nivo produktivnosti		x			x	x
Postojeći kapaciteti		x	x			x
Upravljanje kvalitetom	x	x				x
2.Izvozna snaga						x
Poznavanje tržišta	x	x			x	
Trgovinski kontakti	x				x	x
Reputacija proizvoda	x	x			x	
Relativna kompetitivnost	x				x	x
3.Kompetitivnost ljudskog resursa						
Cijena radne snage sektora	x	x		x		
Nivo tehničkih vještina -postojanje	x	x				x

treninga specifičnih za sektor						
4.Raspoloživost prirodnih resursima- inputa proizvodnje						
Količina prirodnih resursa-inputa proizvodnje	x	x				x
Kvalitet resursa	x				x	x

*** - Proizvodi konkurentne grupe proizvoda iz tabele sa str. 57

SWOT ANALIZA **

Tabela 2

Karakteristike grupe proizvoda: Supstitucija uvoza – mogućnost izvoza na srednji rok

Faktori	Tržište JIE (uključujući Srbiju i	Tržište EU 25
---------	-----------------------------------	---------------

prednosti- slabosti	Kosovo)					
	Prednost	Neutralan odnos	Nedostatak	Prednost	Neutralan odnos	Nedostatak
1.Tehnička kompetitivnost						
Nivo tehnologije		x				x
Nivo produktivnosti			x			x
Postojeći kapaciteti			x			x
Upravljanje kvalitetom		x				x
2.Izvozna snaga						x
Poznavanje tržišta		x				x
Trgovinski kontakti	x				x	x
Reputacija proizvoda	x	x				x
Relativna kompetitivnost	x	x				x
3.Kompetitivnost ljudskog resursa						
Cijena radne snage sektora		x	x	x		
Nivo tehničkih vještina -postojanje treninga specifičnih za sektor		x				x
4.Raspoloživost prirodnih resursima- inputa proizvodnje						
Količina prirodnih	x	x				x

resursa-inputa proizvodnje						
Kvalitet resursa	x	x				x

** - Proizvodi manje konkurentne grupe proizvoda iz tabele na str.58-62.

SWOT ANALIZA *

Tabela 3

Karakteristike proizvoda: Supstitucija uvoza – limitirana mogućnost izvoza na srednji rok

Faktori prednosti - slabosti	Tržište JIE (uključujući Srbiju i Kosovo)			Tržište EU 25		
	Prednost	Neutralan odnos	Nedostatak	Prednost	Neutralan odnos	Nedostatak
1.Tehnička kompetitivnost						
Nivo tehnologije			x			x
Nivo produktivnosti			x			x
Postojeći kapaciteti			x			x
Upravljanje kvalitetom			x			x
2.Izvozna snaga		x				x
Poznavanje tržišta		x				x
Trgovinski kontakti		x				x
Reputacija proizvoda		x	x			x
Relativna kompetitivnost		x	x			x
3.Kompetitivnost ljudskog resursa						
Cijena radne snage sektora			x	x		
Nivo tehničkih vještina			x			x

-postojanje treninga specifičnih za sektor						
4.Raspoloživost prirodnih resursa - inputa proizvodnje						
Količina prirodnih resursa-inputa proizvodnje			x			x
Kvalitet resursa		x	x			x

* - Manje konkurentne grupa proizvoda usmjerena na supstituciju uvoza

Republika Crna Gora
Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom
i evropske integracije

Aneks II - Drvoprerađivačka industrija

Drvena industrija, zajedno sa šumarstvom, predstavlja značajnu privrednu djelatnost u RCG, istina sada više po potencijalu nego po rezultatima koje ostvaruje. Raspoloživi siroviniski resursi i značajni kapaciteti predstavljaju dobru osnovu za znatno veći nivo proizvodnje, kao i značajnije participiranje u ukupnom društvenom proizvodu, izvozu i zaposlenosti. Zato ovaj privredni reprojek kompleks zaslužuje posebnu pažnju pri definisanju strategije budućeg razvoja Republike.

Krajem 1989. godine dolazi do razgradnje sistema složene organizacije. Naime, drvoprerađivačka se odvaja od šumarstva, a izdvajaju se i djelovi koji pripadaju drugim djelatnostima. Uporedo sa ovom dezintegracijom dolazi i do problema sa raspadom bivše SFRJ i gubitkom značajnog dijela tržišta, a kasnije i do radikalnog zatvaranja kroz sankcije, tako da od 1989. godine, koju uzimamo kao reprezentativnu u proizvodnji, praktično do danas imamo, u osnovi, stalan negativan trend u sektoru drvoprerađivačke.

Izrazito nepovoljan trend kretanja u razvoju drvoprerađivačke u jednom dužem periodu, pored evidentnog zastarijevanja proizvodnih kapaciteta i devalviranja proizvodnih programa, ukazuju da je u periodu 1989-2003.g. učešće prerade drveta u ukupnoj industrijskoj proizvodnji opalo sa 6,38% na 1,6%, izvoz je opao (po prosječnoj stopi od 11,2% godišnje), sa 8,4 mil. \$ u 1989. godini na 1,6 mil.\$ u 2003. godini.

Sadašnje stanje i ocjena mogućnosti daljeg razvoja drvoprerađivačke - Postojeća oprema u našoj drvoprerađivačkoj industriji je **tehnički dotrajala i tehnološki zastarela**, tako da kod većine postojećih kapaciteta nije moguće obezbijediti kvalitetnu i efikasnu proizvodnju. U svijetu je već odavno aktuelna nova generacija opreme sa numeričkim upravljanjem, koja uz fleksibilnost proizvodnih sistema, obezbjeđuje visok kvalitet i tačnost obrade, punu racionalizaciju normativa materijalnih i energetske inputa, zatim, omogućuje znatno veću produktivnost rada, primjenu novih materijala i isključuje mogućnost ljudske greške. U kakvom smo zaostatku, u pogledu opreme i tehnologije, najbolje govori podatak da npr. u Njemačkoj, koja je najznačajniji proizvođač opreme za drvenu industriju u Evropi, praktično sva oprema za industrijsku proizvodnju u preradi drveta je numerička, čiji razvoj nije stariji više od 3 do 5 godina. Preko 10% prihoda od prodaje opreme usmjerava se za razvoj nove, još savršenije opreme. Mi, nažalost i danas kupujemo staru opremu, koja je uglavnom izbačena iz upotrebe.

ul. Stanka Dragojevića br. 2 81000 Podgorica

TEL: (+381) 81 225-568; FAX: (+381) 81 225-591

E-mail: mierei@mn.yu

Web: www.minevrint.vlada.cg.yu

Pored očigledne predimenzionisanosti primarnih kapaciteta sa aspekta mogućnosti urednog alimentiranja sirovinom iz šumarstva sa područja Crne Gore, **postojeće kapacitete primarne prerade drveta**, posmatrano u cjelini, **karakteriše znatno tehničko-tehnološko zaostajanje, sa prosječnim radnim vijekom opreme i tehnologije od 20, pa i preko 30 godina.**

Zadnje značajnije obnavljanje opreme kod pilanskih pogona bilo je početkom 80-tih godina, sa izuzetkom dvije manje pilane /u okviru preduzeća “Javorak” i “Impregnacija drveta”/, kao i par privatnih pilana na području Pljevalja, Andrijevice, Kolašina i Nikšića, za koje se može reći da su racionalno koncipirane i tehnološki relativno dobro opremljene. Osnovne karakteristike:

1. Pilanske pogone karakteriše zastarela oprema i tehnologija od prije 20-tak godina, sa tehničkim rješenjima, primjerenim za jedan znatno veći nivo obima prerade, tako da danas imamo pilane sa dosta, manje ili više funkcionalne opreme, montirane u prostornim proizvodnim halama, koja iziskuje relativno veliki broj radnika za opsluživanje i znatne troškove po osnovu potrošnje elektro energije i održavanja.
2. Od postojećih industrijskih proizvođača građevinske stolarije u Crnoj Gori, praktično jedino pogon u Rožajama ima nešto bolje tehničko-tehnoloske uslove za izradu stolarije, koja kvalitetom i funkcionalnošću može adekvatno da prati potrebe pri gradnji savremenih stambenih i drugih objekata.
3. Što se tiče finalne obrade drveta može se konstatovati da su postojeći kapaciteti za izradu namještaja uglavnom zastarjeli (pojedinačni su izuzetci), a u pojedinim tehnološkim fazama i nekompletni, ili neadekvatni stvarnim osnovnim potrebama. Slične manjkavosti su karakteristične i za fabriku montažnih kuća u Pljevljima.

Poseban problem, koji permanentno prati ovaj značajan segment prerade drveta je u nedefinisanoj dijelu kapaciteta, konkretno u dijelu razvoja i oblikovanja proizvoda, pripremi i organizaciji rada i sl, odnosno u pomanjkanju kreativnih kadrova koji su, ipak, ključni u ovoj vrsti proizvodnje.

Kad je riječ o proizvodnim programima, potrebno je naglasiti da je, zbog komunikacije sa evropskim tržištem, nužno, prihvatiti i primijeniti nove EN standarde za proizvode, koji se uvode umjesto JUS-a. Procesi globalizacije koji su u toku, proširili su zahtjeve svjetskog tržišta, na kome su kvalitet i inovativnost proizvoda glavni faktori konkurentnosti³⁰. Naše dugogodišnje odsustvo sa međunarodnog tržišta za domaće proizvođače predstavlja ozbiljno ograničenje koje treba prevazići. Poseban problem se javlja kod organizovanja izvoza, koji sada obavlja više malih eksportnih firmi, a ta usitnjenost objektivno umanjuje osnovne cijene proizvoda i do 20%.

³⁰ U međuvremenu, u svijetu su učinjena značajna dostignuća u promjeni koncepta proizvodnih programa, što se može ilustrovati kroz sledeće:

- Kod pilanske prerade, pored klasičnog prereza, aktuelno je sušenje i dorada sortimenata u smislu izrade lameliranih elemenata za stolariju, uslojenih nosača i lijepljenih konstrukcija za građevinarstvo, zatim lameliranih ploča za namještaj i uređenje enterijera i sl.
 - U **proizvodnji furnira i ploča** bitno su poboljšana svojstva klasičnog asortimana ploča i uvedeni su **strogi standardi**, posebno u pogledu ekoloških uslova, gdje je osvojena proizvodnja novih tipova i vrsta drvnih ploča a napravljeni su i značajni pomaci u pogledu njihovog oplemenjavanja, bitno je poboljšan kvalitet furnira, kroz primjenu novih tehnologija.
 - U proizvodnji parketa snažna je tendencija zamjene klasičnog parketa sa uslojenim i lameliranim parketom, u različitim kombinacijama.
 - Kod **građevinske stolarije**, pored visokih estetskih zahtjeva, uvedeni su i **oštri propisi u pogledu tačnosti i kvaliteta obrade**.
 - U proizvodnji namještaja, pored visokih zahtjeva u pogledu kvaliteta izrade i primjene adekvatnih materijala, svaka veća kompanija ima svoj prepoznatljiv stil, što sve skupa formira određeni utisak o proizvodu koji ima imidž sopstvene "robne marke".
- Izvor: Sanaciono – razvojni program šumarstva i drvoprerađivač CG, Ministarstvo ekonomije

Ocjena mogućnosti daljeg razvoja drvoprerade

Nameće se zaključak da će u narednom periodu osnova budućeg razvoja drvoprerade u Crnoj Gori biti postojeće proizvodne jedinice, iz bivšeg društvenog sektora, sada privatizovane, kao i one koje će biti privatizovane i dokapitalizovane (kroz priliv SDI), budući da novi kapaciteti za preradu drveta, koji su zadnjih godina formirani kapitalom u privatnom vlasnistvu, nijesu opravdali očekivanja (izuzev pojedinačnih slučajeva)³¹.

Kao smjernice za razvoj ovog sektora, koje bi se definisale, prevashodno kroz program restrukturiranja, a zatim kroz jasno koncipiranu strategiju razvoja ove značajne industrijske grane, prepoznaju se sljedeće:

- promjena proizvodne strukture, koja će biti kompatibilna sa proizvodnom strukturom Evropske unije;
- promjena dominantnog učešća proizvoda sa nižim stepenom prerade u korist finalnih proizvoda, uz što veće učešće kreativnosti i znanja;
- povratak i osvajanje tržišta pojedinih zemalja EU za izvoz kroz kooperaciju ili gotove proizvode;
- optimalna valorizacija postojećih šumskih resursa sa lokalnog područja;
- doprinos rasta zaposlenosti radno sposobnog stanovništva, posebno na manje razvijenom području Republike, uz porast korišćenja proizvodnih kapaciteta.

Značajnije povećanje izvoza, kao jednog od osnovnih strateških ciljeva budućeg razvoja drvne industrije, realizovalo bi se kroz eksportne programe, koje bi činile sledeće grupe proizvoda:

- 1. namještaj i dijelovi za namještaj,**
- 2. rezana građa i obradci,**
- 3. ploče iverice, furniri, furnirske i panel ploče i furnirski otpresci, lamelirane drvene ploče,**
- 4. impregnisani željeznički pragovi i**
- 5. ostali finalni proizvodi /građevinska stolarija, parket, ambalaža/.**

Budući da je sadašnji izvoz praktično sveden na asortiman primarne prerade, a po obimu marginalizovan, neophodno je prethodno postojeće proizvodne kapacitete /ili makar neke od njih/ tehnički i tehnološki dovesti u stanje da mogu dati kvalitetan proizvod, a onda se postepeno vraćati na tržište.

U pripremi i definisanju novih proizvodnih programa neophodna je primjena tržišnog pristupa, odnosno savremenog marketing koncepta³², koji će kroz sprovođenje strateških mjera i

³¹ Očigledno je, da je kod ovih kompanija bilo **pomanjkanja znanja i organizacije u koncipiranju tehnologije, definisanju proizvodnih programa, plasmana i sl.** (Izvor: ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede)

³² **istraživanje i segmentacija tržišta,**

određivanje prioriteta segmenata i pozicioniranje na ciljnim tržištima,

definisane proizvoda i cijene, distribucija i promocija (Izvor: ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede)

marketinških akcija (promocija...) obezbijediti da se na ciljane tržišta plasira odgovarajući proizvod sa konkurentnom cijenom.

Ocjene i zaključci

U vezi sa problematikom postojećih kapaciteta za preradu drveta i mogućnostima daljeg razvoja drvne industrije u Crnoj Gori, mogu se dati sljedeće ocjene i zaključci:

- a/ Prerada drveta, zajedno sa šumarstvom, sa stanovista resursa i potencijala, je nesumnjivo značajna privredna djelatnost za Crnu Goru;
- b/ Sa tehničko – tehnološkog i proizvodno – programskog aspekta, kompletni postojeći sadržaji prerade drveta su u jako velikom zaostatku i nužna su značajna ulaganja u inoviranje opreme, osavremenjavanje tehnologije i osmišljavanje proizvodnih programa, kao i podsticaj od strane Vlade za formiranje novih kapaciteta, prvenstveno iz domena finalne prerade;
- c/ Bitan preduslov za intenziviranje proizvodnje u drvoprerađi je dinamiziranje započetih procesa privatizacije, koje treba okončati čim prije. Pri tome, treba insistirati na uvođenju ino partnera i obezbjeđenju stranog kapitala.
- d/ Kod novih ulaganja treba podržavati samo savremenu opremu i tehnologiju, a ocjenu valjanosti projekata zasnivati isključivo na osnovu pouzdanih proizvodno – tehničkih i tržišnih parametara;
- e/ Inicirati i podržati ideju da neka od postojećih trgovačkih preduzeća, ili pak, neko novo preduzeće, razvije djelatnost marketinga za potrebe drvoprerađivača, formirajući jedinstvenu ponudu na tržištu po grupama proizvoda, poput nekih većih kompanija sa sličnom djelatnošću iz neposrednog okruženja ili po ugledu kako se to radi u Evropi;
- f/ Paralelno sa sanacijom i razvojem proizvodnih kapaciteta planirati i organizovati školovanje i obuku odgovarajućeg stručnog kadra koji bi zadovoljili potrebe novog, savremenog koncepta drvoprerađi, kojeg treba konstituisati;

Annex III - Sektor Poljoprivrede Crne Gore

AIII.1. Osnovni podaci o sadašnjim poljoprivrednim potencijalima Crne Gore:

Crna Gora, raspolaže relativno malim površinama poljoprivrednog zemljišta (518.000ha) i oko 180.000 ha obradive površine. Međutim, posmatrano sa stanovišta nivoa obradive zemlje per capita, Crna Gora posjeduje 0,80 ha poljoprivrednih ili 0,29 ha obradivih površina po stanovniku, što je znatno iznad raspoloživih površina većine evropskih zemalja.

Kada se govori o eksploataciji poljoprivrednog zemljišta, osnovna karakteristika crnogorskih proizvodnih jedinica (uglavnom malih farmi) je usitnjenost posjeda, koji onemogućavaju iskorišćenost obima neophodnog za ostvarivanje cjenovne konkurencije, stvaraju dodatne troškove prerađivačkoj industriji, a istovremeno onemogućavaju priliv i isplativost većih investicija, naročito u oblasti mehanizacije.³³

Radna snaga upošljena u poljoprivredi kao osnovnoj djelatnosti značajno je opala u periodu od 1961.g. do 1991.g. - sa 56.6% na 9.3%³⁴, međutim, za oko 60.000 domaćinstava poljoprivreda predstavlja dopunski izvor prihoda³⁵.

AIII.2. Osnovne komparativne prednosti za razvoj poljoprivrede u Crnoj Gori-glavne karakteristike

1. Povoljni agroklimatski uslovi za specifične proizvodnje od gajenja maslina i citrusa u primorju, preko gajenja ranog povrća i drugih intenzivnih kultura u središnjem dijelu (Zetsko-Bjelopavlička ravnica), do jeftine stočarske proizvodnje na velikim prostranstvima sjevernog planinskog dijela Republike,
2. Očuvanost zemljišta, vode i vazduha od zagađenja u značajnoj mjeri, što Crnoj Gori omogućava da snažnije afirmiše organsku poljoprivredu,
3. Postoje znatne neiskorišćene površine obradivog poljoprivrednog zemljišta, kao i površine na kojima je moguće značajno povećanje proizvodnje po jedinici površine, a da se time ne ugroze resursi,
4. Dostupnost tržišta – lokalnog i turističke tražnje - brojni specifični crnogorski proizvodi imaju potencijalno dobru prohodnost na inostranom tržištu.

Osnovna ograničenja za razvoj poljoprivrede:

1. Decenijsko zaostajanje poljoprivrede u periodu industrijalizacije, kada je privatni sektor bio u znatnoj mjeri zapostavljen,
2. Nepovoljna ekonomska situacija u posljednjih 10 godina i njene negativne posljedice na razvoj poljoprivrede,

³³ Prema podacim iz 1991.g. 46.4% farmi je bilo površine manje od 1.0 ha, a samo 13.5% je bilo površine veće od 5ha

³⁴ Statistički godišnjak 2003.g.

³⁵ Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

3. Usitnjenost posjeda i nepostojanje zakonske regulative koja će onemogućiti dalje usitnjavanje posjeda,
4. Poljoprivreda je u velikom stepenu samo dodatno zanimanje, što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju gazdinstava,
5. Nedostatak strateškog pristupa razvoju poljoprivrede³⁶
6. Nezadovoljavajući obrazovni i stručni nivo proizvođača za bavljenje poljoprivredom kao biznisom, nepostojanje dovoljno visokostručnih institucija u ovom sektoru neophodnih za implementaciju novih tehnologija i razvoj know-how-a.
7. **Nedovoljno razvijena, cjenovno je nekonkurentna i uvezno zavisna prerađivačka industrija**
8. Nedovoljno izgrađena seoska infrastruktura,
9. Dug period bez ulaganja u poljoprivredu – nedostatak savremene opreme, mehanizacije i novih tehnologija,
10. Ograničenost prerađivačkih kapaciteta i skroman asortiman finalnih proizvoda za koje postoji dovoljno sirovine u CG.
11. Konkurentan finansijski sektor, nepovoljna struktura, ročnost i kamatne stope proizvođačkih kredita, nedostatak kreditnih institucija specijalno fokusiranih na poljoprivredu,
12. Nedovoljno aktivne asocijacije i nevladine organizacije u poljoprivrednom sektoru,
13. Nedovoljno prisustvo stručnih službi u samoj proizvodnji,

AIII.3. Vrijednost godišnje proizvodnje u poljoprivredi

Primarna poljoprivredna proizvodnja u Crnoj Gori u posljednjih nekoliko godina bilježi osjetan rast u većini važnijih grana. Taj rast je, prije svega, rezultat ukupnog zaokreta prema poljoprivredi i orijentacije Vlade da se podrži razvoj privatnog sektora, podsticajnim mjerama i kroz realizaciju međunarodne podrške.

Poljoprivredna proizvodnja Crne Gore ostvaruje uzlazan trend od 2001. godine, tako da je **za period 2001 – 2004. godine ukupna poljoprivredna proizvodnja porasla za 12,66%**, pri čemu je samo **u prošloj u godini došlo do porasta za 3,98%**.

Kada je u pitanju **struktura proizvodnje**, najveći **porast** ostvaren je u **prizvodnji duvana od 56,45% u 2004.g**, dok se njegova proizvodnja gotovo **utrostručila u odnosu na 2001. godinu**. Takođe, proizvodnja krompira, povrća u zaštićenom prostoru, živinskog mesa i drugih poljoprivrednih proizvoda imala je značajno povećanje u proteklom periodu.

TABELA 1. VRIJEDNOST POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE 2001-2004.
€

Vrsta proizvoda	2001	2002	2003	2004
Meso	63.401.280	66.043.000	68.684.700	71.432.000
Mlijeko	62.160.000	64.750.000	67.340.000	70.033.600

³⁶ U planu za narednu godinu je izrada strategije za razvoj poljoprivrede, obrađivač: Ministarstvo poljoprivrede

Jaja	9.600.000	10.000.000	10.400.000	10.816.000
Riba	5.233.160	5.451.250	5.669.300	5.896.100
Med i drugi pčelinji proizvodi	2.592.000	2.700.000	2.808.000	2.920.350
Voće i grožđe	34.369.000	35.801.000	37.233.000	38.722.350
Povrće	33.056.832	34.434.200	35.811.628	37.244.093
Ostalo(žitarice, ljekobilje, šumski plodovi, ukrasno bilje dr.)	9.600.000	10.000.000	10.400.000	10.816.000
Ukupno	220.012.272	229.179.450	238.346.628	247.880.493

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (preliminirani podaci za 2004.g)

Navedene vrijednosti ukazuju, da u finalnoj vrijednosti primarne proizvodnje, **stočarska učestvuje sa 61,4%, a računajući ribu i pčelinje proizvode sa ukupno 65%.**

Od pojedinačnih proizvoda daleko je najveće učešće **mesa i mlijeka**. Ovdje treba istaći da znatan dio tih proizvoda ne ulazi u zvanični promet, nego ostaje u domaćinstvu i tu se upotrebljava za ishranu članova seoskih domaćinstava ili se prerađuje u domaće proizvode i potom uglavnom kroz maloprodaju realizuje na domaćem tržištu.

AIII.3.1. Agroindustrija

U svim razvijenim zemljama novostvorena vrijednost u agroindustriji veća je od vrijednosti primarne poljoprivrede, u nekim zemljama čak i višestruko. U Crnoj Gori to nije slučaj, što govori o **malom stepenu finalizacije poljoprivrednih proizvoda**. Nezadovoljavajući odnos vrijednosti proizvodnje u primarnoj poljoprivredi i agroindustriji naslijeđen je iz ranijih vremena.³⁷

Prema analizama Ministarstva poljoprivrede iz 2003. godine, došlo se do podatka o **ukupnoj vrijednosti proizvodnje u agroindustriji od 202,700,017€, od čega oko polovina predstavlja novostvorenu vrijednost. Ukupan broj zaposlenih, prema istoj analizi, iznosio je: 6.266 stalno i 1.578 povremeno zaposlenih.**

Ogroman neiskorišćeni potencijal za brži razvoj crnogorske ekonomije leži upravo u snaženju i daljem razvoju prerađivačkog sektora, za koji postoje domaće sirovine. Snaženje agroindustrije značilo bi novi zamah za primarnu poljoprivredu, a podstaklo bi razvoj i mnogih drugih privrednih grana (proizvodnju ambalaže i opreme, transport, razne usluge, turizam, trgovinu, servise i sl.). Prerađivačka industrija nudi i velike mogućnosti za zapošljavanje znatnih viškova radne snage obzirom da predstavlja radno intenzivni sektor.

³⁷ Crna Gora se u tom periodu uglavnom oslanjala na nabavku prerađevina iz Srbije i drugih republika ex Jugoslavije, a nije podsticala i razvijala čak ni one segmente prerade za koje je realno imala sirovinu. Tako, na primjer, tek je prije dvije godine otpočela proizvodnja UHT mlijeka, a svega nekoliko posljednjih godina imamo mesne prerađevine iz domaće proizvodnje. Stanje sa prerađevinama na bazi povrća i voća, takođe nije zadovoljavajuće. Izvor: Ministarstvo poljoprivrede. Šumarstva i vodoprivrede

AIII.3.2. Proizvodni potencijali i njihova iskorištenost po pojedinim sektorima

AIII.3.2.1. Mlinska industrija i fabrike stočne hrane

Crna Gora nema sopstvene sirovine za proizvodnju u ovim sektorima, **ali ima značajne kapacitete koji uspješno funkcionišu** prerađujući sirovinu. Tako, veći subjekti mlinske industrije ("Žitopromet" i "Montemlin Šajo" iz Spuža, te mlinovi "Muharem Asović" i "Abonus" iz Nikšića) imaju **kapacitet čijim se optimalnim korišćenjem može zadovoljiti preko 80%**, umjesto dosadašnjih 35% potreba Crne Gore. Značajne kapacitete posjeduju fabrike stočne hrane (ABS i Koprom iz Nikšića i Fabrika stočne hrane u Spužu) i one mogu da zadovolje domaće potrebe za koncentrovanim hranivima.

AIII.3.2.2. Prerada mlijeka

Postojeći kapaciteti mljekarske industrije se ne koriste u potpunosti, budući da prerađivački pogoni mogu da apsorbuju i prerade, umjesto sadašnjih 20-25 mil. litara, između 55 i 60 mil. litara godišnje i da tako pokriju postojeći deficit u mlijeku i mlječnim proizvodima.

U posljednje vrijeme su izgradnjom i proširenjem kapaciteta većeg broja privatnih pogona i izgradnjom Beranske mljekare „Zora“ u znatnoj mjeri povećani ne samo kapaciteti nego je znatno proširen i obogaćen asortiman proizvoda: po prvi put UHT mlijeko, maslac, razne vrste jogurta, veća paleta sireva (svježi, namazni sirevi i sl.).³⁸

AIII.3.2.3. Mesna industrija

Ovo je industrija koja je u pogledu povećanja kapaciteta napravila najveći iskorak u posljednjih nekoliko godina. O tome najbolje govore podaci (Tabela 2) o kapacitetima koji se odnose samo na značajnije privatne kompanije, osnovane u posljednjih nekoliko godina. Očigledno je da su ti kapaciteti dovoljni da zadovolje domaću tražnju za mesnim prerađevinama i da ponude značajne količine proizvoda za izvoz.³⁹

Tabela 2. Prerađivački kapaciteti u mesnoj industriji

Naziv i sjedište kompanije	Godišnji kapacitet prerade, t
Mesna industrija "Goranović"- Nikšić	4 000
Pantomarket Bijela – Herceg Novi	2 600
Mesopromet – Bijelo Polje	2 700

³⁸ AD Mljekara Podgorica- Dnevna proizvodnja mlijeka je 30.000 litara, a sladoleda 40.000 jedinica komada. Sirovina je uglavnom iz sopstvenog otkupa sa područja opština Ulcinj, Podgorica, Danilovgrad, Mojkovac i Kolašin. U toku su investicioni programi radi izrade linije sira, namaznog i mladog, kao i nabavka 100 konzervatora i 50 vitrina za prodaju mlijeka i sladoleda. Ovo preduzeće intenzivno radi na pronalaženju ino-partnera za zatvaranje konstrukcije finansiranja i izgradnje nove odnosno dislokacije postojeće Mljekare kapaciteta 100-120 hiljada litara dnevno, čija se vrijednost kreće cca 8-10 miliona EUR-a. kapaciteta 100-120 hiljada litara dnevno, čija se vrijednost kreće cca 8-10 miliona EUR-a kao i novoosnovane kompanije AD Zora Berane i Sma Nikšić.

³⁹ Neki od ovih subjekata u svom asortimanu imaju preko 100 proizvoda, dok su posljednja dva orijentisana na dimljene i sušene proizvode, prije svega na njeguski pršut.

Trojica – Pljevlja	1 400
Gradina Company – Rožaje	1 000
Niksen Trade Kotor (sušara)	3 000
Martex Cetinje (sušara)	2 500
UKUPNO	17 200

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

AIII.3.2.4. Prerada povrća i voća

Postojeći kapaciteti **za preradu povrća i voća** nijesu zadovoljavajući. Ovaj problem bi se prevazišao dovršenjem Distributivnog centra sa pogonom za preradu povrća i voća (AD "Plodovi" CG). Agroindustrija ima značajne kapacitete i u drugim sektorima: industriji piva i sokova, alkoholnih i bezalkoholnih pića, pekarskoj, konditorskoj industriji, proizvodnji sladoleda i dr.⁴⁰

Tabela 3-Najznačajniji proizvođači prerađivačke industrije voća i povrća

Naziv preduzeća	
D.O.O.'PIRELLA' - PODGORICA	fabrika bezalkoholnih osvježavajućih pića
'MEDITERANO ZAČINI' - DANILOVGRAD	proizvodnja začina i maslinovog ulja
'OLIOPROM' - BAR	proizvodnja maslinovog ulja
'L'ARS MONTENEGRO' - PODGORICA	proizvodnja i prerada voća i povrća-čisto zdrave ekološke plodove sa područja CG
'MEDUZA – COOP' - BIJELO POLJE	prerada i konzervisanje voća(maline)
'PLANTAŽE AD' - PODGORICA	proizvodnja vrhunskih vina i lozove rakije
AD 'TREBJESA' - NIKŠIĆ	industrija piva i sokova
'SJEKLOČA' - BAR	proizvodnja grožđa i proizvoda od grožđa (vinski program)
'BJELASICA RADA' - BIJELO POLJE	proizvodnja i prodaja ekološke mineralne vode
'GORSKA' - ŠAVNIK	proizvodnja i prodaja visokokvalitetne izvorske vode sa durmitora
'ALEKSANDRIJA' - HERCEG NOVI	proizvodnja hljeba, peciva, tijesta...

⁴⁰ U navedenim granama postoji nekoliko dobrih kompanija koje su već izgradile sopstveni imidž i ostvaruju uspješne izvozne rezultate: AD "Plantaže", Pivara "Trebesa", Pekara "Aleksandrija", Fabrika sladoleda Don-ze, Fabrika sokova Pirella, Rada Bjelasica, manji izvozno orijentisani privatni pogoni u vinarstvu i dr.

'INPEK' - PODGORICA	proizvodnja hljeba, peciva, tijesta...
AD 'CRNAGORACOOOP' - DANILOVGRAD	prerada i prodaja kafe, začina, konditorskih proizvoda, slatkiša
'DON-ZE' - PODGORICA	proizvodnja sladoleda
LAR'S d.o.o.	Proizvodi slatki i kisjeli program zdrave hrane, brižljivo odobrane sa područja CG

Izvor: www.ecomontenegro.com

AIII.4. Trgovinski tokovi sektora poljoprivrede

Crna Gora je u 2004.godini izvezla poljoprivrednih proizvoda u vrijednosti od 56,52 mil. €, što predstavlja 17,8% ukupnog izvoza. U izvozu najveće učešće imaju sljedeći proizvodi: pića i alkoholi (pivo i vino 7% ukupnog izvoza), duvan i duvanski proizvodi (6,02% ukupnog izvoza).

Izvoz poljoprivredno –prehrambenih proizvoda pokazuje posljednjih godina uzlazni trend: u 2000. godine iznosio je 6,2 mil \$; u 2001. god. 12,9 mil \$; u 2002. god. 15,8 mil. \$; dok je izvoz u 2004. godini (56,5 mil.€) više nego četiri puta veći u odnosu na 2002. godinu.

Što se tiče uvoza, i tamo je još uvijek prisutan trend rasta, ali je ohrabrujuće to što raste manjim tempom od izvoza. Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u 2004. godini iznosio 203,0 mil.€, čime je ostvaren **spoljnotrgovinski deficit** u oblasti poljoprivrede od **146,4 mil. €.**

Iako je Crna Gora još uvijek visoko uvozno zavisna, uočljivo je, da je pokrivenost uvoza izvozom iz godine u godinu veća. U 2000. godini pokrivenost je iznosila 8,3 %, u 2001.g. 14,5 %, u 2002. g. 12,9 %, a u 2004.g. 27,8%.

TABELA 4: UVOZ I IZVOZ POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA U 2004. GODINI

Naziv proizvoda	Vrijednost uvoza u Eurima	Učešće u ukupnom uvozu %	Vrijednost izvoza u Eurima	Učešće u ukupnom izvozu
Žive zivotinje	1,929,076.08	0,22%	86,186.50	0.03%
Meso i drugi klanični proizvodi	19,229,423.20	2,2%	1,685,805.00	0.53%
Ribe, ljuskari, mekusci i ostali vodeni beskičmenjaci	2,067,948.65	0,24%	589,027.70	0.19%
Mlijeko i proizvodi od mlijeka, živinska i ptičija jaja, prirodni med, jestivi proizvodi životinjskog porijekla,	19,546,001.55	2,2%	55,473.37	0.02%
Proizvodi životinjskog porijekla, na drugom mjestu nepomenuti niti obuhvaćeni	283,123,18	0,03%	30,161.12	0.01%

Živo drveće i druge biljke, lukovice, korijenje i slično, sječeno cvijeće i ukrasno lišće	629,103.23	0,07%	17,387.10	0.01%
Povrće, korijenje i krtole za jelo	2,093,578.87	0,24%	1,742,325.54	0.55%
Voće za jelo, kore agruma ili dinja i lubenica	4,200,461.51	0,48%	1,318,152.23	0.42%
Kafa, čaj, mate čaj i začini	11,780,119.10	1,35%	150,786.56	0.05%
Žitarice	9,812,151.42	1,12%	582,580.48	0.18%
Proizvodi mlinске industrije, sklad, skrob, insulin, gluten od pšenice	9,118,201.75	1,04%	282,103.77	0.09%
Uljano sjemenje i plodovi, razno zrnavlje,	894,038.97	0,1%	280,311.81	0.09%
Selak, gume, smole i ostali biljni sokovi i ekstrakti	62,992.71	0,007%	317.00	0.00%
Biljni materijali za pletarstvo, biljni proizvodi na drugom mjestu nepomenuti niti obuhvaćeni	44,206.65	0,005%	900.00	0.00%
Masnoće i ulja životinjskog i biljnog porijekla i proizvodi njihovog razlaganja, prerađene jestive masnoće, voskovi životinjskog i biljnog porijekla	10,434,628.66	1,2%	181,514.33	0.06%
Prerađevine od mesa, riba, ljuskara mekušaca ili ostalih vodenih beskičmenjaka	13,037,718.99	1,5%	504,102.59	0.16%
Šećer i proizvodi od šećera	10,892,350.77	1,25%	1,511,663.40	0.48%
Kakao i proizvodi od kakaa	7,237,841.70	0,83%	224,633.74	0.07%
Proizvodi na bazi žitarica, brašna, skroba ili mlijeka, poslastičarski proizvodi	14,730,907.69	1,7%	1,139,558.91	0.36%
Proizvodi od povrća, voća i ostalih dijelova bilja	11,742,798.70	1,35%	171,994.27	0.05%
Razni proizvodi za ishranu	11,133,087.55	1,28%	4,053,634.98	1.28%
Pića, alkoholi i sirće	30,865,266.84	3,55%	22,199,699.2	6.99%
Stočna hrana	3,998,928.63	0,46%	611,220.30	0.19%
Duvan i proizvodi zamjene duvana	7,244,455.77	0,83%	19,105,072.0	6.02%
Ukupno	203,008,412.20	23,3%	56,524,611.9	17.80%

Kod uvoza evidentan je visok uvoz mesa, koji se dijelom može opravdati i potrebom kapaciteta za preradu čija je proizvodnja u ekspanziji. Visok je i uvoz mlijeka - preko 9,0 mil €, zatim jogurta oko 2,3 mil €, sira preko 5,6 mil €, jaja 1,3 mil €. Uvoze se znatne količine piva, oko 4,8 mil € (posebno u periodu turističke sezone), zatim kisele vode, preko 5,5 mil €. Uvoz gaziranih pića je preko 15,3 mil €, cigareta oko 4,4 mil.€, sladoleda oko 2,0 mil.€. Posebno je izražen uvoz kafe od preko 11, 2 mil €. Kod uvoza voća najznačajnija je stavka uvoz banana oko 2,2 mil €, dok je uvoz grožđa i voća koje se proizvodi u Crnoj Gori bio simboličan (breskve, mandarine, kivi, maline, lubenice).

Od ukupnog izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, sljedeći proizvodi čine 86% (oko 48,0 mil. €) od ukupnog izvoza :

Tabela 5 :Najvažniji izvozni proizvodi

Proizvod	Vrijednost u mil. Eura	Proizvod	Vrijednost u mil. Eura
Cigarete	16,3	Stočno brašno	0,56
Vino	11,4	Suhomesnati proizvodi	0,40
Pivo	8,50	Breskve i nektarine	0,33
Sladoled	3,90	Pelim	0,27
Pečurke	1,70	Grožđe	0,24
Dimljeni i sušeni pr.	1,30	Maline	0,18
Bombone	1,30	Sardine	0,11
Keks, biskviti i čokol.	0,85	Smokve	0,05
Ribe	0,60		

Izvor: UPCG 2005

Suficit u izvozu ostvaruje se u trgovini cigaretama, pivom, vinom, sladoledom, pečurkama, pelima, sardina i dr., osim u prometu suhomesnatih proizvoda, čiji izviz postepeno raste.⁴¹

AIII.5. Potencijalne mogućnosti za smanjivanje uvozne zavisnosti i povećanje izvoza

AIII.5.1. Mogućnosti za smanjivanje uvozne zavisnosti i povećanje izvoza u proizvodnom sektoru

Crna Gora raspolaže obradivim površinama za obimniju proizvodnju različitih vrsta proizvoda. Posebno je to slučaj kod povrća, gdje je oko 20.000 ha obradive površine služe za tu

⁴¹ Izvoz crnogorskih proizvoda značajno raste, naročito kod jednog broja proizvoda čija proizvodnja ima uzlazni trend, kao što je proizvodnja suhomesnatih proizvoda, dimljenog i sušenog mesa, sladoleda, slatkiša, maline i dr.

namjenu (budući da je CG prije devedesetih bila značajan proizvođač povrća, koje je plasirala na tržište ex Jugoslavije).

Oranične površine kapaciteta od oko 20.000 ha, na kojima se proizvode žitarice i krmno bilje, uz intenzivnije korišćenje, takođe predstavljaju dobar potencijal. Pored **120.000 ha prirodnih livada** Crna Gora raspolaže i ogromnim prostranstvima pašnjaka (preko 300.000 ha), za razvoj stočarstva. Isto tako, postojeći broj rodni stabala voća, uz redovnu primjenu agrotehničkih mjera i odgovarajuću zaštitu može da rezultira značajnim povećanjem proizvodnje.⁴²

Crna Gora godinama **bilježi visok deficit mlijeka i mesa**, uključujući i prerađevine od mlijeka i mesa. S druge strane, kapaciteti u stočarstvu omogućavaju znatno veći obim proizvodnje.

Najvažnija grana stočarstva je **govedarstvo**, koje sa ukupnim brojem od oko 170.000 grla i 120.000 krava ostvaruje godišnju proizvodnju mlijeka i mesa blizu 90 miliona eura. Tako, postojeći broj krava, koji po svim procjenama premašuje 100.000, može da proizvede znatno veću količinu mlijeka.⁴³

Po privrednom značaju slijedi **ovčarska proizvodnja**, koja godišnje ostvaruje prihod od oko 20 mil. eura ili 13,7% vrijednosti stočarske, odnosno 8,7% ukupne poljoprivrede.⁴⁴ Crna Gora je tokom šezdesetih godina raspolagala sa stočnim fondom od oko 600.000 ovaca. Od tog perioda, sa intenziviranjem industrijalizacije počinje opadanje ovog stočnog fonda, tako da je danas isti kapaciteta od oko 240.000 grla, ili svega 40% u odnosu na 1960.⁴⁵

Kozarstvo je, i pored toga što je znatno manjeg obima u poređenju sa ovčarstvom (50.000 priplodnih grla, vrijednost proizvodnje oko 7 mil. eura), od ogromnog značaja za određena područja Crne Gore, u kojima prirodni preduslovi ne omogućuju gajenje drugih vrsta preživara (goveda i ovaca). Posebno pozitivne tendencije u posljednje vrijeme ispoljene su u kozarskoj proizvodnji, kroz povećanje broja vlasnika većih stada i kroz ukupnjivanje stada.⁴⁶

U poređenju sa **proizvodnjom mesa preživara** (goveda, ovaca i koza), koja se ostvaruje korišćenjem raspoloživih resursa prirodnih livada i pašnjaka, **znatno manji značaj ima proizvodnja živinskog i svinjskog mesa**, prije svega zbog zavisnosti od nabavke koncentrovanih hraniva iz inostranstva.⁴⁷

⁴² Samo u primorskom pojasu postoji preko **400.000** rodni stabala masline i preko **250.000** stabala mandarina i narandži. Novi zasadi raznih voćnih vrsta, a posebno maline, doprinijeće znatnom povećanju proizvodnje voća.

⁴³ Povećanjem mliječnosti po kravi sa sadašnjih **2000 l na 2300 l** (samo 1 litar dnevno po muznoj kravi), dolazi se do novih 30 miliona litara mlijeka, čime bi se u potpunosti mogao eliminisati prikazani deficit. To se bez poteškoća može ostvariti samo uz određena poboljšanja u ishrani i držanju mliječnih grla sadašnjeg genetskog potencijala. Ogromne rezerve za povećanje postoje i u proizvodnji mesa goveda. Za neutralisanje deficita od preko 3000 t govedeg mesa dovoljno je umjesto klanja staviti u tov oko 20 hiljada teladi (praktično **1/5** od ukupnog broja dobijene teladi godišnje ili oko **1/3** od broja teladi koja se zakolju godišnje).

⁴⁴ Dodatni je značaj ovčarstva u tome što je njegov razvoj u tjesnoj vezi sa ostankom aktivne radne snage u izrazito ruralnim područjima Republike

⁴⁵ Međutim, kada se uzmu u obzir veličina teritorije i broj stanovnika, i taj broj ovaca je relativno veliki, tako da Crna Gora i sa postojećim brojnim stanjem ovaca ima suficit jagnječeg mesa – glavnog proizvoda u ovom sektoru. Prošlogodišnji (2004.g.) otkup govori da je taj suficit iznosio najmanje 30.000 jagnjadi. Ukoliko bi se stvorile mogućnosti za izvoz, realne su pretpostavke da bi se na inostrano tržište već za nekoliko godina mogao plasirati dvostruko veći broj. Pri tome se ima u vidu potpuno zadovoljenje domaće i turističke potrošnje. Ovome idu u prilog i podaci o prošlogodišnjim premijama koji kažu da oko 1250 vlasnika gaje u prosjeku preko 80 grla u stadu, odnosno blizu 110.000 grla i da se broj grla u većim stadima značajno povećava u posljednjih nekoliko godina. Tako je broja ovaca u većim stadima u 2004. povećan za 10,4% u poređenju sa 2003.

⁴⁶ Tako je u 2004.g. broj koza u većim stadima (koja su obuhvaćena premijama) povećan za 15,8%, u odnosu na prethodnu godinu. Takođe, kroz kandidovanje za kreditne linije u oblasti stočarstva iskazano je ogromno interesovanje za baljenje kozarstvom. Postoje i znatne rezerve za povećanje proizvodnje kozjeg mlijeka po muznom grlu za pomenuti broj priplodnih koza, tako da bi se tu mogla ostvariti i **značajna proizvodnja visokovrijednih mliječnih proizvoda za izvoz**.

⁴⁷ Posebno je u posljednje vrijeme prisutna tendencija povećanja proizvodnje **živinskog mesa** putem toga brojlera, koja je do prije nekoliko godina bila gotovo nepoznanica u Crnoj Gori. Danas je ta proizvodnja na nivou koji zadovoljava blizu 60% potreba za ovom vrstom mesa. Ako se ima u vidu da postoje fabrike stočne hrane koje su modernizovane u posljednjih nekoliko godina i koje mogu obezbijediti koncentrat za tov pilića i da ova proizvodnja ne iziskuje velike investicije, očekuje se dalji rast ove proizvodnje. Potvrda da se živinarstvo može razviti u relativno kratkom roku jeste **proizvodnja jaja**, gdje su u posljednjih 10 godina praktično stvoreni kapaciteti za veću proizvodnju jaja od one koju crnogorsko tržište može apsorbovati.

I u proizvodnji **svinjskog mesa** takođe postoje mogućnosti za njeno povećanje, a potvrda za to je primjer Farme svinja u Spužu, koja je znatno povećala proizvodnju u posljednjih nekoliko godina, kao i sve veći broj farmi u privatnom sektoru. Međutim, još uvijek je prisutna oštra konkurencija većih proizvođača iz Srbije, kojoj se mali proizvođači u Crnoj Gori ne mogu oduprijeti. **Rješenje je u boljem povezivanju primarne proizvodnje sa mesnom industrijom,** posebno sa većim kompanijama koje u svom programu imaju i proizvodnju sušenih proizvoda.

U sektoru ribarstva, posebno morskog, postoje značajni potencijali. O tome najbolje govore istraživanja biomase plave ribe (srdele i inćuna), koja je sredinom 2002. obavilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, uz angažovanje Instituta za biologiju mora iz Kotora i Instituta za ribarstvo iz Ankone. Rezultati ukazuju da je **maksimalan biloški nivo eksploatacije inćuna i srdele oko 40.000 t** godišnje, što višestruko premašuje kapacitete Ribarstva iz Rijeke Crnojevića. Imajući u vidu prodajne cijene ovog proizvoda, vrijednost ovog potencijala se procjenjuje na **oko 30 miliona eura godišnje.**

AIII.5.2. Mogućnosti za smanjivanje uvozne zavisnosti i povećanje izvoza u prerađivačkom sektoru

Jedan od zaključaka međunarodnih ekspertiza ukazuje da crnogorski poljoprivredni proizvodi nijesu cjenovno konkurentni u odnosu na proizvode u regionu. Ta nekonkurentnost počiva na visokim cijenama inputa, prije svega električne energije, radne snage, kao i mineralnih đubriva, zaštitnih sredstava, sjemena i dr.

Najveći uspjeh u postizanju cjenovne konkurentnosti ostvaren je u industriji mesnih prerađevina i industriji bezalkoholnih pića i sokova. Veliki broj ovih proizvoda jeftiniji je od uvezenih iz regiona, ali se treba napomenuti da je nepovoljnost to što se u znatnoj mjeri koristi sirovina za preradu iz uvoza.

155. Strategija naučno-istraživačke djelatnosti 2008-2016

Crna Gora

Ministarstvo prosvjete i nauke

**STRATEGIJA NAUČNO-ISTRAŽIVAČKE DJELATNOSTI
CRNE GORE (2008-2016)**

**Podgorica maj 2008.
godine**

Rimski trg bb 81000 Podgorica

TEL: (+382) 20 405 301; FAX: (+382) 20 405 334 Web:
www.mpin.cg.yu , **E-mail:** mpin@cg.yu

Obradivač:

Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore

Predlađač:

Savjet za naučno-istraživačku djelatnost Crne Gore

U skladu sa članom 6 Zakona o naučno-istraživačkoj djelatnosti ("Sl. list RCG", br.71/05), Vlada Crne Gore donosi Strategiju naučno-istraživačke djelatnosti u Crnoj Gori, na period od osam godina. Saglasno članu 8 Zakona o naučno-istraživačkoj djelatnosti, Vlada Crne Gore donosi Strategiju na predlog Savjeta za naučno-istraživačku djelatnost.

Ministarstvo prosvjete i nauke imenovalo je Komisiju za izradu Predloga strategije naučno-istraživačke djelatnosti u Crnoj Gori (Rješenje br.: 05-1/7-1215, od 12. marta 2007. god) u sastavu:

1. Prof. dr Mira VUKČEVIĆ

(redovan profesor na Univerzitetu Crne Gore i predsjednik Savjeta za naučno-istraživačku djelatnost), predsjednik,

2. Akademik Petar VUKOSLAVČEVIĆ

(Član CANU, Redovan. prof. na Univerzitetu Crne Gore, član Savjeta za naučno-istraživačku djelatnost), član,

3. Prof. dr Sreten ŠKULETIĆ

(redovan profesor Univerzitetu Crne Gore, Ministar prosvjete i nauke Crne Gore), član,

4. Akademik Đorđe BOROZAN

(Član CANU, redovan profesor na Fakultetu pravnih nauka), član,

5. Prof. dr Predrag MIRANOVIĆ

(redovan profesor na Univerzitetu Crne Gore, član Savjeta za naučno-istraživačku djelatnost), član,

6. Dr Milan MARKOVIĆ

(Naučni saradnik na Univerzitetu Crne Gore), član,

7. Prof. dr Goran NIKOLIĆ

(redovan profesor na Univerzitetu Crne Gore), član,

8. Prof. dr Zoran RAŠOVIĆ

(redovan profesor na Univerzitetu Crne Gore), član,

9. Dr Milorad JOVOVIĆ

(Docent na Univerzitetu Crne Gore), član.

Lista skraćenica

BDP	Bruto društveni proizvod
CANU	Crnogorska akademija umjetnosti i
COBISS.C G	Saradnički on-line bibliografski sistem i usluge (Co-operative Online Bibliographic System and Service)
ECDL	Evropska Kcenca za rukovanje kompjuterima
ERA	Evropska istraživačka oblast (European Research Area)
FP 7	7. Okvirni program EZ za istraživanje i tehnološki razvoj
ICT	Informaciono-komunikacione tehnologije
MSP	Mala i srednja preduzeća
NID	Naučno-istraživačka djelatnosti
NPI	Nacionalni program zaintegracije

OECD	Orgamzacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PDV	Porez na dodatu vrijednost
S&T	Nauka i tehnologija (Science & Technology)
WAN	Široka oblasna mreža (Wide Area Network)

Sadržaj

Sadržaj.....	4
1. Uvod	5
2. Ciljevi strategije naučno-istraživačke djelatnosti.....	6
3. Usklađivanje Strategije NID-a sa zakonima, aktima i strateškim dokumentima.....	7
3.1 Zakonski okvir.	
.....	7
3.2 Strateška dokumenta Crne Gore	
.....	7
4. Institucionalni okvir za razvoj naučno-istraživačkog rada	10
4.1 Univerzitet	10
4.2 Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.	11
4.3 Naučno-istraživački instituti	12
4.4 Bibliotečki kapaciteti.....	13
4.5. Akademska mreža	14
5. Istraživanje, inovacije i tehnološki razvoj.	16
6. Međunarodna saradnja.....	18
7. Prioriteti NID	20
7.1 Tematski prioriteti.....	20
7.2 Funkcionalni prioriteti.	21
8. Finansiranje naučno-istraživačke aktivnosti.....	23
8.1 Obim finansiranja	25
9. Operacionalizacija ciljeva i praćenje primjene preporuka strategije.....	28

<i>Prilog 1: Akcioni plan</i>	29
<i>Prilog 2: Literatura</i>	32

1. Uvod

Nova paradigma razvoja naglašava značaj jačanja sposobnosti za savladavanje globalnog znanja i tehnološkog napretka kao izvora povećanja konkurentne sposobnosti društva. Znanje je jedan od ključnih činilaca podsticanja konkurentnosti nacionalne privrede, a povećanje ulaganja u znanje i razvoj je nužnost za prelazak na društvo zasnovano na znanju.

Polazeći od Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Crne Gore Evropskoj Uniji, kao i opštih trendova procesa globalizacije u svijetu, pri čemu konkurentnost nacionalnih ekonomija postaje osnovni činilac razvoja društva, Vlada Crne Gore mora biti odlučna u namjeri izgradnje Crne Gore kao naučno i tehnološki orjentisane države. Na osnovu pomenutog Sporazuma i Lisabonske strategije, temeljnog dokumenta EU, na koji se oslanjaju nacionalne strategije zemalja članica, Crna Gora pristupa izradi Strategije naučno-istraživačke djelatnosti (u daljem tekstu: Strategija NID) u cilju stvaranja društva utemeljenog na znanju. Društvo zasnovano na znanju mora prepoznati važnost obrazovanja i naučne djelatnosti i sve se više oslanjati na naučno-istraživačke institucije. U uslovima otvorenog društva i tržišno orjentisane ekonomije, najveću cijenu postiže znanje.

Bez naučno-istraživačke i razvojne djelatnosti, u oblastima koje su vitalne za Crnu Goru, ne može biti uspješnog i pravovremenog prenosa znanja iz svjetske riznice, kao ni novostečenog domaćeg znanja u cilju podrške ekonomskog razvoja i konkurentnosti.

Prepoznavanje pozitivnih stremljenja, naučnih postignuća i njihove primjene, prije svega u zemlji i regionu, a potom i globalno, od izuzetnog je značaja. Upoznavanje sa njima kroz ustaljenu komunikaciju i dobre odnose omogućava pozicioniranje sopstvenih dometa i potreba kroz razvijanje pozitivnog takmičarskog duha u stvaranju uslova za rezultate korisne sebi i drugima, izbjegavanje grešaka koje su napravili drugi i nepotrebnog ulaganja u poslove koje su oni već završili.

Spoznaja tržišta znanja i njegove primjene u bližem i širem evropskom okruženju obezbijedila bi novim kadrovima osjećanje izlaska iz anonimnosti, ali i doživljaj veće otvorenosti i perspektivnosti za širu primjenu njihovih saznanja. Konkurentnost je osnova za veću vrijednost proizvoda ili usluga, a uslovljena je kvalitetom i količinom novog znanja. Da bi se došlo do rezultata te vrste, važan je dvosmjerni dijalog i razmjena informacija između naučno-istraživačke zajednice i privrede. Sinergijski sve ovo vodi do brzog porasta zaposlenosti i povećanja BDP.

Naučno-istraživačka djelatnost, svakako, nije sama sebi cilj, nego je cilj cjelokupan razvoj društva

Strategiju NID nije moguće realizovati bez podrške države, sa ciljanim finansiranjem iz javnih fondova, uz jasnu odgovornost za dostignute rezultate, nadgledanje efikasnosti i precizan sistem evaluacije naučno-istraživačkih ustanova. Uz to je neophodno pozicioniranje dominantnog ili dominantnih resursa u privredi i društvu kako bi se obezbijedili mehanizmi uzajamnog i lančanog djelovanja privrede, nauke i politike, uz obezbjeđenje socijalne, ali i ekološke stabilnosti, odnosno održivog razvoja Crne Gore.

Iskustva drugih zemalja koje su prošle ili prolaze tranzicijske procese, mogu biti od pomoći pri definisanju osnovnih principa, vizija i ciljeva Strategije. Bez obzira da li se radi o zemljama u procesu tranzicije ili ne, mogu se naći podudarnosti u definisanju ključnih ciljeva, nezavisno od već postojeće infrastrukture. Jedan od osnovnih ciljeva kod zemalja u okruženju i šire je povećanje fondova namijenjenih istraživanjima u skladu sa principima Lisabonske

strategije, odnosno definisanje nacionalnih prioriteta i motivisanje istraživanja i inovativnosti u cilju obezbjeđivanja ukupnog ekonomskog napretka i efektivnog generisanja dvosmjernog toka znanja.¹

Izvor: Nacionalne strategije istraživanja i razvoja Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Austrije, Irske

2. Ciljevi strategije naučno-istraživačke djelatnosti

O uspješnosti nauke u jednoj zemlji i zadovoljavanju opštih razvojnih potreba, može se govoriti samo ako se sagleda njena sprega sa **obrazovanjem (razvojem kadrovskih resursa) i privredom (ekonomskim razvojem)**. Osnovni zadatak Strategije NID je da, povezujući ove činioce, podstakne razvoj nauke i tehnologije i poveća njihov doprinos razvoju društva, uz najveću moguću primjenu novih i kreiranje sopstvenih znanja i tehnologija. Da bi se ostvario ovaj zadatak, postavljeni su sledeći ciljevi, analizirani u okviru ove Strategije:

- Istaći važnost nauke i istraživanja u kontekstu daljeg društveno-ekonomskog razvoja i transformacije u moderno društvo zasnovano na znanju,
- Pružiti Vladi Crne Gore stručni okvir, preporuke i podršku u konkretnim aktivnostima preduzetim u cilju poboljšanja i stvaranja uslova za bavljenje naučno-istraživačkim radom i ukazati nadležnim ministarstvima na neophodnost i legitimnost ulaganja u naučno-istraživački rad,
- Podstaći izdvajanje finansijskih sredstava za ulaganje u nauku i naučnu infrastrukturu u skladu sa preporukama Lisabonske strategije i predložiti odgovarajuću dinamiku izdvajanja u odnosu na BDP,
- Istaći nezamjenljivu ulogu i odlučujući značaj kadrovskih potencijala za razvoj nauke i tehnologije, prvenstveno kroz razvoj mladih kadrova i uključenje u evropski istraživački prostor (European research area - ERA),
- Stimulisati tehnološki razvoj i inovacije i skrenuti pažnju privrednim subjektima na činjenicu da njihov tržišni uspjeh zavisi od sticanja i upotrebe novih i boljih saznanja, uspješnosti primjene i promovisanja naučnih rezultata i razvoja novih tehnologiju čiji su proizvodi tržišno atraktivni,
- Dati preporuke za optimizaciju i eventualnu reorganizaciju institucionalnog okvira za realizaciju naučno-istraživačke djelatnosti u cilju efikasnog djelovanja,
- Istaći značaj sistema naučnog informisanja i uloge informaciono-komunikacionih tehnologija (Information and Communication Technologies - ICT),
- Podstaći značaj uspostavljanja stimulativnih zakonskih mjera (mjere poreske politike) i donošenja odgovarajuće regulative (npr. u zaštiti intelektualne svojine),
- Indetifikovati najznačajnije oblasti naučno-istraživačkog rada, imajući u vidu prirodne, tehnološke i kadrovske komparativne prednosti Crne Gore,

- Odgovarajućim akcionima planom definisati prioritetne oblasti i aktivnosti kao i metode praćenja realizacije usvojenih zadataka,

Jedan od osnovnih razloga izrade Strategije NID je da istakne strateški značaj naučno-istraživačkih djelatnosti kao osnovne poluge ekonomskog i opšteg društvenog razvoja. To je od posebne važnosti u uslovima kada društvo, kao naše, još uvijek ne prepoznaje značaj i ulogu nauke i tehnološkog razvoja u ostvarivanju novih vrijednosti, a akademska zajednica pati od nedostatka motiva, neobaviještenosti, psiholoških barijera prema uključivanju u programe mobilnosti i neadekvatne valorizacije rezultata svoga rada.

3. Usklađivanje Strategije NID-a sa zakonima, aktima i strateškim dokumentima

3.1 Zakonski okvir

Pravni okvir i obavezu izrade Strategije NID definiše Zakon o naučno-istraživačkoj djelatnosti Crne Gore ("Sl. list RCG", broj 71/05). U skladu sa ovim zakonom, Strategija NID treba da utvrdi: prioritete u naučno-istraživačkoj djelatnosti; okvirni obim sredstava za finansiranje prioriteta; plan finansijskih sredstava, potrebu za naučno-istraživačkom infrastrukturu i sistem naučnog informisanja. Naučno-istraživačka djelatnost se, između ostalog, zasniva i na potrebi većeg uključivanja u Evropski istraživački prostor (ERA) i Okvirne programe Evropske unije (FP7), na uvođenju međunarodnih mjerila kvaliteta, kao i većem ulaganju u naučno-istraživačku djelatnost.

Zakon je predvidio obrazovanje Savjeta za naučno-istraživačku djelatnost čiji je zadatak da pripremi i predloži Vladi Strategiju naučno-istraživačkog rada Crne Gore, koja se donosi **na period od osam godina (2008-2016)**.

Pored Zakona o naučno-istraživačkoj djelatnosti, kao osnovnog pravnog akta koji definiše ovu oblast, od posebnog značaja su i Zakon o Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti ("Sl. list RCG", broj 24/94, 30/94) i Zakon o visokom obrazovanju ("Sl. list RCG", broj 60/03) kao i niz strateških dokumenata Crne Gore.

Usklađivanje Strategije NID sa aktuelnim zakonskim aktima Crne Gore podrazumijeva iterativan proces, odnosno permanentno usklađivanje i dopunjavanje Strategije i zakonske regulative. Treba očekivati da određene preporuke, date u cilju realizacije ciljeva Strategije NID navedenih u predhodnoj glavi, nijesu u skladu sa važećim zakonskim aktima ili da uopšte nijesu definisane postojećim zakonskim okvirom. Imajući to u vidu, treba blagovremeno preduzeti potrebne mjere za dopunu ili izmjenu određenih zakonskih akata da bi svaka donesena odluka bila u skladu sa važećom zakonskom regulativom.

Tako npr. usvajanje niza stimulativnih mjera za bavljenje naučno-istraživačkim radom i optimalna organizacija institucionalnog okvira za realizaciju naučno-istraživačke djelatnosti, može usloviti izmjenu ili dopunu postojećih pravnih akata, a posebno treba obratiti pažnju na oblast zaštite intelektualne svojine.

3.2 Strateška dokumenta Crne Gore

Strategija naučno-istraživačke djelatnosti treba da bude usklađena sa najvažnijim dokumentima koji definišu pravce i ciljeve razvoja Crne Gore. Ključni strateški dokument koji bi imao odlučujući uticaj na Strategiju NID bi bila Strategija ekonomskog razvoja Crne Gore koja, nažalost, još uvijek nije usvojena. Među ostalim strateškim dokumentima najvažniji su: **Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države, Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore i Prostorni plan Crne Gore**. Ostali slični dokumenti, strategije razvoja pojedinih sektora (energetskog, saobraćaja, poljoprivrede, turizma, malih i srednjih preduzeća i dr.), imaju znatno uži obuhvat i bave se prvenstveno održivim razvojem tih djelatnosti.

Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države²

Skupština Republike Crne Gore je donijela **Deklaraciju o Crnoj Gori kao ekološkoj državi³**, kojom je definisala strateško opredjeljenje da se dalji razvoj Crne Gore odvija u skladu sa principima i zahtjevima održivosti.

² *Dokument usvojila Vlada Crne Gore marta 2001. godine*

Ono što ovaj dokument povezuje sa budućim strateškim dokumentom u oblasti naučno-istraživačkog rada je ciljano isticanje nauke i obrazovanja kao osnovnih pretpostavki održivog razvoja koje treba da budu u vrhu prioriteta nacionalne politike i strategije socijalnog, ekonomskog, naučno-tehnološkog i kulturnog razvoja Crne Gore.

Nacionalna strategija održivog razvoja⁴

Predstavlja dalju razradu smjernica razvoja definisanih *Deklaracijom o ekološkoj državi*. Crnoj Gori je potreban koncept održivog razvoja koji podrazumijeva balansiranje ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva kako bi se osiguralo «zadovoljavanje potreba sadašnje generacije bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe».

Prema ovoj strategiji u viziji održivog razvoja Crne Gore posbno se, u dijelu vizije ekonomskog razvoja, apostrofira potreba ubrzavanja ekonomskog rasta i tranzicije ka tržišnoj privredi (stimulisanje inovacija i produktivnosti, osnaživanje preduzetništva, sprečavanje odlaska perspektivnih kadrova iz zemlje), kroz integrisanje politike zaštite životne sredine i ekonomske politike i ublažavanje efekata ekonomskog rasta na životnu sredinu. Prioritetni je zadatak Strategije u oblasti novih tehnologija podsticanje istraživanja, razvoja i inovacija.

Prostorni plan Crne Gore⁵

Prostorni plan Crne Gore predstavlja jedan od njenih najznačajnijih razvojnih dokumenata i on preuzima viziju održivog razvoja koja je već definisana Strategijom održivog razvoja. Perspektive su budućeg razvoja Crne Gore u širem uvođenju onih principa koji dominiraju u Evropskoj uniji, a koji počivaju na znanju, inovacijama i preduzetništvu.

U dokumentu se kaže da nauka treba da ima ključnu ulogu u rješavanju velikog broja razvojnih problema Crne Gore, u prvom redu da olakša prevazilaženje niskog stepena privrednog i socijalnog razvoja, da pozitivno utiče na obnovu privrednih aktivnosti i privrednog rasta i stvori saznavne pretpostavke za uspostavljanje održivog razvoja i podizanje životnog standarda.

Nacionalni program za integraciju Crne Gore u EU (NPI)⁶

dokument, koji je Vlada usvojila u formi nacrt, važan je akt za budući razvoj naučno-istraživačke djelatnosti.

Najvažniji kratkoročni prioriteti (do 2010) su: reforma statističkog sistema u oblasti nauke i istraživanja; širenje i razvoj mreže nacionalnih kontakt osoba za Sedmi okvirni program Evropske unije; podsticanje mobilnosti istraživača; jačanje veza sektora istraživanja sa privredom i kao i donošenje niza podzakonskih akata.

Takođe, ovaj dokument predviđa donošenje Strategije naučno-istraživačke djelatnosti, koja, između ostalog, treba da odredi prioritete nauke i tehnologije (S&T) i definiše porast godišnjeg budžeta, kao % BDP oprijedijeljenog za S&T, razvoj politika i aktivnosti za jačanje nacionalnog istraživačkog potencijala, ljudskih i materijalnih resursa potrebnih na putu evropskih integracija.

³ Usvojena na Skupštini Republike Crne Gore septembra 1991. godine

⁴ Usvojila Vlada Crne Gore u prvoj polovini 2007. godine

⁵ *Dokument usvojila Vlada Crne Gore decembra 2008. godine*

⁶ *Nacrt teksta utvrdila Vlada Crne Gore aprila 2008. godine*

Zajedničke preporuke navedenih dokumenata, koje se odnose na naučno-istraživačku djelatnost, a svoju potvrdu nalaze i u Strategiji naučno-istraživačke djelatnosti Crne Gore, mogle bi se podvesti pod tri ključne:

1. Prioriteti i vizija budućeg razvoja Crne Gore temelje se na osnovnim principima koncepta održivog razvoja (skladan balans između ekonomskog razvoja, socijalnih zahtjeva i potrebe očuvanja životne sredine),
2. Razvoj treba da se zasniva na znanju, odnosno nauka treba da ima ključnu ulogu u rješavanju budućih razvojnih izazova,
3. Potrebno je naučno-istraživačku djelatnost podići na viši nivo, prvenstveno kroz znatno veću finansijsku podršku države.

4. Institucionalni okvir za razvoj naučno-istraživačkog rada

4.1 Univerzitet

Na univerzitetima su objedinjeni nastavni i naučni proces u cilju obuke kadrova, stvaranja naučnog podmlatka i razvijanja istraživanja iz kojih proizilaze nova saznanja i naučne metode. Naučno-istraživačka djelatnost u Crnoj Gori se, dominantno, odvijala na Univerzitetu Crne Gore kao i na naučno-istraživačkim institutima. Nažalost, sticajem niza okolnosti u toku poslednjih 15 godina, prvenstveno usled nedostatka finasijskih sredstava, naučno-istraživački proces se odvija sa značajno smanjenim intenzitetom ne samo na Univerzitetu Crne Gore, već i uopšte.

U toku poslednje četiri godine Univerzitet Crne Gore je bio zaokupljen implementacijom Bolonjskog procesa na osnovnim studijama. Napravljeni su i prvi koraci na polju afirmacije naučno-istraživačkog rada u vidu finasijske podrške naučnom usavršavanju, publikovanju radova u referentnim časopisima i učešću na naučnim skupovima. Međutim, programi magistarskih i doktorskih studija su, često, pravljani u odsustvu suštinske analize infrastrukturnih i kadrovskih potencijala i dugoročnog formiranja naučno-istraživačkog procesa, bez koga su ovi programi nezamislivi u savremenom svijetu. Izostala je i neophodna podrška države u vidu jasne politike i finasijske podrške na ovom planu.

Imajući to u vidu, poslednji je trenutak da se odgovarajućim strategijama naučno-istraživačke djelatnosti i visokog obrazovanja, koje treba sinhronizovano kreirati, napravi suštinski zaokret na naučno-istraživačkom polju na univerzitetima u Crnoj Gori.

Koristeći komparativna iskustva niza država u okruženju i Evropi moguće je uticati na razvoj naučno-istraživačkog procesa na univerzitetima ne narušavajući njihovu autonomiju.

Zaključci i preporuke

- Organizovati doktorske studije kroz finansiranje naučno-istraživačkih programa na bazi iskustava razvijenih evropskih država i stvoriti potrebne preduslove za internacionalizaciju naučnog i nastavnog procesa,
- U okviru Ministarstva prosvjete i nauke formirati fond za finansiranje naučno-istraživačke djelatnosti. U slučaju potrebe i opravdanosti u budućnosti, operacionalizacija ovih sredstava može funkcionisati i preko Agencije za nauku ili Agencije za nauku i visoko obrazovanje (što je u Regionu već zaživjelo), koja bi preuzela odgovornost vezanu za razvijanje sistema za evaluaciju po osnovu konkurisanja za budžetska sredstva, procesiranje i praćenje svih podataka vezanih za naučno-istraživački rad, akreditovanje naučno-istraživačkih ustanova i ustanova visokog obrazovanja,
- Definirati pravila i razviti sistem za evaluaciju, izbor i ocjenu projekata na bazi međunarodnog iskustva i preduzeti neophodne mjere za uključivanje u evropski istraživački prostor,

- Formirati bazu podataka svih naučno-istraživačkih radnika u Crnoj Gori na osnovu međunarodno prepoznatih parametara, da bi se sagledali kadrovski potencijali i napravili realni planovi razvoja. U tom cilju je neohodno dovršiti započetu aktivnost na formiranju E-CRIS (Current information system in Montenegro), što se može izvesti bez dopunskih finansijskih sredstava, ili formirati neki drugi odgovarajući informacioni sistem,
- Razviti mrežu istraživačke infrastrukture u zemlji u skladu sa međunarodnim standardima. Podsticati osnivanje laboratorija i centara za naučna istraživanja na univerzitetima i drugim ustanovama kroz obavezno sufinansiranje ukoliko se bave prioritetnim područjima razvoja Crne Gore,
- Finansirati školovanje naučnih kadrova na prestižnim univerzitetima u inostranstvu u oblastima za koje nema realnih uslova u Crnoj Gori,

- Stvarati uslove za razmjenu naučnih dostignuća i povezivanje istraživača održavanjem naučnih skupova i konferencija na teritoriji Crne Gore,
- Koristeći međunarodno priznate metode (evaluacija OECD-a), izvršiti analizu naučno-istraživačkog rada u poslednjih 10 godina, ukupno i u pojedinim oblastima u Crnoj Gori,
- Podsticati međusobnu konkurenciju državnih i privatnih univerziteta.

Evidentni su određeni, početni, koraci na Uiverzitetu Crne Gore i u Sektoru za nauku i visoko obrazovanje Ministarstva prosvjete i nauke u smislu realizacije navedenih preporuka. Da bi se one u potpunosti ispunile, neophodno je povećati izdvajanja za ovu namjenu na državnom nivou. Isto tako, Strategijom razvoja visokog obrazovanja je neophodno precizirati uslove koje mora zadovoljiti svaka jedinica univerziteta za buduće akreditacije svih vidova svoje nastavne djelatnosti i svaki pojedinac za izbor u odgovarajuće zvanje i mentorstvo.

4.2 Crnogorska akademija nauka i umjetnosti

U našem društvu, koje treba da se bazira na znanju nacionalna Akademija mora imati odgovarajuću ulogu definisanu u skladu sa pozitivnim iskustvima evropskih zemalja i našim potrebama.

Nacionalne akademije su nezavisne u odnosu na vlade, industriju i druge profesionalne organizacije od kojih dobijaju finasijsku podršku koja ne smije uticati na njihovu nezavisnost. Iako su programi rada nacionalnih akademija različiti, oni uglavnom sadrže sledeće aktivnosti:

- Promociju nauke, naučno-istraživačkog i umjetničkog rada i koordinicija aktivnosti na polju naučno-istraživačkog i umjetničkog rada,
- Organizaciju, realizaciju i koordinaciju naučno-istraživačkih projekata koji su od posebnog značaja za očuvanje i promociju prirodnog i kulturnog nasleđa, razvoja jezika i kulture i zaštiti životne sredine,
- Savjetodavnu ulogu, zasnovanu na naučnim pokazateljima i istraživanju, pri donošenju različitih odluka na državnom nivou,
- Ekspertize u oblasti nauke i naučne politike,
- Internacionalnu kooperaciju u oblasti nauke i umjetnosti.
- Razrada državnih programa na polju nauke i inovacija mehanizama njihove implementacije,
- Dodjela nagrada i priznanja za dostignuća u oblasti nauke i umjetnosti.

Modeli organizacije, sastav i obim nacionalnih akademija su takođe različiti. Najveći broj sadrži odjeljenja-sekcije za pojedine oblasti prirodnih i društvenih nauka i umjetnosti, institute i naučno-istraživačke centre, razna tijela odgovorna za kreiranje i sprovođenje naučno-istraživačke politike, informacione sisteme i biblioteke.

Sticajem niza okolnosti pozicija i uloga Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU) u predhodnom periodu nije bila određena u skladu sa evropskim iskustvima i trendovima u ovoj oblasti. Potencijal CANU na polju promocije i očuvanja kulturnog nasledja i razvoja jezika i kulture, kreiranju i realizaciji naučno-istraživačke politike u Crnoj Gori nije optimalno korišćen. CANU je razvila živu međunarodnu i međuakademijsku saradnju, realizovala naučno-istraživačke projekte, naučne skupove i rasprave, na lokalnom i međunarodnom nivou, sa željom da se na naučnoj osnovi uključi u rješavanje niza aktuelnih problema u našem društvu. Formiran je i fond za nagrađivanje mladih talenata i realizovana bogata izdavačka djelatnost.

Zaključci i preporuke

- Intezivirati savjetodavnu ulogu CANU kroz uvođenje prakse razmatranja predloga i mišljenja Akademije u oblasti vođenja naučne politike, zaštite životne sredine i niza društvenih i etičkih pitanja kada se, za određenu političku odluku, može pružiti savjet zasnovan na naučnim pokazateljima i istraživanju,
- Razmotriti mogućnost lociranja naučnih institucija od nacionalnog značaja kojima je neophodno i programsko finansiranje unutar CANU,
- Koordinirati multidisciplinarne projekte od nacionalnog značaja na nivou Akademije,
- Formirati poseban fond u okviru Akademije iz budžetskih sredstava i privatnih donacija za podsticanje aktivnosti mladih istraživača i ojačati postojeći fond za dodjelu nagrada za dostignuća u oblasti nauke i umjetnosti,
- Razviti referentnu, biblioteku kao centar naučnih i tehnoloških informacija u okviru Akademije.

4.3 Naučno-istraživački instituti

U Crnoj Gori trenutno postoje tri naučna instituta: Istorijski, Institut za biologiju mora i Institut za strane jezike (Biotehnički institut se transformisao u Biotehnički fakultet). Pored ovih postoje i instituti u okviru privrednih organizacija, kao i više zavoda i centara; Zavod za geološka istraživanja, Hidrometereološki zavod, Seizmiološki zavod, Centar za ekotoksikološka ispitivanja, Institut za javno zdravlje, Institut za crnu metalurgiju i Zavod za zaštitu okoline, Zavod za zaštitu spomenika kulture i dr. Organizaciona šema i oblast djelatnosti ovih institucija su mijenjani od njihovog formiranja do danas. Djelovali su kao samostalne organizacije ili u okviru Univerziteta Crne Gore. Finansiranje je bilo programsko (različite vrste povremenih i stalnih ekspertskih usluga) i projektno (realizacija naučno-istraživačkih projekata). Suštinski je bila dominantna programska komponenta finansiranja. Optimalni oblik organizacije i finansiranja ovih institucija još uvijek nije pronađen.

Slične institucije u nizu evropskih zemalja su dinamičkog karaktera, pojavljuju se, razvijaju ili nestaju zavisno od potreba i uslova na tržištu. Oblast njihovog djelovanja se može mijenjati u domenu od naučne ka uslužnoj djelatnosti i obratno. Da bi bile prepoznate kao naučno-istraživačke ustanove moraju da zadovolje određene uslove u pogledu kadra i opreme. Posebna uloga ovih institucija je i u naučno-istraživačkom procesu na nivou magistarskih i doktorskih studija.

Zaključci i preporuke

Značaj navedenih instituta za Crnu Goru je nesporan. Imajući to u vidu treba naći optimalan način organizacije i finansiranja koji će omogućiti permanentan rad i razvijanje ovih instituta. Ukoliko se usvoji projektno finansiranje kao dominantno, malo je vjerovatno da ove

institucije mogu opstati realizujući naučno-istraživačke projekte na nacionalnom i međunarodnom tržištu, bez dodatne finasijske podrške. Ukoliko se kao dominantno usvoji programsko finansiranje postoji opasnost da dođe do transformacije ovih institucija u klasične zavode u kojima će se pretežno odvijati uslužna djelatnost. Imajući to u vidu, najprihvatljivija varijanta je paralelno, programsko i projektno finansiranje, pri čemu bi obje komponente bile odvojene i nezavisne. Programsko finansiranje bi obezbjeđivala odgovarajuća ministarstva na osnovu definisanih aktivnosti koje bi ove institucije permanentno obavljale za potrebe ministarstava. Projektno finansiranje bi se odvijalo u oblasti naučno-istraživačkog rada. U tom pogledu instituti ne bi imali prioritet, već bi nastupali pod istim uslovima kao i drugi subjekti u Crnoj Gori, zavisno od svojih potencijala i tržišnih uslova. Na taj način bi se stimulisao

razvoj instituta, transformacija zavoda u institute ili formiranje novih instituta. U suprotnom bi došlo do transformacije instituta u klasične zavode. Način organizacije instituta i zavoda ne treba unaprijed specificirati. Mogu djelovati samostalno ili u okviru drugih institucija, zavisno od svojih potreba i uslova na tržištu. Koji god organizacioni oblik budu imali, neophodno je definisati uslove koje moraju zadovoljiti da bi bili akreditovani kao naučno-istraživačke institucije ili centri izvrsnosti i na taj način stekli pravo na korišćenje odgovarajućih programskih sredstava za naučno-istraživački rad.

Postoji širok spektar programskih oblasti od posebnog značaja za Crnu Goru, koje treba posebno specificirati za svaki institut i ponuditi odgovarajućem ministarstvu koje bi obezbijedilo permanentna finansijska sredstva za realizaciju određenih djelatnosti. Kada je u pitanju naučno-istraživački rad, ove institucije raspolažu potrebnim kadrom i opremom za uspješno uključivanje u prioritetna područja istraživanja na nacionalnom i međunarodnom nivou kao i za realizaciju istraživačkog rada studenata na magistarskim i doktorskim studijama na univerzitetima u Crnoj Gori. Programske aktivnosti bi omogućile permanentan opstanak ovih institucija, dok bi od inicijative i aktivnosti na naučno-istraživačkom polju zavisio njihov razvoj i naučno-istraživačka pozicija. U cilju realizacije navedenih zaključaka potrebno je:

- Izvršiti akreditaciju svih instituta i definisati im pravni subjektivitet,
- Obezbijediti održivost programskog finansiranja instituta koji proučavaju tematike od nacionalnog značaja.

4.4 Bibliotečki kapaciteti

Bibliotečko-informacioni sistem kao i informacioni sistem u naučno-istraživačkoj djelatnosti su neophodna struktura bez koje se ne može zamisliti savremeno školstvo, nauka i istraživanje kao ni tehnološki i ekonomski razvoj. Biblioteke su jedan od najvažnijih činilaca stvaranja novih vrijednosti u obrazovanju i naučno-istraživačkom radu.

Na Univerzitetu Crne Gore, pored Univerzitetske postoji više biblioteka lociranih na fakultetima i institutima. Univerzitetska biblioteka je osnovana 1979 g. sa ciljem da organizuje cjelokupnu bibliotečku djelatnost na Univerzitetu, bude nosilac razvoja jedinstvenog bibliotečko-informacionog sistema i vrši nadzor nad radom svih visokoškolskih biblioteka. Zbog neadekvatne infrastrukture i nedostatka odgovarajućeg kadra, Univerzitetska biblioteka nije bila u stanju da realizuje predviđene zadatke, tokom dužeg vremenskog perioda. Počev od 2000 g. napravljeno je niz značajnih koraka u cilju poboljšanja stanja u ovoj oblasti. Započeta je automatizacija poslovanja i umrežavanja biblioteka u jedinstveni bibliotečko-informacioni sistem COBISS.CG (Co-operative Online Bibliographic System and Service), edukacija i usavršavanje bibliotečkog kadra, implementacija bibliotečkih standarda, osavremenjavanje bibliotečkih službi i dr. Bibliotečka građa je djelimično obrađena i on-line dostupna u formi bibliografskih zapisa. Obezbijeden je pristup elektronskoj bazi podataka EBSCO. Započeto je i sa izradom registra istraživača i projekata na Univerzitetu Crne Gore, na platformi univerzalne aplikacije E-CRIS (Current information system in Montenegro). Nažalost, ovi izuzetno pozitivni poduhvati nijesu dovedeni do kraja. EBSCO baza podataka može donekle zadovoljiti potrebe u oblasti društvenih nauka i medicine, dok je apsolutno nedovoljna za tehničke nauke.

Postojeći stručni kadar je raspršen po fakultetskim bibliotekama, Centralnoj biblioteci »Đurđe Crnojević«, biblioteci CANU, tako da je efikasnost njihove djelatnosti umanjena zbog prevelike decentralizacije. Svaka biblioteka ne mora imati "sve", ali korisnik mreže dobija sve što mu je potrebno. Bibliotečki fond može biti centralizovan ili podijeljen na više odjeljaka

koji su locirani bliže njihovim korisnicima. Centralizovani sistemi imaju prednost u akademskom i ekonomskom pogledu, ukoliko se ne radi o potrebi izuzetno frekventnog korišćenja određenih referentnih publikacija.

Zaključci i preporuke

- Dovršiti započete aktivnosti na realizaciji COBISS CG. Da bi se ovaj sistem dovršio, neohodno je da fakultetske biblioteke kompletiraju podatke o svojim fondovima u COBISS CG sistem,
- Kompletirati i stalno ažurirati E-CRIS (Electronic Current Research Information System) informacioni sistem. Za završetak i ažuriranje ovog sistem potrebno je da nastavno i naučno osoblje dostavi već tražene podatke,
- Omogućiti pristup većem broju baza podataka,
- Usvojiti jedan od mogućih modela centralizovane organizacije. Imajući u vidu da uskoro treba da bude izgrađen bibliotečki prostor u novoj zgradi rektorata, treba razmotriti mogućnost objedinjavanja svih biblioteka Univerziteta Crne Gore sa teritorije Podgorice. Time bi se omogućila efikasna organizacija bibliotečkog sistema uz minimalne ekonomske troškove,
- Definirati jedinstven bibliotečko-informacioni sistem sa efikasnom univerzitetskom mrežom u koju bi se uključile Centralna i ostale biblioteke sa teritorije Crne Gore,
- Usvojiti model finansiranja bibliotečko-informacionog sistema koji bi omogućio permanentnu obnovu bibliotečkog fonda, a naročito periodičnih publikacija, nezavisno od trenutnih mogućnosti i stavova rukovodioca univerzitetskih jedinica.

Da bi se uspostavio efikasan sistem treba realizovati sve navedene preporuke. Imajući to u vidu, kao i činjenicu da se najveći broj preporuka može realizovati bez značajnih finansijskih ulaganja, preporuke nijesu svrstane prema prioritetu. Prvo treba realizovati one za koje postoje realni finansijski i kadrovski uslovi i preduzeti neophodne mjere za realizaciju preostalih preporuka.

4.5. Akademska mreža

Akademska mreža treba da obezbijedi međunarodnu konekciju i međugradske linkove WAN (Wide Area Network) i lokalno povezivanje u gradovima MAN/LAN (Metropolitan Area Network/Local Area Network). Mreža treba biti namijenjena prenosu podataka i povezivati sve nacionalne istraživačko-obrazovne mreže. Nastavnicima i istraživačima treba omogućiti pristup mreži iz svojih stanova.

Korišćenje FTP protokala za prenos podataka iz evropskih i USA univerzitetskih centara je ograničeno.

Evidentan je nedostatak kvalitetnih kadrova gotovo svih profila ICT-a, iako se edukacija u ovoj oblasti odvija na više jedinica Univerziteta Crne Gore. Na tržištu Crne Gore je moguće

nabaviti gotovo sav ICT hardver i softver koji je danas aktuelan u svijetu. Cijene su opterećene obaveznim PDV-om. U gotovo svim realizovanim projektima u oblasti ICT prisutne su kompanije iz okruženja. To pokazuje da lokalne kompanije ne posjeduju sopstvene kapacitete za veće projekte. Evidentan je i nedostatak zakonske regulative, standarda i normativa u ovoj oblasti na nivou Crne Gore.

Zaključci i preporuke

Efikasnost informacionog sistema je od suštinskog značaja, ne samo kada je u pitanju razvoj naučno-istraživačkog rada, već i funkcionisanje svih državnih organa. Zavisi prvenstveno od odgovarajuće infrastrukture koja omogućava brz prenos podataka. Ova infrastruktura bi trebala biti u državnom vlasništvu, što se može ostvariti bez velikih ulaganja s obzirom na relativno mali prostor koji zauzima naša država. Potrebno je:

- Povezati optičkim vezama sve gradove u CG mrežom koja bi bila u državnom vlasništvu.
Ova mreža treba da obezbijedi i vezu sa državama u okruženju u cilju integracije MREN-a (Montenegrin Research and Education Network) u evropsku akademsku mrežu - GEANT.
Mrežu bi koristili svi univerzitetski centri i državni organi. Nacrt projekta ove mreže je urađen u Centru Informacionog Sistema Univerziteta CG,
- Smanjiti ili ukinuti PDV za nabavku računarske opreme, cijenu internet konekcija (ADSL, ISDN), udžbenika i literature, što je praksa u mnogim evropskim zemljama,
- Usvojiti potrebnu zakonsku regulativu i standarde u oblasti ICT,
- Podsticati ICT kompanije za saradnju sa obrazovnim institucijama,
- Uvesti međunarodne standarde u obrazovanju zaposlenih koji rade sa računarima, npr. ECDL (Evropska licenca za rukovanje kompjuterima).

5. Istraživanje, inovacije i tehnološki razvoj

Zajednički polazni osnov temeljnih mehanizama za ostvarivanje razvojne strategije Crne Gore je koncept kompleksne konkurentnosti države i nacionalne privrede. Ova konkurentnost se ocjenjuje kao mjerljiva sposobnost proizvodnje međunarodno konkurentnih proizvoda i usluga na način koji obezbjeđuje održivi razvoj. Osnovni mehanizmi za povećanje kompleksne konkurentnosti i tehnološkog razvoja su: usaglašavanje prelaska na orijentaciju društva zasnovanog na znanju koje podržava politiku razvoja ljudskih resursa, radne snage i tržišta rada, razvoj informacionog društva, jačanje konkurentnosti privrede i regionalnog razvoja koji bi smanjio regionalne razlike u razvijenosti. U pregledu mjera EU politika u oblasti Nauka-Tehnologija-Inovacije⁸ ukazano je na potrebu jačanja sektora korisnika znanja, na inicijative za povezivanje javnosti sa privatnim sektorom korisnika znanja, na mogućnosti jačanja privatnog sektora korisnika znanja, povezivanje inicijativa između istraživača u javnom i privatnom sektoru, podsticanje istraživanja u privatnom sektoru.

Crna Gora u pogledu obima ulaganja u istraživanja i tehnološki razvoj, kao i u odnosu na stepen inovativnosti preduzeća, održava postojeće stanje koje, sa stanovišta dinamičnih promjena u svijetu, ne omogućava pospešivanje razvoja. Evidentan nedostatak je i slaba veza između naučno-istraživačke, obrazovne i privredne sfere, što ima negativne efekte na razvoj ljudskih resursa, tehnološki razvoj kao i na izvoznu konkurentnost.

Mala i srednja preduzeća u našem okruženju uzimaju primat u liderstvu projekata. Takvu je situaciju teško preslikati na naše uslove zbog činjenice da su to sasvim drugačiji tipovi malih i srednjih preduzeća kao što su preduzeća nastala na znanju generisanom na univerzitetima i tehnološkim inkubatorima. Crna Gora, uglavnom, ima mala i srednja preduzeća koja se bave jednostavnom proizvodnjom i servisnim uslugama. Njihov interes za ulaganja u projekte tehnološkog razvoja je praktično zanemarljiv. Da bi ih stimulisala da ulažu u istraživanja, država bi trebalo da podrži industrijski orijentisane, tržišno ostvarljive projekte.

Neadekvatan pristup eksternom finansiranju i raznim kreditnim linijama je zajednički problem svih malih i srednjih preduzeća. Problem je još akutniji kod finansiranja naučno-istraživačkog rada, zbog potencijalnog rizika koji ova ulaganja nose.

Jedna od slabih tačaka vezana za istraživanja u Crnoj Gori je i loš transfer istraživačkih podataka na tržište. Principi industrijskog menadžmenta, koji podrazumijevaju povjerljivo i potpuno raspolaganje naučnim podacima, mogu biti jedan od pokazatelja kako da se motiviše finansiranje od strane industrijskog sektora.

Crna Gora spada u grupu zemalja koje su otpočele sa kreiranjem zakonskih i institucionalnih okvira u oblasti inovacija, kao i motivisanja malih i srednjih preduzeća (MSP), ali joj predstoji dug put na implementaciji zakonskih normi i kreiranju nacionalnog programa za podsticanje inovacija. Kreiranje veza između MSP i naučno-istraživačkih ustanova je u ranoj fazi. Ne postoje primjeri inter-kompanijskih klastera ili mreža. Važan segment u podsticanju inovacija je i efikasna zaštita znanja i pomoć za prenos znanja. Pitanje zaštite intelektualne svojine se nameće kao jedno od osnovnih pitanja koja se moraju rješavati na institucionalnom i zakonskom nivou.

Pitanja intelektualne svojine proistekle kroz istraživanja finansirana iz javnih fondova do sada nisu bila regulisana posebnim pravnim aktima. Neophodno je osposobljavanje osoblja na nivou državne uprave za pružanje osnovnih savjetodavnih usluga klijentima, tj. naučnicima, razvoj internih propisa, kao i adekvatno zastupanje naučne zajednice prilikom regulisanja prava intelektualne svojine na nacionalnom i međunarodnom nivou. Moguće je razmotriti mogućnosti korišćenja tehničke pomoći Evropske komisije (poput TAIX programa) za ovu svrhu⁷. Sve naučno-istraživačke ustanove u kojima se

⁷ TAIEX je program tehničke pomoći Evropske komisije javnim ustanovama zemalja koje teže integraciji u Evropsku uniju, namijenjen prije svega primjeni EU legislative

kreiraju proizvodi znanja tj. intelektualna svojina, treba da uspostave tijela, procedure i propise kojima će se regulisati upravljanje intelektualnom svojinom – od pitanja prava autora u projektu, prava na prijavu i provjeru opravdanosti patenata, tehnološkog transfera (prenos prava trećem licu, ugovaranje o tehnološkim licencama), do obezbjeđenja finansijskih sredstava za zaštitu intelektualne svojine (naročito patenta).

Zaključci i preporuke

- Podsticati finansiranje istraživanja i inovativnosti, od strane privatnog i privrednog sektora, kroz državnu participaciju do 50 % u primijenjenim i razvojnim projektima,
- Stimulisati istraživačko-razvojnu saradnju između naučno-istraživčkih ustanova i preduzeća, preko podsticanja povezivanja istraživačkih grupa,
- Podržati ulaganja u razvoj tehnoloških mreža i novih tehnologija u onim područjima gdje već postoji kritična masa znanja i javni interes za korišćenje tog znanja u opšte svrhe. Dugoročni razvoj treba usmjeriti na sva druga područja koja mogu postati konkurentna u budućnosti, a određivaće se kratkoročnim akcionim planovima razvoja,
- Povećati propusnost naše privrede za svjetske tehnologije i inovacije, što zahtijeva pripremljenost, kako kadrovsku, tako tehnološku infrastrukturu. Za realizaciju ovog cilja neophodne su sistemske mjere reorganizacije i osavremenjavanja postojećih tehnologija preko adekvatnih kreditnih i transfernih linija, poreskih olakšica u razvojnoj djelatnosti itd. Postojeće institucije treba prilagoditi inovativnom poslovanju kao što su tehnološki parkovi i inkubatori, koje treba osnivati na univerzitetima i finansirati ih kao infrastrukturne centre,
- Uvesti podsticajne mjere za kreditiranje naučno-istraživačkog rada. Efikasan i zagarantovan mehanizam kreditiranja može biti atraktivno sredstvo za investiranje u naučno-istraživački rad,
- Podsticati jačanje istraživačko-razvojnih odjeljenja u preduzećima i razvoj javnih istraživačkih institucija,
- Obezbijediti marketinšku podršku i konsultantski servis za sve činioce u istraživanju i inovacijama,
- Uspostaviti relevantna tijela i obezbijediti tehničku pomoć za obuku osoblja, razvoj procedura i informisanje istraživačke zajednice o pitanjima intelektualne svojine.

6. Međunarodna saradnja

Crna Gora posjeduje neka od iskustava u otvaranju nacionalnih naučno-istraživačkih programa u kontekstu bilateralnih sporazuma sa zemljama iz okruženja i zemljama EU.

Aktivni interdisciplinarni međunarodni projekti se finansiraju iz fondova Njemačke rektorske konferencije(1), Savjeta za nauku Norveške (1), ERA-NET projekata u okviru FP6(3), Bilateralne saradnje (9), INTERREG (1) ⁸.

Participacija u okviru Sedmog okvirnog programa (FP7) se svodi, uglavnom, na projekte koordinacije i podrške. Participacija u krupnim istraživačkim projektima je minimalna. Od ukupnog broja, do sada, finansiranih, 1 je istraživački projekat, 2 su evropske mreže nacionalnih kontakata za FP7, a 4 su projekti koordinacije i podrške ⁹.

Može se reći da je mogućnosti programa TEMPUS III, crnogorska akademska zajednica, relativno dobro iskoristila sa realizovanih 55 projekata ¹⁰.

Mobilnost studenata ostvarivana je preko CEEPUS, TEMPUS, INTERREG, WUS-Austria programa, IAESTE, SEE-ERA.NET. U periodu od 4 godine, oko 350 studenata praktikovalo je mobilnost po raznim osnovama. U okviru aktivnosti Crnogorske akademije nauka i umjetnosti ostvareno je učešće u aktivnostima ALLEA, EASA, EMAN, IACSEE, ICSU, CEEN i realizovane predviđene aktivnosti na zajedničkim projektima i studijske posjete sa 22 nacionalne akademije nauka i umjetnosti ¹¹.

Crnogorska akademska zajednica bilježi povećan broj aplikacija u Sedmom okvirnom programu, sa statusom pridružene zemlje, u NATO SPS programu, kome je Crna Gora pridružena od marta 2007.godine i novom ciklusu TEMPUS IV programa (2007-2013). Postavlja se pitanje u kojoj mjeri iskustva u bilateralnoj saradnji mogu doprinijeti praktičnoj primjeni *principa reciprociteta* kod različitih međunarodnih opcija finansiranja naučno-istraživačkog rada, tim prije ako se zna da u Crnoj Gori ne postoji jasna slika o korisnicima reciprociteta u međunarodnoj naučnoj saradnji budući da, prije svega mobilnost istraživača, finansira nekoliko pravnih subjekata u Crnoj Gori; **Ministarstvo prosvjete i nauke, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Univerzitet Crne Gore, Ministarstvo inostranih poslova, Zavod za međunarodnu kulturnu, prosvjetnu i tehničku saradnju (ZAMTES).**

Potrebno je preduzeti aktivnosti koje bi unaprijedile postojeće otvaranje naučno-istraživačkih programa. Danas se i u Evropi, preko 80% istraživanja koje finansira državni sektor odvija na nacionalnom nivou. Evropskoj dimenziji doprinose, uglavnom, Okvirni programi Evropske komisije. Postoje slabe veze između nacionalnih programa pojedinih država i nacionalnih i evropskih istraživačkih programa.

Zaključci i preporuke

- Grupa mjera koje se odnose na razmjenu informacija u procesu odlučivanja, transfera tehnologija i razmjene rezultata može povoljno uticati na internacionalizaciju nacionalnih programa. To su stimulisanje međunacionalne saradnje kroz kontakte u okviru finansiranih projekata u različitim državama i mobilnost istraživača kao osnova u kreiranju uspješne međunarodne saradnje,

⁸ Izvor: Univerzitet crne Gore, kancelarija za međunarodnu saradnju

⁹ Izvor: Ministarstvo prosvjete i nauke

¹⁰ Izvor: Nacionalna TEMPUS kancelarija

¹¹ Izvor: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti

- Kako bi se u širem obimu podstakla međunarodna saradnja Crne Gore, potrebno je preuzeti niz konkretnih mjera, kojima bi se formirala infrastruktura neophodna za stimulisanje međunarodne saradnje i uključivanje u evropski istraživački prostor,
- Dati punu podršku aktivnijem učešću istraživača u relevantnim evropskim i internacionalnim programima, putem povećanja finansijskih sredstava namijenjenih mobilnosti,
- Objediniti sistem finansiranja, ingerencija i protoka informacija u oblasti međunarodne saradnje na državnom nivou u okvirima jednog pravnog subjekta koji bi trebalo da posjeduje urednu bazu podataka učesnika u svim aktivnostima međunarodne saradnje. Potrebno je dovršiti kreiranje mreže kontakt osoba za različite tematske oblasti u okviru Sedmog okvirnog programa i drugih međunarodnih programa,
- Sistematski motivisati apliciranje istraživača na pozive, prije svega, Okvirnog programa, tako što će se pravovremeno, preko kontakt osoba, informisati javnost o novim pozivima i uslovima konkurisanja,
- Ubrzati ulazak Crne Gore u program EUREKA koji na međunarodnom nivou pospješuje uključivanje privrede i privanog sektora u sistem finansiranja naučno-istraživačke djelatnosti,
- Pospješiti participaciju u COST programu preko odgovarajućih administrativnih mehanizama koji nijesu, do sada, zaživjeli u Crnoj Gori, kao i opsežnijim informisanjem akademske javnosti o mogućnostima koje COST pruža,
- Proširiti postojeću bilateralnu saradnju kao jedno od vrlo popularnih iskustava u razmjeni rezultata naučno-istraživačkog rada i otpočeti intenzivnu aktivnost za utemeljenje opsežne multilateralne saradnje,
- Intezivirati regionalnu saradnju zbog mogućnosti velikog broja zajedničkih istraživačkih akcija interesantnih za čitav region sa, relativno, ujednačenim nivoom naučno-istraživačkih aktivnosti,
- Umrežiti i bolje povezati crnogorske naučne i istraživačke organizacije sa drugim nacionalnim i evropskim agencijama za promociju nauke i istraživanja i njihovim finansijskim organizacijama, sa ciljem pospješivanja i poboljšanja prekograničnih aktivnosti.

7. Prioriteti NID

Analizom strategija naučno-istraživačkih djelatosti evropskih država mogu se uočiti dva prilaza pri izboru prioritetnih područja naučno-istraživačkog rada. Neke države su definisale određene oblasti kao tematske prioritete imajući u vidu njihove komparativne prednosti i uslove za postizanje vodeće uloge u tim oblastima istraživanja, kao što su npr. biotehnologija, genetika, medicina, informacione tehnologije, hrana, zaštita okoline, energija, novi materijali itd. Drugi prilaz podrazumijeva usmjeravanje sredstava za određene aktivnosti, odnosno programe (funkcionalne prioritete) kao što su: naučno-istraživački proces na univerzitetima, vezu univerziteta i privrede, uključivanje privrede u naučno-istraživački proces, razvoj novih tehnologija, tehnološka infrastruktura, poslovna konkurentnost i sl., pri čemu tehnološka područja nijesu posebno specificirana. Smatra se, da punu podršku treba da imaju sva područja za koja postoji interes, odgovarajući uslovi i spremnost privrede za ulaganje u naučno-istraživački proces, bez obzira na tehnološku oblast.

Navedeni pristupi se mogu paralelno prepoznati u mnogim strategijama, pri čemu jedan ili drugi imaju dominantnu ulogu.

7.1 Tematski prioriteti

Pri izboru prioritetnih oblasti naučno-istraživačkog rada u Crnoj Gori treba voditi računa da se u maksimalnoj mogućoj mjeri zadovolje sledeći uslovi:

- Povećanje društvenog proizvoda u Crnoj Gori,
- Usklađenost sa strateškim dokumentima Crne Gore; Nacionalnom strategijom održivog razvoja, Prostornim planom, Pravcima razvoja Crne Gore kao ekološke države, Strategijom razvoja energetike itd, kao i postojećim zakonima u oblasti visokog obrazovanja i naučno-istraživačke djelatnosti,
- Mogućnost uključivanja u međunarodne projekte sa postojećim naučno-istraživačkim potencijalima (kadrom i opremom), odnosno, afirmisanje istraživanja u oblastima koje mogu biti konkurentne na evropskom nivou,
- Stvaranje uslova za dalji razvoj naučno-istraživačkog kadra i institucija u određenim oblastima,
- Očuvanje prirodnog i kulturnog nasleđa.

Aktuelni trenutak nameće Crnoj Gori potrebe u određenim oblastima kao što su:

- **Nauka i obrazovanje** U strateškim dokumentima Crne Gore, na koje je ukazano u poglavlju 3.4., ističe se da su nauka i obrazovanje pretpostavke održivog razvoja i da treba da budu u vrhu prioriteta nacionalne politike i strategije socijalnog, ekonomskog, naučno-tehnološkog i kulturnog razvoja Crne Gore. Napredak nauke podrazumijeva prepoznavanje

najkvalitetnijih istraživača, promovisanje naučnih aktivnosti i obezbjeđivanje veze između nauke i obrazovanja.

- Naše, kao i svako društvo u tranziciji se sreće sa nizom specifičnih problema koje treba permanentno proučavati u cilju smanjenja njihovih negativnih efekata. Prirodno i kulturno nasleđe, demografska struktura, nacionalni identitet, jezik i sl. su oblasti kojima treba posvetiti posebnu pažnju.
- **Ekologija** Crna Gora je deklarirana kao ekološka država, što je u skladu sa njenim i strateškim dokumentima, gotovo, svih zemalja Evrope, u kojima je održivost ključni termin, a čist i nezagađeni vazduh, zemlja i voda su osnovni prioriteti razvojne politike. Poseban značaj imaju more i priobalje koje u mediteranskim zemljama predstavljaju bitan

resurs i stoga su na prioritetnom mjestu aktivnosti proučavanja i sprovođenja mjera zaštite i racionalnog korišćenja bioloških resursa.

- **Turizam** Rad u oblasti turizma podrazumijeva istraživanja u nizu oblasti od kojih dominantno zavisi ova privredna grana kao što su npr. zaštita okoline, vodosnadbijevanje, otpadne vode, saobraćaj, komunikacije itd.
- **Poljoprivreda** Razvoj održivog sektora poljoprivrede i proizvodnje hrane u cjelini je od suštinskog značaja za ukupan ekonomski razvoj Crne Gore, imajući u vidu da proizvodnja hrane doprinosi sa više od 1/5 BDP. Moderan koncept održivog razvoja, poljoprivredu stavlja u mnogo širi kontekst, jer se ukupan značaj ogleda kroz njenu multifunkcionalnost. Razvoj poljoprivrede istovremeno znači i gazdovanje ogromnim resursima (37% ukupne teritorije Crne Gore). Moderni koncept razvoja poljoprivrede i agrarne politike razvoj poljoprivrede i seoskog prostora posmatraju objedinjeno. Takav integralni pristup uključuje i šumarstvo, kao važan segment upravljanja prirodnim resursima. S obzirom na izuzetno jaku konkurenciju i niz subvencija koje zemlje u okruženju daju za poljoprivrednu proizvodnju, Crna Gora može biti konkurentna u relativno malom broju poljoprivrednih proizvoda, ali postoje značajni potencijali kada je u pitanju proizvodnja zdrave-organske hrane.
- **Zdravlje stanovnika** Treba posvetiti posebnu pažnju zdraštenim problemima tipičnim za pojedine oblasti ili kategorije stanovništva Crne Gore.
- **Energetika** Istraživanja u oblasti energetike treba, prvenstveno, usmjeriti na istraživanje energetski potencijala, obnovljive izvore energije tipične za Crnu Goru, kao i na poboljšanje energetske efikasnosti, imajući u vidu da smo na tom polju među poslednjima u Evropi.

Pomenute aktuelne oblasti treba da budu uzete u razmatranje prilikom planiranja godišnjih ulaganja budžetskih sredstava, preko resornih ministarstava, za programsko sufinansiranje odgovarajućih naučno-istraživačkih institucija i realizaciju kapitalnih razvojnih projekata iz pomenutih oblasti uz maksimalno angažovanje domaćeg naučnog kadra (Ministarstvo poljoprivrede, Ministarstvo turizma i zaštite prostora, Ministarstvo kulture, sporta i medija, Ministarstvo energetike, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Sekretarijat za razvoj). U sprezi sa Ministarstvom ekonomskog razvoja potrebno je dodatno obezbijediti podršku bankarskog sektora za realizaciju istraživačko-razvojnih projekata i stvoriti podsticajne uslove za strane investicije u istraživanja i razvoj.

7.2 Funkcionalni prioriteti

Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, kao resorno ministarstvo, preko čijeg budžeta se raspodjeljuju sredstva za realizaciju naučno-istraživačkih projekata, na kompetitivnoj osnovi, u ovom trenutku se ne suočava u značajnoj mjeri, sa problemom uspostavljanja tematskih prioriteta ka kojima bi bili usmjereni budžetski fondovi, jer je intenzitet naučno-istraživačkog rada relativno nizak. Naša je nauka prije u poziciji da održava svoju bazu ljudskog potencijala kroz redovno obezbjeđivanje sredstava za istraživanja, uz obezbjeđenje boljih uslova za rad istraživača, povećanje njihovog broja i podizanje referentnosti. Na ovakve zaključke ukazuje i činjenica da je valorizovano vrlo malo dosadašnjih rezultata finansiranih iz budžetskih sredstava, da vlasništvo nad rezultatima projekata nije bilo zakonski regulisano i da nije postojala realna veza između finansiranih projekata i realnih potreba Crne Gore.

Kod raspodjele godišnjih sredstava za nauku pojavljuje se problem neproporcionalne zastupljenosti različitih oblasti nauka u prijedlozima projekata, te je, zbog ravnomjernog razvijanja svih oblasti nauka, potrebno determinisati njihov međusobni odnos u raspodjeli sredstava za fundamentalna istraživanja. Crne Gora nije do sada primjenjivala poseban sistem raspodjele sredstava po oblastima nauka. Jedan od modela, koji bi mogao biti prihvaćen i kod nas, je zastupljen u evropskom istraživačkom sistemu u Okvirnim programima:

- Prirodno-matematičke nauke i inženjering – oko 40%
- Nauke o živim sistemima – oko 35%
- Društvene i humanističke nauke – oko 15%
- Multidisciplinarna istraživanja – oko 10%

Od kvalitetnih primijenjenih i razvojnih projekata kojima se konkuriše za budžetska sredstva, prioritete je moguće uspostaviti uzimajući u obzir gore navedene kriterijume. U trenutku kad se pojavi problem prevelikog broja veoma kvalitetnih primijenjenih i razvojnih projekata iz raznorodnih oblasti nauka, Ministarstvo prosvjete i nauke (ili nadležna Agencija) bi trebalo da sprovede nacionalnu prioritizaciju prema poznatim metodologijama («Predviđanje u nauci» i dr.).

Umjesto uspostavljanja tematskih prioriteta, za Ministarstvo prosvjete i nauke je bitnije napraviti tzv. funkcionalnu prioritizaciju, tj. definisati prioritete politike i mjere namijenjene uklanjanju barijera i nedostataka u istraživačkom sistemu i podsticanju njegovog rasta. To su politike poput: stimulisanja javno-privatnog partnerstva u istraživanjima, uspostavljanje balansa između različitih izvora finansiranja istraživačke djelatnosti, poboljšanje uslova za privlačenje stranih investicija u istraživanje i razvoj, povećanje upisa maturanata na inženjerske nauke itd.

Zaključci i preporuke

U periodu realizacije ove Strategije 2008-2016, prema iznesenim preporukama u ovom dokumentu, prioriteta funkcionalna polja naučno-istraživačke djelatnosti, ka kojima treba da budu usmjerene mjere iz godišnjih programa rada Ministarstva prosvjete i nauke su:

- Primjena mjera za snaženje kadrovskog potencijala za naučno-istraživačku djelatnost, kroz programsko stimulisanje povećanja broja istraživača i boljih uslova za rad,
- Snaženje istraživačke infrastrukture kroz redovna ulaganja budžetskih sredstava u modernizaciju postojećih kapaciteta, njihovo ukрупnjavanje i otvoren pristup,
- Primjena mjera za povezivanje istraživačkog sektora sa privredom preko zajedničkih razvojnih projekata,
- Povećanje ulaganja u istraživanja u sektoru privrede.

8. Finansiranje naučno-istraživačke aktivnosti

Ideja kreiranja Evropskog istraživačkog prostora podrazumijeva standardizovanu metodologiju praćenja stanja ove oblasti u svim zemljama EU i zemljama koje teže integraciji. Široko je prihvaćena OECD metodologija statističkih ispitivanja vezanih za nauku i tehnološki razvoj, kako bi se mogli imati uporedivi podaci među državama i planirati rast svake države pojedinačno u skladu sa Lisabonskom strategijom i ciljevima iz Barselone. Preporučuje se zemljama EU da obim ulaganja u istraživanje-tehnologija-razvoj, na nacionalnom nivou iznosi 3% od BDP-a, od čega 2/3 treba da se investira iz privrede, a 1/3 iz državnih fondova.

Sve zemlje članice EU uspostavile su statistički sistem koji im obezbjeđuje ovo praćenje, dok su zemlje kandidati na kraju tog procesa. Crna Gora je, takođe, na svom putu EU integracija, započela inicijative za reformu statističkog sistema u nauci.

Prema podacima Eurostat 2007, obim ulaganja u RTD (Research-Technology, Development tj. Istraživanje-Tehnologija- Razvoj) u 2004. godini, u apsolutnim iznosima, bio je:

- EU-25: 194 milijarde EUR od čega je 80 milijardi državnih sredstava,
- USA: 251 milijardi EUR, od čega je 100 milijardi državnih sredstava,
- Japan: 120 milijardi EUR od čega je 27 milijardi državnih sredstava.

Podaci su navedeni samo kao relativni pokazatelji, radi pomoći donosiocima političkih odluka u kreiranju politike razvoja društva zasnovanog na znanju, jer ovi pokazatelji ukazuju na činjenicu da države, uprkos tržišnog modela razvoja svojih ekonomija, ulažu znatna državna sredstva za unapređenje istraživanja.

Crna Gora treba početi da ulaže primjereniji obim budžetskih sredstava u istraživanja i tehnološki razvoj, jer je obim ulaganja u ovu oblast do sada bio nedovoljan u poređenju sa normama zajednice kojoj težimo.

Dosadašnja ulaganja ne treba pravdati činjenicom da smo mala i siromašna zemlja, jer indikator " % od BDPza RTD" je jednako "težak" za svaku državu, a govori o naporima države u kreiranju novog znanja i predstavlja jedan od najvažnijih pokretača ekonomskog rasta.

Prema postojećim raspoloživim podacima koje prikuplja MONSTAT, možemo da dobijemo neke podatke iz dvije kategorije indikatora: Investiranje u naučno-istraživačku djelatnost i Monitoring zaposlenih u nauci.

Napominjemo da MONSTAT nema metodologiju prikupljanja podataka usklađenu sa EU, već radi po staroj, UNESCO metodologiji primjenjivanoj još u SFRJ. Uz to, čak i postojeći podaci imaju određenu mjeru nepouzdanosti zbog nedovoljno razvijene svijesti o važnosti preciznog popunjavanja statističkih upitnika od strane podnosioca.

Na drugoj strani, Ministarstvo prosvjete i nauke nije inoviralo procedure i standarde za licenciranje, odnosno eksternu evaluaciju naučno-istraživačkih ustanova i upis u Registar, te shodno tome nema se prava slika kako u javnom tako i u privatnom sektoru o stepenu aktivnosti, kompetentnosti kadra i opremljenosti ustanova koje se bave ovom djelatnosti u CrnojGori.

Reforma statistike u ovoj oblasti jedan je od prioriteta Ministarstva prosvjete i nauke i Monstata, koji je ušao u Nacionalni plan integracija.

U procesu pridruživanja Evropskoj uniji, Crna Gora ima obavezu da usvoji **Uredbu Evropske komisije o statistici o nauci i tehnologiji** (Commission Regulation No 753/2004). U njoj se precizira

lista statističkih varijabli koje svaka zemlja članica mora da obezbijedi kroz standardizovana statistička istraživanja (Fraskati i Kanbera priručnici), aktivnosti i sektore koji se njima pokrivaju, presjeke rezultata, frekvenciju i rokove za prenos podataka Eurostatu itd.

To su sledeći statistički podaci:

1. Statistika o istraživanju i razvoju

- 1.1 Broj osoblja u istraživanjima i razvoju (apsolutni broj)
- 1.2 Broj osoblja u istraživanjima i razvoju (ekvivalent punog radnog vremena)
- 1.3. Broj istraživača (apsolutni broj)
- 1.4. Broj istraživača (ekvivalent punog radnog vremena)
- 1.5 Unutrašnja potrošnja na istraživanja i razvoj

2. Statistika o izdvajanjima za istraživanja i razvoj iz državnog budžeta

- 2.1 Izdvajanja za istraživanja i razvoj u Zakonu o budžetu
- 2.2 Izdvajanja za istraživanja i razvoj u revidovanom budžetu

3. Ostala statistika o istraživanju i razvoju (ljudski resursi u nauci i tehnologiji, patent, industrije visoke tehnologije i znanstvene usluge, nova statistika u razvoju) koja se u većini može obezbijediti kroz druge postojeće statističke ili druge izvore podataka (npr. iz socijalne ili ekonomske statistike).

U Tabeli 1 dati su sljedeći podaci:

- a. izdvajanje iz državnog budžeta za RTD, kao % BDP (GBAORD)
- b. ukupna potrošnja na RTD (GERD), kao % BDP

Tabela 1. Podaci o investiranju u BDP

Godina	GBAORD				GERD			
	CG	ELL25	Max	Min	CG	ELL25	Max	Min
2002	0.06				0.14			
2003	0.05				0.08			
2004	0.08				0.18			
2005	0.03	0.74	1.5	0.09	0.16	1.86	3.7	0.37
2006	0.03				0.04			

Tabela 2. Pregled izdvajanja za nauku iz Budžeta preko MPIN za period 1997- 2004

Godina	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
% Budžeta	0,42	0,75	0,74	0,60	0,82	0,69	0,33	0,30
% realizacije	0,07	0,33	0,26	0,26	0,29	0,40	0,29	0,30

¹² Podaci o BDP 2002-2006 su zvanični podaci Monstata ; podaci o potrošnji na RTD u Crnoj Gori su podaci Monstata, međutim oni obuhvataju samo istraživanja u sektoru visokog obrazovanja (finansirana iz državnog budžeta, privatnih preduzeća ili drugih izvora); Podaci o ulaganjima u RTD u zemljama EU su podaci Eurostata (Eurostat, R&D Statistics – OECD MSTI 2006)

¹³ Izvor: MPIN

Tabela 3. Pregled raspodjele sredstava MPIN za period 2005-2007¹⁴

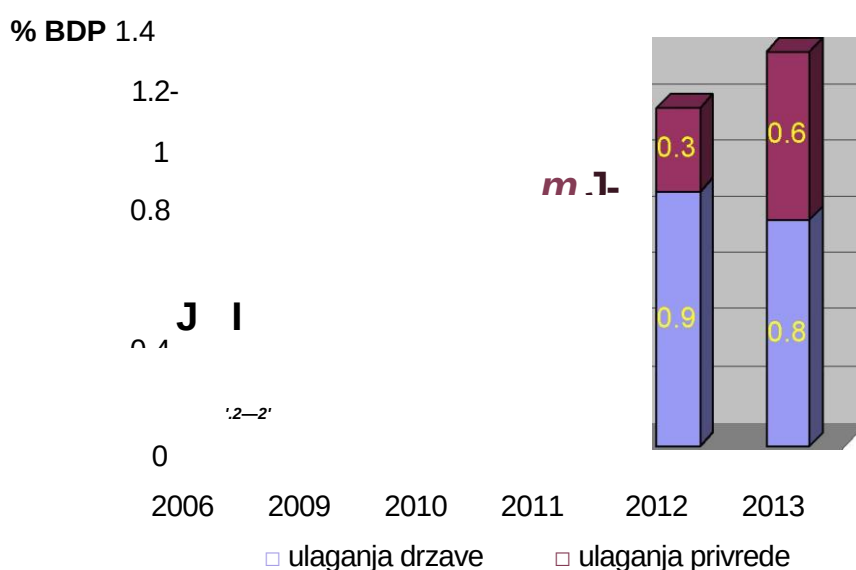
Godina	Ukupno €	NI projekti (oprema)	NI usavršavanje	Međunarodna saradnja
2005	722.000	47.00%	46.40%	6.60%
2006	600.000	57.16%	27.67%	15.17%
2007	900.000	57.78%	22.00%	20.22%

8.1 Obim finansiranja

Crna Gora ne može sebi postavljati cilj da slijedi EU i do 2010.godine izdvoji 3% BDP za nauku, ali može uraditi različite hipotetičke projekcije da bi sagledala težinu problema i odabrala varijantu koja je najprihvatljivija i najrealnija. Prema nekim procjenama na nivou Regiona, moguće je izdvajanje od minimum 1% za RTD do 2011. godine. Treba biti realan, pa primijetiti da će se i izdvajanje od 1% u 2011. godini teško ostvariti.

Za sada, dok se značajnije ne osnaži ekonomija zemlje, dok ne počne snažniji investicioni ciklus, dok se ne iskristališu zdravi proizvodni kapaciteti i njihov odnos prema sektoru usluga (kako po obimu tako i po vrsti djelatnosti), nužne su intenzivne državne mjere u smislu podrške istraživanju i tehnološkom razvoju i inovacijama. Nakon toga prirodno je očekivati veća izdvajanja privrede, a posebno privatnog sektora koji mora naći svoj interes u izdvajanju za naučno-istraživačku djelatnost.

Ako se uzmu projekcije rasta BDP-a Ministarstva finansija, projekcija data u prostornom planu 2% BDP za RTD do 2010.godine je prilično optimistička, pa se zato predlaže manje pretenciozna varijanta (Slika1), kao minimum koji je neophodno realizovati. Ova varijanta se zasniva na uporednim rješenjima zemalja, koje svoj razvoj, mahom, temelje na uslugama, ali sa dobrom mjerom ulaganja u sektor znanja, ostvaruju profit, naročito u aktivnostima privatnog sektora, malih i srednjih preduzeća. Od posebne važnosti je što državne investicije u sektor znanja nikad nijesu rizične, i uvijek su osnova ekonomskog razvoja zemlje kako pokazuju primjeri Irske i Finske.

Slika 1: Predlog rasta ulaganja u NID do 2013. godine

¹⁴ \vor: MPIN

Cilj EU je da do 2010 dostigne odnos ulaganja u RTD države i privrede 1 : 2. Ne raspoložemo uporednim rješenjem koje bi pokazalo da se to moglo postići u vremenskom periodu kraćem od 10 godina, ukoliko država svojim mehanizmima, ma što da oni podrazumijevaju, ne stavi kao prioritet ulaganje u sektor znanja (primjer Irske i Finske).

U Crnoj Gori se tek rađa nova struktura ekonomije i njene tehnološke i izvozne aspiracije su još uvijek na niskom nivou, kao i svjesnost upravljačkih struktura da je konkurentnost mjera njihovog opstanka, a samim tim i njihova spremnost da ulažu u razvoj i inovacije. Na drugoj strani strani vlasnici firmi donose svoj "know-how", bez i malo interesovanja za osnivanjem razvojnih jedinica u Crnoj Gori i korištenjem ovdašnjeg znanja.

Na dijagramu (Slika1) predložena je dinamika porasta ulaganja u istraživanje, tehnološki razvoj i inovacije za petogodišnji period 2009-2013.godine.

Ako bi se ostvario ovakav rast ulaganja u RTD, može se očekivati nakon 2013. godine pozitivan odgovor ekonomije i njeno veće ulaganje u razvojna i primijenjena istraživanja, kao i veći priliv sredstava iz evropskih fondova, tako da bi se do 2020. godine moglo očekivati da odnos ulaganja države prema ostalima bude 1:2.

Zaključci i preporuke

Povećan obim ulaganja državnih sredstava treba, prije svega, namjenski usmjeravati prema Univerzitetu Crne Gore, ustanovama visokog obrazovanja i naučno-istraživačkim ustanovama u Crnoj Gori (u skladu sa Zakonom o naučno-istraživačkoj djelatnosti) radi postizanja sljedećih ciljeva:

- Modernizacija naučno-istraživačke infrastrukture, bez koje se ne mogu izvoditi kompetentne doktorske studije, niti obučavati mlade generacije za savremeno tehnološko društvo. Treba prihvatiti model racionalne organizacije laboratorija sa formiranjem multidisciplinarnih centara. Ovakvi centri bi okupljali međunarodno referentne istraživače, te imali kritičnu masu kompetencija za mentorstvo mladim doktorantima, kao i lakši pristup evropskim fondovima za istraživanje. Tehnološki parkovi su, takođe, jedno od uporednih rješenja, ali u ovom petogodišnjem periodu nije realno očekivati njihovo formiranje, jer se za to ne vide izvori finansiranja,
- Obezbijediti posebne uslove za dodatno finansiranje međunarodno referentnim istraživačima, a posebno onima koji su mentori doktorantima (projektno finansiranje može biti dobar model). Kako je približno **20%** istraživača od ukupnog broja doktora nauka u Crnoj Gori sa međunarodno mjerljivim referencama (radovi u časopisima koji su u međunarodno priznatim bazama), potrebno je opredijeliti sredstva za ispunjavanje uslova za život i rad naučnika iz dijaspore koji bi prihvatili da se vrate u Crnu Goru. Paralelno sa ovim potrebno je pokrenuti već uspostavljenu bilateralnu saradnju Univerziteta Crne Gore i univerziteta u razvijenim

- zemljama, te
iz ovih sredstava obezbijediti uslove za boravak i rad mentora sa stranih univerziteta,
- Postepeno usvajati model »saradnik u istraživanju«, pored postojećeg »saradnika u nastavi«. Mladi istraživački kadar (doktorante) treba angažovati na Univerzitetu preko projekata, sa kojih im se obezbjeđuje plata i sva davanja po osnovu radnog odnosa. Ovako finansiranje mladog kadra potrebno je učiniti dovoljno atraktivnim, kako bi se povećao stepen motivisanosti mladih ljudi da se bave istraživanjima. Ovaj metod bi omogućio Univerzitetu da na vrijeme, shodno svojim potrebama, dopunjavaju naučno-nastavni kadar, a privredi da dobije moderno obučenu radnu snagu.
 - Aktivirati sve mehanizme mobilnosti akademskog osoblja i doktoranata, a u skladu sa planom organizacije nastave na Univerzitetu. Za doktorante obezbijediti uslove da u toku studija provedu minimum jedan semestar na nekom stranom univerzitetu u finansiranju iz evropskih i drugih

programa, kao i budžetskih sredstva. Doktorima nauka, a naročito onima u dobi 27-34 godine, takođe obezbijediti uslove za korištenje evropskih i drugih fondova za rad na evropskim univerzitetima, a poštujući pravila "neplaćenog odsustva" u najdužem trajanju od jednog semestra. Ovaj mehanizam se vrlo često koristi u zemljama koje nastoje da spriječe odliv najboljeg istraživačkog kadra,

- Definirati sredstva i mehanizme za inteziviranje saradnje sa dijasporom i povratka referentnih kadrova u Crnu Goru,
- Ustanoviti nacionalne nagrade za naučno-istraživačke rezultate, i kontinualno raditi na programima popularizacije nauke među srednjoškolcima, te posebnu pažnju poklanjati mladim talentima,
- Uspostaviti niz mjera kojima bi se stimulisao rad u nauci i istraživanju.

9. Operacionalizacija ciljeva i praćenje primjene preporuka strategije

Kratkoročni i dugoročni ciljevi navedeni u Strategiji moraju se konkretizovati kroz njihovu kvantifikaciju i razradu mjera za efikasnu primjenu preporuka koje opredjeljuju i rokove i obaveze pojedinih činilaca. Neophodno je obezbijediti tekuće praćenje i provjeravanje izvršavanja zadataka, a naročito definisati posljedice u slučaju neizvršavanja. Zaduženja pojedinih činilaca, proistekla iz preporuka Strategije moraju se jasno odrediti. Akcioni plan koji je dodatak ove Strategije daje pregled prioriternih tematskih zadataka, kao i mjera za njihovo ostvarivanje. Plan predstavlja i indikatore, čije je praćenje relativno lako ostvariti u navedenom vremenskom periodu. Indikatori će poslužiti za praćenje implementacije Strategije koji će se odvijati kroz saradnju nadležnih ministarstava i naučno-istraživačkih institucija sa Savjetom za naučno-istraživačku djelatnost (Savjet). Vremenom će, vjerovatno, biti potrebno raditi na standardizaciji metoda za praćenje indikatora, budući da je moguća pojava različitih podataka iz različitih izvora.

Predlaže se da praćenje implementacije Strategije NID bude u nadležnosti Savjeta, a da osnovni ciklus praćenja bude jednogodišnji period. Na bazi preporuka Strategije, potrebno je da Vlada Crne Gore, na godišnjem nivou, a na predlog nadležnih ministarstava usvaja detaljne akcione planove neophodne za uspješnu primjenu predloženih mjera. Nakon pet godina potrebno je napraviti opsežnu ocjenu njene primjene. Progres u ostvarivanju ciljeva mora biti predmet godišnjih izvještaja koje će pripremati Savjet za naučno-istraživačke djelatnosti i podnositi ga Vladi Crne Gore. Ukupna koordinacija praćenja implementacije Strategije biće zadatak Savjeta u saradnji sa nadležnim ministarstvima i ustanovama. Bilo bi cjelishodno imenovati kontakt osobe u nadležnim ministarstvima i drugim institucijama koje se bave naučno-istraživačkom djelatnošću i inovacijama, a koje će u komunikaciji sa Savjetom pratiti implementaciju Strategije.

Kad je riječ o djelotvornosti mjera predloženih Strategijom, poseban problem se može javiti zbog slabosti sistema prikupljanja i obrade podataka koje su evidentno prisutne u Crnoj Gori. Izbor odgovarajućih indikatora preko kojih će se pratiti implementacija Startegije od suštinskog je značaj za djelotvornost ovog procesa.

Vlada Crne Gore, na predlog Savjeta treba da usvoji odgovarajući način usvajanja dokumenata i obavješćavanja cjelokupne naučno-istraživačke zajednice.

Prilog 1: Akcioni plan

PRIORITETNI ZADACI	MJERE	ROKOVI	NOSIOCI	INDIKATORI
1. Reforma institucionalnog okvira za bavljenje naučno-istraživačkom djelatnošću	Formiranje kodifikovane i klasifikovane baze istraživača	2008-2010	Naučno-istraživačke ustanove Ministarstvo prosvjete i nauke	Istraživači u svim ustanovama predstavljeni u bazi
	Uspostavljanje statističkog praćenja naučno-istraživačke djelatnosti	2008-2011	Ministarstvo finansija MONSTAT	Statistički podaci se uredno ažuriraju i dostavljaju Eurostatu
	Formiranje fonda za finansiranje naučno-istraživačke	2008 - 2011	Vlada Crne Gore Ministarstvo prosvjete i nauke	Formiran Fond za finansiranje naučno-istraživačke
	Uspostavljanje koordinacije multidisciplinarnih projekata od nacionalnog značaja na nivou CANU	2008-2010	Vlada Crne Gore Gore CANU	Broj multidisciplinarnih projekata
	Definisanje organizacionog oblika naučno-istraživačkih	2008-2010	Vlada Crne Gore	Definisan pravni status i model finansiranja instituta
	Definisanje jedinstvenog bibliotečko-informacionog sistema sa pristupom međunarodnim bazama podataka	2008-2010	Univerziteti CANU Ministarstvo prosvjete i nauke	Broj objedinjenih biblioteka sa COBIBB-om Broj baza podataka
	Izrada plana razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija za istraživačku zajednicu i praćenje realizacije istog, uz usvojenu regulativu i standarde u toj oblasti	2008-2010	Vlada Crne Gore Sekretarijat za razvoj Ministarstvo prosvjete i nauke Centar Informacionog Sistema-UCG	Broj gradova u CG povezan optičkim vezama Usvojena zakonska regulativa u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija Broj ICT kompanija koje sarađuju sa naučno-istraživačkim ustanovama
2. Podsticanje inovacija i tehnološkog razvoja	Podsticanje finansiranja inovacija u sektoru privrede	2008-2016	Vlada Crne Gore Ministarstvo za ekonomski	Povećanje udjela sektora privrede u istraživanjima i inovacijama (Monstat)

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

PRIORITETNI ZADACI	MJERE	ROKOVI	NOSIOCI	INDIKATORI
			Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća Ministarstvo prosvjete i nauke	
	Podsticajne mjere za finansiranje naučno-istraživačkog rada	2008-2012	Ministarstvo prosvjete i nauke	Set finansijskih mjera za podsticanje istraživanja
	Podsticanje razvoja javnih istraživačkih institucija	2008-2012	Vlada Crne Gore Ministarstvo za ekonomski razvoj	Povećanje broja javnih istraživačkih institucija u ovom periodu
	Marketinška podrška i konsultantski servis svim činiocima u inovacijama	2008-2012	Ministarstvo za ekonomski razvoj Ministarstvo prosvjete i nauke	Broj institucija koje koriste konsultantske usluge i marketinški servis
3. Podsticanje međunarodne saradnje na svim nivoima naučno-istraživačke djelatnosti	Podsticanje učešća u evropskim i međunarodnim programima	2008-2016	CANU Umverziteti Ministarstvo prosvjete i nauke	Broj međunarodnih projekata po svim naučnim oblastima
	Reorganizacija sistema finansiranja istraživača mobilnosti	2008-2012	Vlada Crne Gore	Postojanje jednog pravnog subjekta odgovornog za finansiranje mobilnosti Broj studenata i istraživača koji su uključeni u programe
	Participacija u COST-u i ulazak u EUREKA-u	2008-2010	Ministarstvo prosvjete i nauke Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća	Broj akcija u COST-u i projekata EUREKA
	Intenziviranje regionalne i bilateralne saradnje	2008-2016	Ministarstvo prosvjete i nauke Ministarstvo mostarima	Broj ratifikovanih bilateralnih sporazuma
4. Ostvarivanje	Reorganizacija institucionalne administrativne	2008-2010	Vlada Crne Gore	Reorganizovana administrativna

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

PRIORITETNI ZADACI	MJERE	ROKOVI	NOSIOCI	INDIKATORI
naučno-istraživačke				MPIN - Sektora za nauku
	Opredjeljivanje sredstava za programsko finansiranje istraživačkih ustanova od nacionalnog	2010	Vlada Crne Gore Nadležna Ministarstva	Visina opredijeljenih programskih sredstava
	Opredjeljivanje sredstava za sufinansiranje projekata tehnološkog razvoja i inovacija i inoviranje regulative za raspodjelu sredstava	2010-2012	Ministarstvo prosvjete i nauke Ministarstvo za ekonomski razvoj	Utvrđen Pravilnik za raspodjelu Visina opredijeljenih
	Razvoj kadrovskih resursa i infrastrukture	2009-2016	Vlada Crne Gore Ministarstvo prosvjete i nauke	Povećanje jedinica kapitalne opreme kojoj imaju pristup istraživači u CG Povećanje broja doktora nauke do 25%
5. Povećanje stepena ulaganja u naučno-istraživačke aktivnosti	Obezbjedjivanje rasta ulaganja u NID	2009-2016	Vlada Crne Gore	Dostizanje ulaganja u istraživanja i razvoj od min 1,4% BDP do 2013. Povećanje ulaganja u istraživanja i razvoj u sektoru privrede u odnosu na javni sektor (Monstat)
	Pored postojećih saradnika u nastavi aktivirati i model angažovanja 'saradnika u istraživanju'	2008-2013	Umverziteti Ministarstvo prosvjete i nauke	Broj saradnika u istraživanju
	Obezbjedjenje dodatnog finansiranja rada međunarodno referentnih istraživača	2008-2010	Ministarstvo prosvjete i nauke	Broj međunarodno referentnih istraživača iz Crne Gore u međunarodnim bazama podataka

Republika Crna Gora
Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom
i evropske integracije

Prilog 2: Literatura

1. Znanstvena i tehnologijska politika Republike Hrvatske 2006-2010. godine,
2. Polazni osnovi i usmjerenja nacionalnog istraživačkog i razvojnog programa Slovenije, 2003. godine,
3. The European Research and Innovation Area – the way forward; A contribution to the Greek presidency, 2003
4. Strategy for Science, Technology and Innovation, 2006-2013, Republic of Ireland
5. Strategija naučno-tehnološkog razvoja Bosne i Hercegovine, 2006. godine
6. Slovenia's Development Strategy, 2005
7. Perspectives for Research, Technology and Innovation in Austria, 2005-2010
8. Enhancing science policy and management in South Eastern Europe, science and technology statistics and indicators systems; UNESCO office in Venice, 2007
9. SEE-ERA-NET White Paper; Transition Studies, 2007
10. Science and Technology in the Western Balkans; Reports of the Information Office of the Steering Platform on Research for the Western Balkan Countries, 2008.
11. Eurostat, R&D Statistics – OECD MSTI 2006
12. Baza propisa EU: <http://europa.eu.int/eur-lex>
13. Portal o istraživačkim politikama u Evropi - ERAWATCH:
<http://cordis.europa.eu/erawatch>
14. Review of R&D situation in several neighbouring countries and three EU Member States; Darko Konjević, CARDS Project: Labour Market Reform and Workforce Development, 2007.
15. Nacionalni program za integraciju Crne Gore u EU (NPI) za period 2008 – 2012. godine.

156. Uredba o projektima za koje se vrši procjena uticaja na životnu sredinu

Na osnovu člana 5 stav 1 Zakona o procjeni uticaja na životnu sredinu ("Službeni list RCG ", broj 80/05), Vlada Republike Crne Gore, na sjednici od 1. marta 2007. godine, donijela je

U R E D B U

O PROJEKTIMA ZA KOJE SE VRŠI PROCJENA UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU

(Sl. list RCG", br. 20/07 od 04.04.2007)

Član 1

Predmet

Ovom uredbom utvrđuju se projekti za koje je obavezna procjena uticaja na životnu sredinu i projekti za koje se može zahtijevati procjena uticaja.

Član 2

Liste projekata

Projekti za koje je obavezna procjena uticaja na životnu sredinu utvrđeni su u Listi I ove uredbe.

Projekti za koje se može zahtijevati procjena uticaja na životnu sredinu utvrđeni su u Listi II ove uredbe.

Liste iz st. 1 i 2 ovog člana odštampane su uz ovu uredbu i čine njen sastavni dio

Član 3

Prestanak važenja ranijeg propisa

Danom početka primjene ove uredbe prestaje da važi Uredba o procjeni uticaja zahvata na životnu sredinu ("Službeni list RCG", broj 14/97).

Član 4

Stupanje na snagu

Ova uredba stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u "Službenom listu Republike Crne Gore", a primjenjivaće se od 1. januara 2008. godine.

Broj:03-1369

U Podgorici, 1. marta 2007. godine

Vlada Republike Crne Gore

Predsjednik,

Željko Šturanović, s.r.

LISTA I

PROJEKTI ZA KOJE JE OBAVEZNA PROCJENA UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU

1. Poljoprivreda

Objekti za intenzivan uzgoj živine, svinja i goveda sa kapacitetom preko:

- (a) 5.000 mjesta za proizvodnju brojlera;
- (b) 6.000 mjesta za kokoške i ćurke;
- (c) 2.000 mjesta za tovne svinje (preko 30 kilograma težine);
- (d) 500 mjesta za krmače uključujući i njihove prasiće (prasad do 30 kilograma težine);.
- (e) 200 mjesta za goveda.

2. Ekstraktivna industrija

- (a) Eksploatacija nafte i prirodnog gasa u komercijalne svrhe kod koje dobijene količine prelaze 500 tona na dan u slučaju nafte i 500.000 kubnih metara na dan u slučaju gasa;
- (b) Kamenolomi i površinski kopovi čija površina prelazi 25 hektara, ili eksploatacija treseta kad površina terena za eksploataciju prelazi 150 hektara.

3. Proizvodnja energije

- (a) Postrojenja za proizvodnju električne energije, vodene pare, tople vode, tehnološke pare ili zagrijanih gasova, upotrebom svih vrsta goriva, kao i postrojenja za pogon radnih mašina, (termoelektrane, toplane, gasne turbine, postrojenja sa motorom sa unutrašnjim sagorijevanjem i ostali uređaji za sagorijevanje), uključujući i parne kotlove, sa snagom od 300 ili više megavata.

4. Vodovi za transport, sa ili bez pratećih objekata

- (a) Vodovi, sa ili bez pratećih objekata, za transport gasa, supstanci opasnih po vode, hemikalija, pare ili tople vode, vode za piće, otpadne vode, nafte i naftnih derivata, prečnika većeg od 800 milimetara i dužine koja prelazi 40 kilometara;
- (b) Vazdušni dalekovodi naponskog nivoa 220 kilovolti ili više čija dužina prelazi 15 kilometara.

5. Skladištenje

- (a) Objekti namijenjeni skladištenju zapaljivih tečnosti i gasova, prirodnog gasa, fosilnih goriva, nafte i naftnih derivata, hemikalija, čiji kapacitet iznosi 200.000 tona ili više.

6. Proizvodnja i prerada metala

- (a) Kombinovane primarne topionice i čeličane;
- (b) Postrojenja za proizvodnju obojenih sirovih metala iz rude, koncentrata ili sekundarnih sirovina, metalurškim ili hemijskim postupcima ili elektrolizom.

7. Industrijska prerada minerala

- (a) Postrojenja za ekstrakciju azbesta, za preradu i transformaciju azbesta i proizvoda koji sadrže azbest:
- za azbestno-cementne proizvode, sa godišnjom proizvodnjom od preko 20.000 tona gotovih proizvoda;
 - za abrazivne materijale sa godišnjom proizvodnjom od preko 50 tona gotovih proizvoda;
 - za ostale vrste upotrebe azbesta čiji obim proizvodnje prelazi 200 tona godišnje.

8. Hemijska industrija

- (a) Rafinerije sirove nafte i gasa (isključujući postrojenja u kojima se proizvode ulja i maziva od sirove nafte);
- (b) Kombinovana hemijska postrojenja, tj. postrojenja za industrijsku proizvodnju supstanci kod kojih se primjenjuju postupci hemijske promjene i u kojima se pojedini pogoni nalaze jedan pored drugog i funkcionalno su povezani, a namijenjeni su:
- za proizvodnju baznih organskih hemikalija;
 - za proizvodnju baznih neorganskih hemikalija;
 - za proizvodnju hemijskih đubriva na bazi fosfora, azota ili kalijuma (prosta ili složena hemijska đubriva);
 - za proizvodnju baznih proizvoda za zaštitu bilja, kao i biocida;
 - za proizvodnju osnovnih farmaceutskih artikala uz primjenu hemijskih ili bioloških postupaka;
 - za proizvodnju, preradu i obradu eksploziva;
- (c) Postrojenje za gasifikaciju ili topljenje uglja ili bituminoznih škriljaca, kapaciteta od 500 ili više tona uglja ili bitumenskih škriljaca na dan.

9. Industrija tekstila, kože, drveta i hartije

Industrijska postrojenja za:

- (a) proizvodnju celuloze iz drvne mase, slame ili sličnih vlaknastih materijala;
- (b) proizvodnju papira, hartije, kartona ili lepenke sa proizvodnim kapacitetom koji prelazi 200 tona na dan.

10. Infrastrukturni projekti

- (a) Izgradnja željezničkih saobraćajnica;

- (b) Izgradnja aerodroma čija je glavna poletno-sletna pista dužine 2.100 metara ili više;
- (c) Izgradnja autoputeva;
- (d) Izgradnja novog puta sa četiri ili više traka, ili rekonstrukcija i/ili proširenje postojećeg puta sa dvije trake ili manje, sa ciljem dobijanja puta sa četiri ili više traka, u slučaju da takav novi put ili rekonstruisana i/ili proširena dionica imaju neprekinutu dužinu od preko deset kilometara;
- (e) Trgovačke luke i mola, sa pripadajućim uređajima, za ukrcavanje i iskrcavanje tereta koja su povezana sa kopnom i spoljnim lukama (isključujući mola za trajekte) koji mogu prihvatiti plovila preko 1350 tona;
- (f) Hidrotehnički objekti za prebacivanje voda između riječnih slivova, namijenjeni sprječavanju mogućih nestašica vode kod kojih količina prebačene vode prelazi 100 miliona kubnih metara godišnje; U svim drugim slučajevima, objekti namijenjeni za prebacivanje voda između riječnih slivova kod kojih višegodišnji prosjek protoka u slivu iz kog se voda zahvata prelazi 2.000 miliona kubnih metara godišnje i gdje količina prebačene vode prelazi 5% od ovog protoka;

U oba slučaja izuzet je prenos pitke vode cjevovodima.

- (g) Brane i drugi objekti namijenjeni zadržavanju i akumulaciji vode kod kojih voda koja dotiče, ili dodatno zadržana ili akumulirana voda prelazi količinu od 10 miliona kubnih metara;
- (h) Crpljenje podzemnih voda ili obogaćivanje podzemnih voda kod kojih je godišnja zapremina iscrpljene ili obogaćene vode jednaka količini od 10 miliona kubnih metara ili više.

11. Drugi Projekti

- (a) Postrojenja za uklanjanje ili reciklažu opasnog otpada spaljivanjem, hemijskim ili biološkim postupcima, kao i deponije za privremeno i konačno odlaganje opasnog i radioaktivnog otpada;
- (b) Uređaji za uklanjanje neopasnog otpada spaljivanjem, hemijskim i biološkim postupcima, privremeno skladištenje i konačno odlaganje, uključujući komunalni i inertni otpad, sa kapacitetom koji prelazi 100 tona dnevno;
- (c) Postrojenja za tretman otpadnih voda zagađenih organskim materijama sa biohemijskom potrošnjom kiseonika od 9.000 kg/dan tokom pet dana ili više ili otpadne vode zagađene neorganskim materijama sa 4.500 m³ ili više otpadnih voda u toku dva sata.

LISTA II

PROJEKTI ZA KOJE SE MOŽE ZAHTIJEVATI PROCJENA UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU

1. Poljoprivreda, šumarstvo i akvakultura

- (a) Prestrukturiranje zemljišnih posjeda, isključujući promjenu vlasništva;
- (b) Projekti namijenjeni korišćenju neobrađenog ili djelimično obrađenog zemljišta za intenzivnu poljoprivrednu obradu;
- (c) Upravljanja vodama namijenjenih poljoprivredi, uključujući projekte navodnjavanja i odvodnjavanja;
- (d) Pošumljavanje i krčenje šuma u svrhu prelaženja na drugi tip korišćenja zemljišta;
- (e) Objekti za intenzivni uzgoj živine, svinja i goveda:
 - Kapaciteta manje od 5.000 mjesta za proizvodnju brojlera;
 - Kapaciteta manje od 6.000 mjesta za kokoške i ćurke;
 - Kapaciteta manje od 2.000 mjesta za tovne svinje (preko 30 kilograma težine);
 - Kapaciteta manje od 500 mjesta za krmače uključujući i njihove prasiće (prasad do 30 kilograma težine);
 - Kapaciteta manje od 200 mjesta za goveda;
 - Uzgoj životinja sa plemenitim krznom i nojeva;
 - Uzgoj mješovitog sastava;

- (f) Intenzivan uzgoj riba i školjki;
- (g) Isušivanje zemljišta uz morsku, jezersku i rječnu obalu.

2. Ekstraktivna industrija

- (a) Kamenolomi i površinski kopovi čija je eksploataciona površina manja od 25 hektara;
- (b) Eksploatacija treseta kad je površina terena za eksploataciju manja od 150 hektara;
- (c) Podzemna i površinska eksploatacija uglja, ruda metala i nemetala i bituminoznih škriljaca;
- (d) Eksploatacija mineralnih sirovina postupkom rječnog ili jezerskog bagerovanja;
- (e) Dubinsko bušenje, a posebno:
 - Geotermalno bušenje;
 - Bušenje u cilju vodosnabdijevanja, sa izuzetkom bušenja radi ispitivanja stabilnosti tla;
 - Bušenje u cilju istraživanja i eksploatacije nafte i prirodnog gasa;
- (f) Eksploatacija nafte u komercijalne svrhe kod koje dobijene količine su manje od 500 tona na dan;
- (g) Eksploatacija prirodnog gasa u komercijalne svrhe kod koje dobijene količine su manje od 500.000 kubnih metara na dan;
- (h) Površinske instalacije za eksploataciju uglja, nafte, prirodnog gasa, metalnih i nemetalnih ruda i bituminoznih škriljaca.

3. Proizvodnja energije

- (a) Postrojenja za proizvodnju električne energije, vodene pare, tople vode, tehnološke pare ili zagrijanih gasova, upotrebom svih vrsta goriva, kao i postrojenja za pogon radnih mašina, (termoelektrane, toplane, gasne turbine, postrojenja sa motorom sa unutrašnjim sagorijevanjem i ostali uređaji za sagorijevanje), uključujući i parne kotlove, sa snagom manjom od 300 megavata;
- (b) Postrojenja za proizvodnju hidroelektrične energije;
- (c) Uređaji za korišćenje snage vjetra u cilju proizvodnje energije.

4. Vodovi za transport, sa ili bez pratećih objekata

- (a) Vodovi za transport gasa, supstanci opasnih po vode, hemikalija, pare ili tople vode, vode za piće, otpadne vode, nafte i naftnih derivata, prečnika manjeg ili jednakog 800 milimetara i dužine koja ne prelazi 40 kilometara;
- (b) Vazdušni dalekovodi naponskog nivoa 220 kilovolti ili manje čija dužina ne prelazi 15 kilometara.

5. Skladištenje

- (a) Objekti namijenjeni skladištenju zapaljivih tečnosti i gasova, prirodnog gasa, fosilnih goriva, nafte i naftnih derivata, hemikalija, čiji je kapacitet manji od 200.000 tona.

6. Proizvodnja i prerada metala

- (a) Postrojenje za proizvodnju sirovog gvoždja ili čelika (primarno ili sekundarno topljenje) uključujući kontinualni postupak livenja, ukoliko se upotrebljavaju koncentрати ili sekundarne sirovine;
- (b) Postrojenja za preradu u crnoj metalurgiji:
 - Postrojenje za vruće valjanje;
 - Kovačnice sa jednim ili više čekića ili maljeva;
 - Postrojenje za nanošenje metalnih zaštitnih slojeva na metalne površine pomoću topljenih kupki;
- (c) Livnice crne metalurgije;
- (d) Postrojenja za topljenje i za izradu legura od obojenih metala, isključujući dragocjene metale, ali uključujući izradu korisnih nusproizvoda (rafinacija, livenje, itd.);

- (e) Postrojenja za površinsku obradu metala i plastičnih materijala korišćenjem elektrolitičkih ili hemijskih procesa;
- (f) Postrojenja za proizvodnju motora i motornih vozila;
- (g) Brodogradilišta (proizvodnja ili popravka brodskih trupova, motora ili djelova broda);
- (h) Postrojenja za opravku vazduhoplova;
- (i) Proizvodnja šinskih vozila i njihove opreme;
- (j) Mašinogradnja i metaloprerađivačka industrija;
- (k) Postrojenja za eksplozivno deformisanje metala;
- (l) Postrojenja za proizvodnju akumulatora;
- (lj) Postrojenja za pripremu, obogaćivanje, pečenje i sinterovanje metalnih ruda kao i iskorišćavanje jalovine.

7. Industrijska prerada minerala

- (a) Postrojenja za suhu destilaciju uglja (koksare, plinare, tinjajuće peći);
- (b) Postrojenja za proizvodnju, skladištenje i pretovar rasutog cementa, kreča ili cementnog klinkera;
- (c) Postrojenja za proizvodnju azbesta, preradu i transformaciju azbesta i proizvoda koji sadrže azbest:
 - za azbestno-cementne proizvode, sa godišnjom proizvodnjom manjom od 20.000 tona gotovih proizvoda;
 - za abrazivne materijale sa godišnjom proizvodnjom manjom od 50 tona gotovih proizvoda; za ostale vrste upotrebe azbesta čiji obim proizvodnje je manji od 200 tona godišnje;
- (d) Postrojenja za proizvodnju stakla i staklenih vlakana, uključujući proizvodnju stakla koje se dobija preradom starog stakla ;
- (e) Postrojenja za topljenje mineralnih materija, uključujući i proizvodnju mineralnih vlakana;
- (f) Postrojenja za proizvodnju keramičkih proizvoda pečenjem (pločice, crijepovi, građevinski proizvodi, vatrostalna cigla, sanitarna galanterija i slično);
- (g) Postrojenje za proizvodnju asfaltnih mješavina;
- (h) Postrojenja za drobljenje i obradu kamena;
- (i) Postrojenja za industrijsko briketiranje uglja.

8. Hemijska industrija

- (a) Obrada poluproizvoda i proizvodnja hemikalija;
- (b) Samostalna postrojenja za proizvodnju, preradu, formiranje i pakovanje baznih organskih i neorganskih hemikalija, hemijskih đubriva na bazi fosfora, azota i kalijuma (prosta i složena hemijska đubriva), proizvoda za zaštitu bilja kao i biocida, farmaceutskih i kozmetičkih proizvoda, plastičnih masa, eksploziva, boja i lakova, deterdženata i sredstava za održavanje higijene i čišćenje, i drugo;
- (c) Postrojenje za proizvodnju mineralnih ulja i maziva (destilacijom, rafinacijom ili na drugi način);
- (d) Postrojenje za gasifikaciju ili topljenje uglja ili bituminoznih škriljaca, kapaciteta manjeg od 500 tona uglja ili bitumenskih škriljaca na dan.

9. Industrija tekstila, kože, drveta i hartije

- (a) Postrojenja za proizvodnju papira, kartona, hartije i lepenke sa proizvodnim kapacitetom manjim od 200 tona na dan;
- (b) Postrojenja za proizvodnju proizvoda od celuloze (iverica, lesomit, medijapan i šper ploča);
- (c) Postrojenja za preradu i oplemenjivanje drveta;
- (d) Postrojenja za proizvodnju i tretman vlakana ili tkanina (pranje, bijeljenje, mercerizacija, štampanje, hemijski tretman) ili bojenje vlakana ili tkanina;
- (e) Postrojenja za štavljenje i obradu kože.

10. Prehrambena industrija

- (a) Postrojenja za proizvodnju i preradu ulja, masti i voskova od sirovina biljnog i životinjskog porijekla, uključujući i topljenje;

- (b) Postrojenja za preradu, pakovanje i konzerviranje mesa, povrća i voća;
- (c) Postrojenja za proizvodnju, tretman i obradu prehrambenih proizvoda dobijenih od biljnih ili životinjskih sirovina;
- (d) Postrojenja za proizvodnju i preradu mlijeka i mliječnih proizvoda;
- (e) Postrojenja za proizvodnju piva;
- (f) Postrojenja za proizvodnju slada i kvasca;
- (g) Postrojenja za proizvodnju slatkiša ili sirupa;
- (h) Postrojenja za klanje životinja;
- (i) Postrojenja za proizvodnju i preradu skroba;
- (j) Postrojenja za proizvodnju vina, alkoholnih i bezalkoholnih pića i sirćeta;
- (k) Postrojenja za proizvodnju ribljeg brašna ili ribljeg ulja;
- (l) Postrojenja za preradu ribe;
- (lj) Postrojenja za proizvodnju hrane za životinje;
- (m) Mlinovi, sušare i silosi;
- (n) Prerada duvana;
- (nj) Postrojenja za čuvanje namirnica (hladnjače).

11. Gumarska industrija

- (a) Postrojenja za proizvodnju i preradu gume i kaučuka;
- (b) Postrojenja za vulkaniziranje prirodnog ili sintetičkog kaučuka uz korišćenje sumpora ili sumpornih jedinjenja.

12. Infrastrukturni projekti

- (a) Industrijski kompleksi;
- (b) Projekti urbanog razvoja;
 - Trgovački, poslovni i prodajni centri ukupne korisne površine preko 1.000 m²;
 - Stadion i sportske dvorane sa pratećim objektima kapaciteta preko 3.000 posjetilaca;
 - Rekreacioni centri na površini većoj od 1 ha;
 - Površinski ili podzemni parking sa 200 ili više mjesta za parkiranje vozila;
- (c) Željezničke saobraćajnice, namijenjene isključivo ili najvećim dijelom prevozu putnika (nadzemna, podzemna, metro, prigradska željeznica, tramvaj, zupčane pruge, uspinjače i žičare, izuzev skijaških žičara ili liftova), sa pratećim sadržajima;
- (d) Željeznička postrojenja: kombinovana postrojenja za utovar i istovar tereta, željeznički terminali i postrojenja za pranje putničkih i teretnih vagona;
- (e) Izgradnja aerodroma čija je glavna poletno-sletna pista dužine manje od 2.100 metara;
- (f) Magistralni i regionalni putevi sa pratećim sadržajima;
- (g) Trgovačke luke i mola, sa pripadajućim uređajima, za ukrcavanje i iskrcavanje tereta koja su povezana sa kopnom i spoljnim lukama (isključujući mola za trajekte) koji mogu prihvatiti plovila manja od 1350 tona;
- (h) Drugi tipovi luka, uključujući luke za ribarske brodove, jahte, uključujući mola za trajekte, kao i infrastrukturne pristanišne objekte;
- (i) Kanali, nasipi i drugi objekti za odbranu od poplava;
- (j) Brane i drugi objekti namijenjeni zadržavanju i akumulaciji vode kod kojih voda koja dotiče, ili dodatno zadržana ili akumulirana voda, ne prelazi količinu od 10 miliona kubnih metara;
- (k) Hidrotehnički objekti za prebacivanje voda između riječnih slivova, namijenjeni sprječavanju mogućih nestašica vode, kod kojih količina prebačene vode ne prelazi 100 miliona kubnih metara godišnje;

U svim drugim slučajevima, objekti namijenjeni za prebacivanje voda između riječnih slivova kod kojih višegodišnji prosjek protoka u slivu iz kog se voda zahvata ne prelazi 2.000 miliona kubnih metara godišnje, i gde količina prebačene vode ne prelazi 5% od ovog protoka.

U oba slučaja izuzet je prenos pitke vode cjevovodima.

- (l) Vijadukti, tuneli, mostovi, nadvožnjaci i drugi putni objekti;

- (lj) Priobalni radovi za suzbijanje erozije i radovi na morskom priobalju kojima se, kroz izgradnju, mijenja izgled obale (nasipi, pristanišna mola, lučki nasipi i drugi odbrambeni objekti, isključujući aktivnosti na održavanju i rekonstrukciji takvih objekata);
- (m) Crpljenje podzemnih voda ili obogaćivanje podzemnih voda kod kojih je godišnja zapremina iscrpljene ili obogaćene vode manja od 10 miliona kubnih metara;
- (n) Servisna i skladišna područja koja se prostiru na površini većoj od 0,5 ha.;
- (o) Trafostanice i rasklopna postrojenja napona 220 kV (kilovolti) ili više;
- (p) Telekomunikacioni predajnik (antenski stub) i relejni sistemi.

13. Drugi projekti

- (a) Automobilske staze za trke ili testiranje motornih vozila;
- (b) Uređaji za uklanjanje neopasnog otpada spaljivanjem, hemijskim i bioloskim postupcima, privremeno skladištenje i konacno odlaganje, uključujući komunalni i inertni otpad, sa kapacitetom koji ne prelazi 100 tona dnevno;
- (c) Reciklažna dvorišta i sabirni centri za reciklažu otpada;
- (d) Postrojenja za tretman otpadnih voda zagađenih organskim materijama sa biohemijskom potrošnjom kiseonika manjom od 9.000 kg/dan tokom pet dana ili otpadne vode zagađene neorganskim materijama sa manje od 4.500 m³ otpadnih voda u toku dva sata;
- (e) Postrojenja za tretman i odlaganje otpadnog mulja od otpadnih voda;
- (f) Postrojenja i uređaji za testiranje motora sa unutrašnjim sagorijevanjem, gasnih turbina i mlaznih motora;
- (g) Postrojenja za proizvodnju vještačkih mineralnih vlakana;
- (h) Postrojenja za regeneraciju ili uništavanje eksplozivnih sredstava;
- (i) Postrojenja za obradu, skladištenje i trajno odlaganje radioaktivnog otpada;
- (j) Postrojenja za uklanjanje tijela životinja ili otpada životinjskog porijekla;
- (k) Postrojenja za proizvodnju bio gasa;
- (l) Groblja i krematorijumi za naselja veća od 5.000 stanovnika;
- (lj) Postrojenja za proizvodnju štampanih ploča na automatizovanim mašinama i katodnih cijevi;
- (m) Objekti za snabdijevanje motornih vozila gorivom i autoservisi (pranje vozila, vulkaniziranje, automehaničarske usluge).

14. Turizam i rekreacija

- (a) Ski staze, ski liftovi i žičare kao i prateći objekti;
- (b) Marine sa pratećim objektima;
- (c) Vikend naselja, turistička naselja i hotelski kompleksi kao i njihovi prateći sadržaji;
- (d) Stalna mjesta za kampovanje i kamp prikolice sa pratećim sadržajima;
- (e) Namjenski parkovi (zabavni, sportski, rekreativni, tereni za golf i dr.) sa pratećim objektima;

15. Ostalo

- (a) Svi projekti navedeni u Listi II u zaštićenom prirodnom dobru i zaštićenoj okolini nepokretnog kulturnog dobra;
- (b) Svaka izmjena ili proširenje projekata navedenih u Listi I ili Listi II, koji su već odobreni, realizovani ili čija je realizacija u toku, a čije izmjene ili proširenja mogu imati znatne negativne posljedice po životnu sredinu;
- (c) Projekti navedeni u Listi I, koji su preduzeti isključivo, ili uglavnom, u cilju razvijanja i provjere novih metoda ili proizvoda, kao i projekti koji nijesu korišćeni duže od dvije godine.

157. Podaci Uprave carina

Summary Table

	IMPORT		EXPORT	
	EU	Rest of the world	EU	Rest of the world
	Value (€)	Value (€)	Value (€)	Value (€)
Computer and office equipment	2.362.249,24	6.093.887,93	101.736,07	119.802,73
Telecommunication equipment	5.087.523,39	3.306.592,10	51.697,37	643.098,91
Consumer electronics	7.864.948,10	6.082.430,98	7.840,97	243.558,58
Computer software	78.477,53	299.000,43	10,00	0,00

Computer and office equipment**Import from EU Member States**

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Putting goods into free circulation	84431100	0,00
2	Putting goods into free circulation	84433110	36.892,13
3	Putting goods into free circulation	84433191	132.776,26
4	Putting goods into free circulation	84433199	2.339,49
5	Putting goods into free circulation	84433210	187.187,02
6	Putting goods into free circulation	84433230	2.850,65
7	Putting goods into free circulation	84433291	18.208,26
8	Putting goods into free circulation	84433293	1.258,54
9	Putting goods into free circulation	84433299	5.933,68
10	Putting goods into free circulation	84433910	2.359,32
11	Putting goods into free circulation	84433931	0,00
12	Putting goods into free circulation	84433939	2.823,00
13	Putting goods into free circulation	84433990	8.968,70
14	Putting goods into free circulation	84713000	460.884,18
15	Putting goods into free circulation	84714100	212.535,44
16	Putting goods into free circulation	84714900	311.756,47
17	Putting goods into free circulation	84715000	493.641,26
18	Putting goods into free circulation	85284100	9.168,16
19	Putting goods into free circulation	85284910	0,00
20	Putting goods into free circulation	85284935	0,00
21	Putting goods into free circulation	85284991	0,00

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

22	Putting goods into free circulation	85284999	0,00
23	Putting goods into free circulation	85285100	82.724,36
24	Putting goods into free circulation	85285910	1.097,92
25	Putting goods into free circulation	85285990	69.016,73
26	Putting goods into free circulation	85423110	67,28
27	Putting goods into free circulation	85423190	101.070,35
28	Putting goods into free circulation	85423210	248,90
29	Putting goods into free circulation	85423231	471,33
30	Putting goods into free circulation	85423239	78.355,61
31	Putting goods into free circulation	85423245	0,00
32	Putting goods into free circulation	85423255	0,00
33	Putting goods into free circulation	85423261	3.034,69
34	Putting goods into free circulation	85423269	102.275,32
35	Putting goods into free circulation	85423275	375,89
36	Putting goods into free circulation	85423290	27.102,65
37	Putting goods into free circulation	85423300	624,65
38	Putting goods into free circulation	85423910	87,62
39	Putting goods into free circulation	85423990	6.113,38
Total:			2.362.249,24

Import from non-EU Member States (rest of the world)

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Putting goods into free circulation	84431100	0,00
2	Putting goods into free circulation	84433110	7.004,90
3	Putting goods into free circulation	84433191	81.535,28
4	Putting goods into free circulation	84433199	11.655,87
5	Putting goods into free circulation	84433210	570.428,71
6	Putting goods into free circulation	84433230	7.142,01
7	Putting goods into free circulation	84433291	41.822,75
8	Putting goods into free circulation	84433293	2.922,90
9	Putting goods into free circulation	84433299	16.215,45
10	Putting goods into free circulation	84433910	119.372,23
11	Putting goods into free circulation	84433931	22.695,46
12	Putting goods into free circulation	84433939	44.235,17

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

13	Putting goods into free circulation	84433990	733,84
14	Putting goods into free circulation	84713000	1.446.561,91
15	Putting goods into free circulation	84714100	407.280,28
16	Putting goods into free circulation	84714900	1.674.692,85
17	Putting goods into free circulation	84715000	142.375,43
18	Putting goods into free circulation	85284100	28.585,30
19	Putting goods into free circulation	85284910	0,00
20	Putting goods into free circulation	85284935	4.933,79
21	Putting goods into free circulation	85284991	0,00
22	Putting goods into free circulation	85284999	0,00
23	Putting goods into free circulation	85285100	832.500,92
24	Putting goods into free circulation	85285910	0,00
25	Putting goods into free circulation	85285990	234.896,69
26	Putting goods into free circulation	85423110	8.384,80
27	Putting goods into free circulation	85423190	229.141,94
28	Putting goods into free circulation	85423210	0,00
29	Putting goods into free circulation	85423231	344,97
30	Putting goods into free circulation	85423239	31.672,85
31	Putting goods into free circulation	85423245	53.163,43
32	Putting goods into free circulation	85423255	0,00
33	Putting goods into free circulation	85423261	49.273,22
34	Putting goods into free circulation	85423269	807,83
35	Putting goods into free circulation	85423275	1.784,31
36	Putting goods into free circulation	85423290	11.855,74
37	Putting goods into free circulation	85423300	204,92
38	Putting goods into free circulation	85423910	2.044,42
39	Putting goods into free circulation	85423990	7.617,76
Total:			6.093.887,93

Export to EU Member States

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Export	84431100	0,00
2	Export	84433110	0,00
3	Export	84433191	0,00

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

4	Export	84433199	0,00
5	Export	84433210	663,10
6	Export	84433230	30,00
7	Export	84433291	0,00
8	Export	84433293	0,00
9	Export	84433299	0,00
10	Export	84433910	0,00
11	Export	84433931	0,00
12	Export	84433939	0,00
13	Export	84433990	0,00
14	Export	84713000	1.620,00
15	Export	84714100	4.560,78
16	Export	84714900	76.399,93
17	Export	84715000	15.327,10
18	Export	85284100	2.200,65
19	Export	85284910	0,00
20	Export	85284935	0,00
21	Export	85284991	0,00
22	Export	85284999	0,00
23	Export	85285100	720,00
24	Export	85285910	0,00
25	Export	85285990	0,00
26	Export	85423110	0,00
27	Export	85423190	48,07
28	Export	85423210	0,00
29	Export	85423231	0,00
30	Export	85423239	0,00
31	Export	85423245	0,00
32	Export	85423255	0,00
33	Export	85423261	0,00
34	Export	85423269	6,44
35	Export	85423275	0,00
36	Export	85423290	160,00

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

37	Export	85423300	0,00
38	Export	85423910	0,00
39	Export	85423990	0,00
Total:			101.736,07

Export to non-EU Member States (rest of the world)

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Export	84431100	0,00
2	Export	84433110	353,44
3	Export	84433191	64,98
4	Export	84433199	0,00
5	Export	84433210	12.991,08
6	Export	84433230	0,00
7	Export	84433291	0,00
8	Export	84433293	0,00
9	Export	84433299	0,00
10	Export	84433910	0,00
11	Export	84433931	0,00
12	Export	84433939	7.294,05
13	Export	84433990	0,00
14	Export	84713000	10.613,22
15	Export	84714100	8.624,40
16	Export	84714900	10.338,74
17	Export	84715000	42,73
18	Export	85284100	643,19
19	Export	85284910	0,00
20	Export	85284935	0,00
21	Export	85284991	0,00
22	Export	85284999	0,00
23	Export	85285100	49.720,80
24	Export	85285910	0,00
25	Export	85285990	12.257,76
26	Export	85423110	0,00
27	Export	85423190	4.546,00

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

28	Export	85423210	0,00
29	Export	85423231	0,00
30	Export	85423239	1.655,18
31	Export	85423245	0,00
32	Export	85423255	0,00
33	Export	85423261	0,00
34	Export	85423269	172,95
35	Export	85423275	484,21
36	Export	85423290	0,00
37	Export	85423300	0,00
38	Export	85423910	0,00
39	Export	85423990	0,00
Total:			119.802,73

Telecommunication equipment
Import from EU Member States

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Putting goods into free circulation	84719000	220.223,94
2	Putting goods into free circulation	85171100	45.365,19
3	Putting goods into free circulation	85171200	3.304.415,36
4	Putting goods into free circulation	85171800	60.756,73
5	Putting goods into free circulation	85176100	116.329,19
6	Putting goods into free circulation	85176200	718.134,40
7	Putting goods into free circulation	85176910	110,97
8	Putting goods into free circulation	85176920	8.792,15
9	Putting goods into free circulation	85176931	18.556,89
10	Putting goods into free circulation	85176939	12.750,33
11	Putting goods into free circulation	85176990	55.110,04
12	Putting goods into free circulation	85177019	10.178,54
13	Putting goods into free circulation	85371099	516.799,66
Total:			5.087.523,39

Import from non-EU Member States (rest of the world)

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Putting goods into free circulation	84719000	277.033,53

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

2	Putting goods into free circulation	85171100	20.560,92
3	Putting goods into free circulation	85171200	430.982,60
4	Putting goods into free circulation	85171800	51.953,29
5	Putting goods into free circulation	85176100	13.706,35
6	Putting goods into free circulation	85176200	804.824,32
7	Putting goods into free circulation	85176910	64.966,56
8	Putting goods into free circulation	85176920	19.462,69
9	Putting goods into free circulation	85176931	6.959,93
10	Putting goods into free circulation	85176939	66.950,24
11	Putting goods into free circulation	85176990	207.211,25
12	Putting goods into free circulation	85177019	37.159,81
13	Putting goods into free circulation	85371099	1.304.820,61
Total:			3.306.592,10

Export to EU Member States

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Export	84719000	2.660,28
2	Export	85171100	0,00
3	Export	85171200	33.250,00
4	Export	85171800	0,00
5	Export	85176100	0,00
6	Export	85176200	15.171,79
7	Export	85176910	0,00
8	Export	85176920	0,00
9	Export	85176931	0,00
10	Export	85176939	0,00
11	Export	85176990	0,00
12	Export	85177019	0,00
13	Export	85371099	615,30
Total:			51.697,37

Export to non-EU Member States (rest of the world)

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Export	84719000	10.132,97

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

2	Export	85171100	0,00
3	Export	85171200	0,00
4	Export	85171800	2.535,00
5	Export	85176100	0,00
6	Export	85176200	1.833,01
7	Export	85176910	0,00
8	Export	85176920	0,00
9	Export	85176931	2.850,00
10	Export	85176939	700,00
11	Export	85176990	619.304,79
12	Export	85177019	0,00
13	Export	85371099	5.743,14
Total:			643.098,91

Consumer electronics

Import from EU Member States

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Putting goods into free circulation	84145100	13.598,48
2	Putting goods into free circulation	84145920	25.549,97
3	Putting goods into free circulation	84145940	64.979,47
4	Putting goods into free circulation	84145980	86.979,48
5	Putting goods into free circulation	84146000	381.571,24
6	Putting goods into free circulation	84148011	3.443,60
7	Putting goods into free circulation	84148019	0,00
8	Putting goods into free circulation	84148022	37.058,75
9	Putting goods into free circulation	84148028	2.282,17
10	Putting goods into free circulation	84148051	0,00
11	Putting goods into free circulation	84148059	2.236,24
12	Putting goods into free circulation	84148073	16.687,47
13	Putting goods into free circulation	84148075	12.345,06
14	Putting goods into free circulation	84148078	1.030,74
15	Putting goods into free circulation	84151010	271.107,73
16	Putting goods into free circulation	84151090	1.654.125,66
17	Putting goods into free circulation	84181080	423.257,08

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

18	Putting goods into free circulation	84182151	232,42
19	Putting goods into free circulation	84182159	295.253,12
20	Putting goods into free circulation	84182191	143.340,50
21	Putting goods into free circulation	84182199	404.092,44
22	Putting goods into free circulation	84182900	63.727,32
23	Putting goods into free circulation	84183020	22.035,59
24	Putting goods into free circulation	84184020	55.768,54
25	Putting goods into free circulation	84221100	1.003.565,46
26	Putting goods into free circulation	84512110	180.155,49
27	Putting goods into free circulation	84512190	23.670,67
28	Putting goods into free circulation	84512900	54.560,25
29	Putting goods into free circulation	85081100	165.407,58
30	Putting goods into free circulation	85081900	188.711,90
31	Putting goods into free circulation	85086000	23.586,06
32	Putting goods into free circulation	85094000	261.401,81
33	Putting goods into free circulation	85162100	0,00
34	Putting goods into free circulation	85162910	4.440,85
35	Putting goods into free circulation	85164010	115.379,16
36	Putting goods into free circulation	85164090	16.414,72
37	Putting goods into free circulation	85165000	76.625,40
38	Putting goods into free circulation	85166010	836.115,80
39	Putting goods into free circulation	85166051	551.704,50
40	Putting goods into free circulation	85166059	9.116,33
41	Putting goods into free circulation	85167100	116.436,17
42	Putting goods into free circulation	85167200	25.321,99
43	Putting goods into free circulation	85167920	24.585,92
44	Putting goods into free circulation	85167970	136.930,32
45	Putting goods into free circulation	85195000	0,00
47	Putting goods into free circulation	85284910	0,00
48	Putting goods into free circulation	85284935	0,00
49	Putting goods into free circulation	85284991	0,00
50	Putting goods into free circulation	85284999	0,00
52	Putting goods into free circulation	85285910	1.097,92

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

53	Putting goods into free circulation	85285990	69.016,73
Total:			7.864.948,10

Import from non-EU Member States(rest of the world)

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Putting goods into free circulation	84145100	48.659,92
2	Putting goods into free circulation	84145920	22.294,84
3	Putting goods into free circulation	84145940	15.012,23
4	Putting goods into free circulation	84145980	150.853,08
5	Putting goods into free circulation	84146000	45.355,81
6	Putting goods into free circulation	84148011	34.273,91
7	Putting goods into free circulation	84148019	15.980,81
8	Putting goods into free circulation	84148022	7.972,72
9	Putting goods into free circulation	84148028	2.042,00
10	Putting goods into free circulation	84148051	6.210,91
11	Putting goods into free circulation	84148059	8.744,58
12	Putting goods into free circulation	84148073	0,00
13	Putting goods into free circulation	84148075	895,00
14	Putting goods into free circulation	84148078	34.900,09
15	Putting goods into free circulation	84151010	103.733,94
16	Putting goods into free circulation	84151090	1.657.784,57
17	Putting goods into free circulation	84181080	588.891,66
18	Putting goods into free circulation	84182151	64.909,76
19	Putting goods into free circulation	84182159	36.695,10
20	Putting goods into free circulation	84182191	447.836,47
21	Putting goods into free circulation	84182199	231.652,68
22	Putting goods into free circulation	84182900	103.402,64
23	Putting goods into free circulation	84183020	154.828,31
24	Putting goods into free circulation	84184020	95.015,34
25	Putting goods into free circulation	84221100	334.805,98
26	Putting goods into free circulation	84512110	61.964,01
27	Putting goods into free circulation	84512190	2.215,77
28	Putting goods into free circulation	84512900	13.116,08
29	Putting goods into free circulation	85081100	120.770,66

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

30	Putting goods into free circulation	85081900	282.122,80
31	Putting goods into free circulation	85086000	34.608,85
32	Putting goods into free circulation	85094000	131.417,08
33	Putting goods into free circulation	85162100	61.274,70
34	Putting goods into free circulation	85162910	29.070,66
35	Putting goods into free circulation	85164010	38.677,02
36	Putting goods into free circulation	85164090	9.918,80
37	Putting goods into free circulation	85165000	109.306,19
38	Putting goods into free circulation	85166010	415.753,15
39	Putting goods into free circulation	85166051	112.386,25
40	Putting goods into free circulation	85166059	52.520,54
41	Putting goods into free circulation	85167100	25.092,71
42	Putting goods into free circulation	85167200	22.784,60
43	Putting goods into free circulation	85167920	37.659,20
44	Putting goods into free circulation	85167970	69.179,75
45	Putting goods into free circulation	85195000	9,33
47	Putting goods into free circulation	85284910	0,00
48	Putting goods into free circulation	85284935	4.933,79
49	Putting goods into free circulation	85284991	0,00
50	Putting goods into free circulation	85284999	0,00
52	Putting goods into free circulation	85285910	0,00
53	Putting goods into free circulation	85285990	234.896,69
Total:			6.082.430,98

Export to EU Member States

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Export	84145100	0,00
2	Export	84145920	0,00
3	Export	84145940	0,00
4	Export	84145980	1.234,49
5	Export	84146000	0,00
6	Export	84148011	0,00
7	Export	84148019	0,00
8	Export	84148022	0,00

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

9	Export	84148028	0,00
10	Export	84148051	0,00
11	Export	84148059	0,00
12	Export	84148073	0,00
13	Export	84148075	0,00
14	Export	84148078	0,00
15	Export	84151010	0,00
16	Export	84151090	100,00
17	Export	84181080	0,00
18	Export	84182151	0,00
19	Export	84182159	0,00
20	Export	84182191	1.872,00
21	Export	84182199	0,00
22	Export	84182900	2.300,00
23	Export	84183020	0,00
24	Export	84184020	0,00
25	Export	84221100	700,00
26	Export	84512110	0,00
27	Export	84512190	0,00
28	Export	84512900	0,00
29	Export	85081100	30,00
30	Export	85081900	282,48
31	Export	85086000	30,00
32	Export	85094000	0,00
33	Export	85162100	0,00
34	Export	85162910	0,00
35	Export	85164010	0,00
36	Export	85164090	30,00
37	Export	85165000	100,00
38	Export	85166010	900,00
39	Export	85166051	0,00
40	Export	85166059	0,00
41	Export	85167100	112,00

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

42	Export	85167200	50,00
43	Export	85167920	50,00
44	Export	85167970	50,00
45	Export	85195000	0,00
47	Export	85284910	0,00
48	Export	85284935	0,00
49	Export	85284991	0,00
50	Export	85284999	0,00
52	Export	85285910	0,00
53	Export	85285990	0,00
Total:			7.840,97

Export to non-EU Member States (rest of the world)

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Export	84145100	0,00
2	Export	84145920	1.374,53
3	Export	84145940	3.608,36
4	Export	84145980	17.636,72
5	Export	84146000	15.715,00
6	Export	84148011	0,00
7	Export	84148019	0,00
8	Export	84148022	0,00
9	Export	84148028	0,00
10	Export	84148051	0,00
11	Export	84148059	0,00
12	Export	84148073	0,00
13	Export	84148075	4.960,00
14	Export	84148078	186,32
15	Export	84151010	0,00
16	Export	84151090	14.242,00
17	Export	84181080	47.685,00
18	Export	84182151	463,22
19	Export	84182159	1.610,00
20	Export	84182191	70,00

20 Aneks - Preduzetnička i industrijska politika

21	Export	84182199	2.295,00
22	Export	84182900	2.781,00
23	Export	84183020	2.280,00
24	Export	84184020	0,00
25	Export	84221100	22.114,00
26	Export	84512110	7.153,00
27	Export	84512190	0,00
28	Export	84512900	0,00
29	Export	85081100	5.960,71
30	Export	85081900	1.555,00
31	Export	85086000	120,00
32	Export	85094000	11.875,23
33	Export	85162100	0,00
34	Export	85162910	30,00
35	Export	85164010	2.675,64
36	Export	85164090	0,00
37	Export	85165000	7.074,80
38	Export	85166010	39.055,00
39	Export	85166051	12.256,00
40	Export	85166059	2.113,20
41	Export	85167100	1.117,00
42	Export	85167200	1.252,85
43	Export	85167920	630,25
44	Export	85167970	1.410,99
45	Export	85195000	0,00
47	Export	85284910	0,00
48	Export	85284935	0,00
49	Export	85284991	0,00
50	Export	85284999	0,00
52	Export	85285910	0,00
53	Export	85285990	12.257,76
Total:			243.558,58

Computer software

Import from EU Member States

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Putting goods into free circulation	85234045	74.317,94
2	Putting goods into free circulation	85234093	4.159,59
Total:			78.477,53

Import from non-EU Member States (rest of the world)

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Putting goods into free circulation	85234045	232.268,20
2	Putting goods into free circulation	85234093	66.732,23
Total:			299.000,43

Export to EU Member States

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Export	85234045	10,00
2	Export	85234093	0,00
Total:			10,00

Export to non-EU Member States (rest of the world)

	Procedure	Tariff number	Value (€)
1	Export	85234045	0,00
2	Export	85234093	0,00
Total:			0,00

Aneksi:

Error! No index entries found.